Tartalom

LVIII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

2004. AUGUSZTUS

MARNO JÁNOS: Őszi barnák (Nárcisz hazaréved) 3

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Ne húzd a lóbőrt!; Új békevers; Kié lesz a Maláj Nagydíj? 8

BENE ZOLTÁN: Január (Rejtélyes eset) 10

PINTÉR LAJOS: Bevezetés egy Vígh Tamás-kiállításhoz (Parafrázis) 17

JÁSZ ATTILA: Miként ha borítékba zárt arcok (Uri Asaf-változat) 20

BUDA FERENC: Szülőház, szülői házak 23

TORNAI JÓZSEF: Vontatója életek volt-lombjainak; Vagy hova lett az erdő?; És szavaimat a halott... 40

SZABADOS GYÖRGY: Szent István királysága és a Német-Római Császárság 43

Bálint Sándor emlékezete

SZEPESI ATTILA: Bálint Sándor 47

BARNA GÁBOR–GRYNAEUS TAMÁS: Egy életút példája (Száz éve született Bálint Sándor [1904–1980]) 48

LENGYEL ANDRÁS: A Szegedi Fiatalok mozgalma és Bálint Sándor 57

PÉTER LÁSZLÓ: A Török Ház sorsa 69

JUHÁSZ ANTAL: Tanyai emberek, életutak a „szögedi nemzet”-ből 73

POVEDÁK ISTVÁN: Népi kultúra vagy populáris kultúra? (Birkózás a fogalmakkal) 84
TÓTH SÁNDOR: Sándor bácsi; Homlokán csillagjegy 89

KRITIKA

LOVÁSZ ANDREA: A költészet kaptatóin (Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen. Muhi Andris és a pacák birodalma) 93
RÓNAY LÁSZLÓ: Babits Mihály – egy „könyvtár" tükrében 104
TARJÁN TAMÁS: Hogy hívnak? (Szív Ernő: Összegyűjtött szerelmeim) 114

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Fényképek *Bálint Sándor*ról a 7., 16., 19., 22., 39., 42., 46., 57., 67., 68., 74., 78., 81., 88., 93. és a 103. oldalon
MÓSER ZOLTÁN felvételei az 51. oldalon
JUHÁSZ ANTAL felvétele a 72. oldalon

Marno János

Őszi barnák

Nárcisz hazaréved

Spiró Györgynek

Feje felrobban, oldalra húz,
nekiszédül a szemetes kosárnak;
mintha álmodna, álmában otthon jár,
megvannak mind, egymás nyakába
borulva bűnbánó családtagok;
mögötte robajló gesztenyetok,
kutyája lemaradt, kezében undok
nyirkos bőrszalag. Hátra
nem tekint, még egyszer nem kockáztat,
mit gondoljon, ha lámpa
kápráztatja, egy gondolat, elő-
adódhat akármi e tárgyban, egy hir-
telen hány-
inger, szemébe könnyet csal,
álmában ilyenkor mindig egy csirke-
gyár mellett halad el. Az életben persze
soha nem térne oda vissza. Otthon
van, a csirkeszag mint éjszaka az Éden,
édes az az Úrnak, kutyája megveszik érte,
gazdáját beérve vinnyog – szeme szűk-
ölve s telve barna aggodalommal.
A kosár hideg, mint a vas, abból van,
tartalmaz mindent, amire nincs szava
azonnal a versnek; a vers tétova,
húzza csak a lábát, mint (tévútra) egy
ember, aztán egy nap, mikor már mindegy
volna csaknem, előáll valami régi
történettel. (Ma megálmodta újra.)

Rohan tehát, a nyolcadik kört futja,
póráz a zsebében, a kendőjét (papír az)
foltozza; írja: Későn feküdtél, elszikkadt
tudattal kúsztál be az ágyba, inged, nad-
rágod széthányva a padlón; rádió
lábujjal kioltva; Nocturno; kár
érte. Visszasírod még a. Sípolsz, nincs több
szavad, mondatodat elnyeled, mielőtt
még az nyelne el téged. Gyomrod feljebb
tolul, orrodban tüszőseb, a gyermek
ott áll a küszöbön, elnéz melletted
egy zugba, néz szótlanul s meredten,
akár egy látszat. (Mint aki még meg-
gondolja magát, s menten sarkon fordul.)

Majd álmában tovább kínozza
a jegyzetanyag. Rágja a csirkét, nyerse
az asztal alatt, közte a kedvenc kopasz
nyakú, és a kínzás is nyers szó, mint a sár,
ízt ízre összetapasztva tartalmaz.
De hogy is ne. Tévét nézett az este,
a műsorban Teller Ede,
magfizikus, a fúzió mestere,
miután a hasadást anno ki*ismerte,*
s miután ő maga meghalt még a reggel.
(Névelő, névmás nem is tudni, kell-e.)
Elég az hozzá, a műsor elevenébe
vágott; lebilincselte. Egy vén test, félig
hanyatt a bomlásnak kitéve, melyből (sic!)
kedvtelve omlik a szó, akárha kása-
hegy, s a hegy lejtőjén aranylánc, a lánc
mellett egy fekete karéj tárgy, később
esik le nála, a lélegeztető. A
szemnek fogódzó, szívének kapaszkodó.
Miközben az ajtót kaparja a kutya.
Dögölj meg, másolja. Az ősz előre-
haladtával egyre későbbre tolódik az
álom mint az élet. S gyógyír-e erre
a fülében visszhangzó spanyolviasz: Az élet
álom. Az ember azonban több mindent

tehet az asztalra, mely alatt álmában
csirkék kelnek télen mint tavasszal, s az ég
tudja, mikor még, odahaza, ám most még
nem tart ott, nem ott jár, Teller tartja
fogva, még a tojás héja előtt, ki mit ért
tojáson, persze, azon múlik végül, hogy
a puffanást teltnek-e vagy üresnek hallja.
Vagy mért ne a kettő között. Unva magát
kicsit, s ráhagyva mindig egy kicsivel többet
annak, aki mást mond. Teller ki-
merült, de kedélye nem romlott, kedélye
telt, mint odakint a parkban a gesztenye-
lombok, a munka jól haladt, meséli, úgy-
szólván együtt az egész magyar agytröszt,
de van, aki széthúzna, lesve a jövőt;
szemhéja gyűrött, és csak most tűnik elő
a mandula íve, a csont és a hártya, s a résben
a csorduló tekintet sárgája, fehére.
Álmodban, írja, ez játszhatott közre,
egy pohár ásványvíz a konyhában fél lábon,
cigaretta, meg valami olvasmány hozzá, nem
ugrik be, kitől, talán a véletlen műve.
Fékezni az időt, ez itt a teendőnk.

Aztán átöltözött. Későn ért vissza
a riport másik felére, túl a két bombán,
az Oppenheimer-ügyön, az időjárás az,
ami az embert ma egyedül sarokba szorítja;
egyedül, hogy érti Teller: egyedül az
ember vagy/és a kutyája, vagy nézi bambán
a rímet rá, hogy még elmegy-e, vagy másolván
ide tegnapi nektárját az őszről, mely
Nárciszt idézi, napraforgó formán.
Nincs még egy órája, hogy kikelt
az ágyból mint magából, de minek,
azért, hogy fázzon, nadrágja, inge
széthányva a padlón. Álma hidegen
hagyja, vidékre utazott benne,
tudván, hogy nem éli túl, ha megérkezik.
Egy bárótól olvasta még az este,

hogy ami távolról nézve kéknek fest,
közelebb lépve (s a legjobb esetben)
az is a remény zöldjévé silányul.
És ő már nem gyerek. Eleget unta
magát éveken át egy ágyban játszva
a beteget egyedül; a báró jól
látta: aztán még közelebbről a remény
is tűvé lesz, amint kék hegyed lába
a lábad alá kerül. És itt az ősz,
elég egy szó, és az ember ott terem,
és beleborzong, ahogy ropog az üveg-
cserép; láza felszökik, eredne ő is
utána, fejét kapkodva ősi vesszők
elől. Fejét dagasztja őszi váladék,
sárga; és elvergődik papírja közé,
a lámpa vakítja, azt írja, törölné
előre, ami e napból még hátravan
neki – délelőtt tizenegy, tizenegy tíz,
tizenegy húsz körül a napból már betűz
egy kevés a padló távoli zugába,
írásod feladva, vén tányérvirág, kó-
katag fővel ülsz ki az ablakpárkányra.

Egy nap mint a véletlen műve. Benne le-
áldozik, álmában ott terem egy fél
xanax betéttel, csirkéken gázol át,
de mezítláb, ujjhegyen, sarkában a család,
lehet ebéd előtt éppúgy, mint azután.
Mellékes. A nyesedék örökre nyers marad.
Örökszag; kerüli az asztalt, nem tesz le rá
semmit, aminek egyszer még súlya támadhat;
lépdel, mint egy lepke; vergődik; nő-
vére, húga fürödni szaladnak, nő-
vére a vízben Arany balladákat szaval.
Ő az éléskamrába tart. Nem az éhség
hajtja, inkább a fölösleg, árnyéka
mintegy az égi szükségnek. Nehéz
álomban erről számot adni. Benyitva
mindjárt oldódik a rejtély: ott lóg egy kampón
a színészház elnöke, a Gobbi Hilda,

úgy néz le rá, mintha volna még mondata,
mely neki szól direkt; szeme mandula,
indulattal telve; karjába fogja hát
a nadrágba bújt testet, a nadrág dohány-
barna, s ahogy megemeli, kiönt a sár
benne. Álmában észleli*, hogy Teller áll*
mögötte. A vers egész *a tudatánál*
van. S nincs rajta kívül semmi magyarázat.

László Aladár

Ne húzd a lóbőrt!

Ó, semminek sincs analógiája,
a lóláb nagyon, végleg kilóg mára.
Nem ólomkatonákkal, kentaurral
lovagol szembe a kozák az Úrral,
és Kazahsztanban, Texasban a lóról
a szemfüles sokezer évet spórol.
Ne húzd a lóbőrt, ezek lopni szoktak:
bagóért adod szénád a gazoknak.
Ne hidd, hogy vandálok és szolimánok
vadabbak lehettek, mint ma az álnok,
ki demagógok modern karneválján
olajos hordón áll vagy pénzesládán.
Te csak figyelj, akármi volna hátra,
a lótolvaj átszáll a lópatákra.
Nagy béke jön, az ágyuk nem dörögnek,
az égen ló-madarak dübörögnek,
kék bársonyán a kozmikus doboknak
bankigazságok patái dobognak.

Új békevers

Az évforduló is kerek.
Úttörő doberdő pereg,
jönnek emlék-halott apáink,
szép lassan leszereltek máig.

Elsietjük a teleket!
Meghívhatnánk a feleket:
mély trágyába lokátort ásva
készülni jobb megmaradásra.

Unom a hidegfrontokat.
Májust akarok, jó sokat,
napos Dunántúlt sok azúrral,
Giottó filmfőrendező úrral.

A humusz meg a dömperek…
De kik ezek az emberek,
akikkel annyiszor lehet?
… A tömegsírpor lepereg.

Kié lesz a Maláj Nagydíj?

Volt már jobb is. Belevételt
alfa, Béla, Emma, szigma…
Nem látszott, hogy miért kéne
civakodni tavaszig ma.

De a ma egy kurta élet,
megkaparintják a bankok,
kamatából jól megélhet
Moszkva, Strassburg, Bécs és Bangkok.

Egykori gyarmati pályán
szép egyenlő multistandard.
Maláj Prométheusz máján
édes már az epefagylalt.

Pisa mint egy rezsim megdől,
mikor nem lesz már ki ellen.
A kiszáradt tengerekből
Titanic-port fúj a szellem.

BENE ZOLTÁN

Január

REJTÉLYES ESET*

Amikor reggelre kelvén nyomasztó álmára gondolt, melyben kiterítve feküdt egy sebtében összetákolt deszkaravatalon, Fekete Sándornak minden, álomból visszamaradt rossz szájíz és kényelmetlenkedő szorongás ellenére még eszébe nem jutott volna, hogy másnap hajnalra milyen csúnya halott lesz belőle – csúnyább és halottabb, mint a városka határa a téli zimankóban; csúnyább és halottabb, mint a fagyos földeket keresztülvágó, élettelen, jéghideg acélsínpár. Pedig, ha jobban belegondol a tolakodó álomba, ha jobban átrágja magát az álmán, meg kellett volna, hogy érezzen valamit, ha mást nem is, annyit feltétlenül, hogy az álmokra olykor érdemes odafigyelni. Csakhogy Fekete Sándor nem az az ember volt, aki ilyesféle hiábavalóságokra odafigyel. Fekete Sándor hollófekete hajú, sárgás bőrű fiatalember volt, harmincon még éppen innen; nyúlánk, izmos alakján választékos ízlésre és tömött pénztárcára utaló ruha feszült; általában, így azon a reggelen is, kalapot hordott, és rajongott a mívesen faragott fogantyújú, különleges sétapálcákért. Fekete Sándor édesapja a szabadságharc után keveredett Nagyszegre, s nagy valószínűség szerint orgazdaság útján szerezte számottevő vagyonát. Lehet persze, hogy ez csak rosszindulatú pletykaként terjedt el városszerte, tény azonban, hogy az életét is valami elvadultan szőrös ábrázatú betyár puskagolyója oltotta ki, ami némiképpen azért alátámasztja az orgazdaság gyanúját, s indokolja, hogy Nagyszeg lakosai közt nemigen akadt akár egy is, aki ne hitt volna eme rosszhiszemű, de komoly alapokkal bíró feltételezésben. Fekete Sándor huszonhárom-huszonnégy éves lehetett, amikor az apja elhalálozott, s örökül fiára hagyta vagyonát. Bizonyos, hogy nem vitte tovább atyja sötét üzleti ügyleteit, hanem becsületes kupeckedésbe fogott. Mindennel kereskedett, ami a keze ügyébe került, s minden hónapból egy hetet Budapesten töltött, ahol a tőzsdén kísértette a szerencsét. Azon az estén, amely a saját halálát előrejelző álmot hozta rá, azon az estén is a fővárosból tért haza.

Jóllehet Fekete Sándor szakított atyja törvénybe ütköző szokásaival, azt nem lehet állítani, hogy neki ne lettek volna veszedelmes hóbortjai. Gimnazista korában kedvence volt Terem Jánosnak, az iskolaigazgatónak és megyeszerte számon

* Részlet Bene Zoltán Év-könyv c. készülő kötetéből.

tartott kémikusnak, aki a vegytanon kívül élettant is okított, s aki a természet titkai iránti áhítatos csodálat mellett a megfejtésükre irányuló legyűrhetetlen kíváncsiságot is jó eszű diákja fejébe ültette. Ennek következtében Fekete Sándor, amint lehetősége nyílott rá, kétes és megkérdőjelezhető tudományos értékkel bíró kísérletezésbe kezdett: a boncolásnak és az elektromosság élő szervekre való hatásának szentelte Nagyszegen töltött minden szabad idejét. Ennek érdekében tavasztól őszig két gyermekkori jó pajtásával, Vésza Jánossal, a város egyetlen halászával és druszájával, Bivaly Sándorral, a mészáros fiával sűrűn járt ki a Lomha-patak táplálta apró, javarészt nádassal borított halastóhoz békát és vízisiklót gyűjteni. Miközben Vésza János és Bivaly Sándor halakat fogdostak merítőhálóval, aközben Fekete Sándor kövér varangyok, karcsú siklók, megtermett kecskebékák után koslatott, s ha megcsípett egyet-egyet, nyomban az oldalán fityegő különleges dobozba dugta. Azon a reggelen azonban, amikor Fekete Sándor a baljóslatú, nyomasztó álomból ébredt, a Lomha-patak is, a halastó is vastag jégpáncél alatt aludta téli álmát. A megszállott kísérletező azonban felkészült erre is: házának egyik szobáját, a laboratórium mellett fekvőt parányi állatkertté alakította, ahol üvegkádakban, csempével kirakott medencékben békák és vízisiklók hada tengette életét. Közülük emelt ki egyet még reggeli előtt, mindenfélefajta drótokat aggatott rá, azzal otthagyta a laboratórium asztalán, ő maga pedig elköltötte reggelijét, kalapot, kabátot öltött magára, megragadta sétapálcáját, s útnak indult.

Gatter Jákob rabbi háza felé vette az irányt, ugyanis a tőzsde és az állatkísérletek mellett a harmadik szenvedélye a rabbi legfiatalabb lánya, Ráhel volt. Ezúttal azonban egy ideig még várnia kellett, hogy betölthesse eme vágyakozását, mert első próbálkozásra nem jutott el a rabbi otthonáig. Vésza János akadályozta meg ebben, ő állította meg, s cibálta be gyengéd erőszakkal ifjabb Lábas Gáspár népszerű korcsmájába.

– Felkopik az állam – panaszkodott egy pohár pálinka mellet a halász a korcsma asztalánál. – Kisegíthetnél, Sándor!

Fekete Sándor hümmögött, bólogatott, belekortyolt habos sörébe.

– Mindig kisegítelek, tudhatod – mentegetőzött végül, kissé ingerülten. – De ha ki nem takarodsz abból a mocskos, vérgőzös, ocsmány pártból, most adok utoljára!

– Már nem vagyok tag – jelentette be Vésza János. – Szándékomban áll viszont belépni az új Áchim-féle pártba. Csak hogy tudd.

– Az meg miféle? – kérdezte gyanakodva Fekete Sándor.

– Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt – vágta rá diadalmasan Vésza János.

– Nem is vagy paraszt – hűtötte le Fekete Sándor a halász lelkesedését. – Halász vagy, az pedig nem paraszt.

Vésza János vállat vont:

– De az összes ősöm paraszt volt.

– Az igaz – hagyta rá a másik. – Örülni azért nem örülök ennek az új keletű észvesztésednek, elhiheted! Azért ne aggódj, ettől függetlenül adok pénzt. De figyelmeztetlek: legyen egy kicsit kisebb a szád!

A szomszéd asztalnál Jámbor Géza kuporgott, a tanító. Most felemelte a fejét, és hunyorogva nézett a beszélgetőkre. Mikor felismerte Fekete Sándort, szélesen elmosolyodott, egyik kezével felmarkolta a papírokat, amelyek előtte hevertek, másikkal a sörét ragadta meg, azzal átült egykori nebulói asztalához.

– Sándor öcsém – huppant le Fekete Sándor mellé, s közben kelletlenül Vésza János felé biccentett:

– Szervusz, János fiam!

– Sándor öcsém – folytatta –, úgy érzem, lassan elkészülök városunk történetének könyvével. Dicsőségére válna mindannyiunknak, ha nyomtatásban megjelentethetnénk, s nem csak egyik-másik részletét olvashatná az érdeklődő közönség a Nagyszegi Hírmondó meg a Nagyszegi Harsona hasábjain! Nem gondolod, Sándor öcsém? Nézzétek, erre is példának okáért tegnap akadtam rá az öreg Perey-ház padlásán. Régi folyóirat, Regélő a címe, ez meg a melléklete, a Honművész. Egy Rothkrepf Gábor nevezetű ember szerkesztette, még a forradalom előtt. Úgy tudom, ez valami zenész és könyvtárnok volt, az Akadémiának is tagja lett utóbb, csak akkor már Mátraynak hívták. Mindösszesen ezt az egy számot találtam, s most azt kutatom, miért éppen ez kellett az öreg Pereynek, nincs-e ebben valami a mi városunkról? Nem használhatom-e föl a történeti könyvben? Látjátok, én már csak ilyen vagyok, minden percemet városunk szeretete és dicsősége tölti ki!

– Bele fog lassan bolondulni ebbe, tanító úr – vélekedett Vésza János mogorván.

– Ez a szenvedélyem, fiam – védekezett a tanító. – Most megyek is, nem zargatlak benneteket tovább, a söröm is elfogyott, várnak is otthon. Sándor öcsém, gondolkozz azon a nyomtatáson, az Isten áldjon meg, gondolkozz rajta, kérlek!

– Mindenki akar tőled valamit – morogta Vésza János a bajusza alatt a tanító távozása után, sötét tekintettel.

– Nem valamit, János – igazította ki Fekete Sándor. – Pénzt.

– De nekem ennivalóra kell! – emelte fel a hangját a halász.

– Neki meg lelki és szellemi táplálékra – csillapította barátját Fekete Sándor.

– Ha így gondolod, a te dolgod, Sándor – szelídült meg Vésza János hangja.

– Pontosan! Na, legyen hát úgy, hogy este gyere el hozzám, s elrendezzük a dolgodat. Most megyek, nincs több időm!

– Este ott leszek nálad, Sándor! – ígérte Vésza János, de Fekete Sándor erre már nem válaszolt, talán nem is hallotta cimborája hangját. Gondolatai már Gatter Ráhelnél jártak.

Szürkületkor aztán Vésza János valóban bekopogtatott Fekete Sándor házának kapuján. A házigazda éppen akkor fejezte be kísérleteit, s mint ilyenkor mindig, arca most is átszellemült kifejezést öltött, ám kezéhez, ez tagadhatatlan, ártatlan vér tapadt.

– Gyere beljebb – hívta Vésza Jánost, mikor ajtót nyitott előtte, betessékelte, hellyel, pálinkával kínálta. Ábrázata eközben gondterheltre váltott.

– Nem úgy viselkednek a rusnya dögeid, ahogyan kéne nekik? – érdeklődött Vésza János tréfásan.

– Azokkal semmi hiba nincsen – intette le Fekete Sándor. – Ráhellel van a hiba. Azt mondja, elég neki egy bolond az életében, nincs szüksége egy újabbra.

– A hülye Salamon lenne az az egy? – vonta fel a szemöldökét a vendég.

– Az hát – bólintott a házigazda. – Azt mondja, valamiféle botor zsidó mágiába gabalyodott belé, ki se bír keveredni belőle. Embert akar teremteni, mintha Isten volna. Ahogy én értettem, homunculuson dolgozik, de ők gólemnek nevezik.

– De te nem akarsz homun-mifenét gyártani, vagy tévedek?

– Akar a fene! De Ráhel szerint az én hóbortom is beteges, miként Salamoné. Csakhogy Salamon a testvére, hát el kell fogadja olyannak, amilyen. Én nem vagyok a testvére. Engem nem kell úgy elfogadnia, ahogy vagyok.

– Ez érthető, Sándor.

– Még az is! Választás elé állított: vagy feladom a kísérleteimet, vagy feladom az iránta táplált vonzalmamat. Én viszont nem akarok, nem tudok választani!

– Erre csupán egyetlen egy megoldás létezik – sóhajtott Vésza János. – Le kell részegedned, és fel kell keresned Sára asszony házikóját! Holnap reggelre majd elválik, mit akarsz, vagy mit tudsz tenni.

Fekete Sándor hosszan vizslatta Vésza János rezzenéstelen arcát, fejében egymást kergették a gondolatok. Nagy sokára aztán így szólt:

– Legyen! Felbontok egy üveg szatmári szilvát atyám hagyatékából, pezsgőt, bort hozzá, s megisszuk íziben! Aztán útnak eredünk, János! De mindenekelőtt pénzt adok neked, nehogy később megfeledkezzünk róla, te pedig gondosan elteszed és tartod azt a hatalmas szádat, nem hőbörögsz, nem politizálsz, különben leveszem rólad a kezem! – Úgy is cselekedtek szóról szóra. Vésza János hálatelt szívvel mindent megígért, amit Fekete Sándor elvárt tőle.

Mikor nyakára hágtak az üveg szatmári szilvának, két üveg francia pezsgőnek és két-három liter bornak, még eltántorogtak ifjabb Lábas Gáspár korcsmájába, s útközben nagy gerjedelemmel beszélgettek Sára asszony kulipintyójáról, mely a városka szélén állott, s benne válogatott, ügyesebbnél ügyesebb leányok várták a szereleméhes férfinépet. A korcsmában újabb pálinkákat rendeltek, hozzá korsó söröket, hogy jobban csússzék a maróan erős ital, s torkukat legyen mivel öblögetni utána.

– Nézzünk oda – jegyezte meg egyszerre fennhangon, rosszindulatúan Torkos Géza, a közismert borissza –, az állatkínzó mágnás, akinek a bőre alatt is pénz van, meg a nagypofájú kommunista, akinek kivillan az ülepe a nadrágjából, együtt duhajkodnak, hogy a tisztességes emberek nem találnak nyugalmat tőlük ezen a köztiszteletben álló helyen!

– Te minden vagy, csak tisztességes ember nem, Torkos Géza – szólt közbe ifjabb Bivaly Sándor, aki addig a korcsma hátsó fertályában sörözgetett magányosan, csöndes mélabúba merülve. – Azt javaslom, tartsd a szájad, míg be nem verem!

– No, megszólalt a Bivaly is, akinek annyi az esze, amennyit a nevéből kigondolhat akárki! – kapcsolódott be az emelkedett társalgásba Czibere Béla, Torkos Géza kenyeres pajtása.

– Hagyjatok nekünk békét – csendesítette őket Fekete Sándor gyöngéden.

– Te ne ugass itt! – lépett ekkor elé Kapa Ferkó, a sírásó. – Neked itt szavad nincsen! Eridjél Pestre, a kaszinóba, a hozzád hasonlók közé!

– Nyughass, Ferkó – szólalt meg már Vésza János is, és a szemei vészt jóslóan villantak egyet.

– Velem így ne beszéljen egy semmi kommunista, az istenit az anyjának! – düllesztette ki a mellét Kapa Ferkó, s már emelte is a kezét.

– Az egyik túl gazdag, a másik túl szerencsétlen nektek, ökrök?! – bődült el ifjabb Lábas Gáspár is a söntés mögött. – Hagyjátok abba tüsténT a veszekedést, mielőtt kipenderítem mindet!

Szavai azonban süket fülekre találtak, s alig telt el néhány pillanat, a korcsma közepén egymásnak esett a két tábor. A verekedés rövid ideig tartott, és Fekete Sándorék teljes győzelmével végződött.

– Na, ezek se ugatnak többet! Nem acsarognak, mint a veszett ebek, az istenit az anyjuknak! Kibelezem mindet, ha még egyszer a kezeim közé kerülnek! – köpött hosszú ívben az elinaló ellenfelek után Bivaly Sanyi.

– De jobb lesz ám, ha ti is mentek innen! – dörrent rájuk ifjabb Lábas Gáspár szigorúan. – Nem állhatom a civakodást!

Fekete Sándor és két barátja nem ellenkezett a korcsmárossal, engedelmeskedtek a felszólításnak: követték a megfutamítottakat, ki korcsmából, ki az utcára. Sára asszony háza felé fordultak, s csakhamar el is felejtették a kocsmai kellemetlenséget. Sára asszony intézményébe érkezve Vésza János és Bivaly Sándor kiválasztottak maguknak egy-egy tüzesnek tetsző leányt, Fekete Sándor pedig hanyag mozdulattal kifizette az éltes matrónának a járandóságot, de ő maga nem vonult el szobára, mi több: végig se nézte a kínálatot. Ahogy belépett az ajtón, elillant belőle a kalandvágy, s helyére vigasztalan keserűség telepedett. Miután elrendezte cimborái éjszakai szórakozását, leült fáradtan a levegőtlen, apró nappaliban, és bort kért. Sára asszony csodálkozott, ám hosszú élete során meg-

szokta a különcöket és különcségeket, nem vitatkozott hát, hanem sebesen bort hozatott, s töltött magának is, a vendégnek is.

– Nem tetszenek a lányok, méltóságos uram? – kérdezte aggodalmas arccal.

– Nem vagyok méltóságos – felelt kedvetlenül Fekete Sándor. – Nincs érkezésem most nőhöz.

– Talán bizony szerelmes?

– Talán bizony az lehetek. Vagy tudja a magasságos! Mi a fenét keresek én itt? Töltsön még, asszonyság!

Sára asszony töltött, a vendég ivott, szemei üvegesen meredtek a semmibe. Az örömök házikójának tulajdonosa aztán, kis idő múltán magára hagyta Fekete Sándort, aki többet egyetlen szót sem volt hajlandó kinyögni. Mire Vésza János és Bivaly Sanyi végeztek, ő is nyakára hágott a borának, s öntudatlan részegségben úszva süppedt a pamlag ölébe. Barátai nevetve léptek hozzá, hogy hazavigyék. Fekete Sándor teste azonban csak ide-oda csuklott, nehéz volt, mint a só.

– Várjanak! – sikoltott fel az egyik lány. – A szeme nyitva van!

Visszazökkentették Fekete Sándort a pamlagra, és Vésza János meghallgatta, hogy ver-e még a szíve. Vert, úgyhogy ismét nekigyürkőztek, nagy nehezen talpra állították a magatehetetlen embert, s elindultak vele hazafelé.

Úgy fele úton eshetett meg a baj. Bivaly Sanyi elaludt járás közben, ezáltal orra bukott. Vésza Jánost és Fekete Sándort rántotta magával. A halász még küzdött egy ideig arcra bukva, de nem tudott szabadulni, hát feladta, s elszenderedett ő is az út menti hóban. Mikor hajnalban rájuk akadtak, Fekete Sándor már halott volt. A másik kettő súlyos tüdőgyulladással megúszta a kalandot.

Mikor Fekete Sándort hazavitték, hogy felravatalozzák, az asszonyok előtte, a szokásoknak megfelelően, levetkőztették. Akkor vették észre, hogy Fekete Sándor mellkasa a szíve felett nyitva áll. Akkora rés tátongott a mellén, hogy a kiérkező Vajkay doktor ökölbe szorított keze befért volna a lyukon. Az orvos beletekintett a halott mellkasába: éppen a szívet látta. Fekete Sándor moccanatlan, halott, jéggé fagyott szívét.

– Mi történhetett vele? – hebegett Ugró István, a polgármester, aki abban a szempillantásban érkezett, súlyosan lihegve a rohanástól.

– Ilyet még nem láttam – vakarta a fejét Vajkay doktor. – Még csak nem is hallottam.

– Az este verekedésbe keveredett a korcsmában, ifjabb Lábas Gáspárnál – szólt közbe valaki. – Nem lehet, hogy akkor szúrták meg?

Az orvos a fejét ingatta.

– Az nem ilyen seb – mondta ki megingathatatlan szakvéleményét. – Lőtt seb se lehet. Nem tudom, mi ez! A plébános atya talán tud segíteni! Ez az eset az ő hatásköre…

Szaladt is valaki rögvest Malasz Miklós plébános atyáért, aki futástól zihálva érkezett, sietős pillantással végigmérte a meztelen felsőtesttel heverő megboldogultat, elmormolt néhány imát és sűrűn hányta a kereszteket.

– No, atyám! – sürgette a polgármester türelmetlenül. – Mi ez?

– Én úgy vélem – kezdte megfontoltan Malasz Miklós atya –, hogy megszakadt a szíve szegénynek. Nem külső erő által, de önnön magától. Megszakadt a szíve, elszakadt éltének fonala. Az Úr akarata.

– Istennek legyen hála!

– Istenem! Rögvest itt a rendőrség – emlékeztette az egybegyűlteket a polgármester. – Mit mondjunk nekik? Híre szaladt már ennek a sebnek bizonnyal, s nekünk magyarázatot kell adjunk rá!

– Erre nincs magyarázat! – horkant fel Vajkay doktor. – Vitessék el a rendőrök felboncolni, akkor tán megtudnak valamit! – majd zavartan hozzátette:

– Már megbocsásson, atyám.

Valóban nem maradt más lehetőség: Fekete Sándor tetemét elszállították egy olcsó pléhkoporsóban, s a közeli nagyvárosban felboncolták. Hanem végül ez sem bizonyult megoldásnak. A mellkasán tátongó rés örökre rejtély maradt. Még Jámbor Géza, a megbecsült tanító és felkészült helytörténész is úgy emlékszik meg erről az esetről Nagyszeget taglaló alapvető munkájában, mint olyanról, amely megoldatlan maradt.

PINTÉR LAJOS

Bevezetés egy Vígh Tamás-kiállításhoz

(PARAFRÁZIS)

Föllendül megint
a karmesteri pálca
– vigyázz szavadra,
ha léha, leint –
föllendül megint
a karmesteri pálca,
s nem megy föl a
függöny,
de lehull az álca.
Cintányéros,
cudar a világ
céda a léda
és szűz kézben lobog
a bárca.
Van remény?
– kérdezed.
Hogy nem a homály,
de a fény.
S van remény,
hogy félsz már,
de élsz még.
Hogy él még
nemzeted,
hogy élhet.
Titkon reméled.
Kodály tanár úr
– a hű zenész –
hazánkra visszanéz,
hogy templom vagy
hodály az ország?

Hogy énekel
a nép vagy
koldulón térdepel?
És Illyés
visszanéz,
hogy magasban
a haza
vagy mélyben.
Hogy hószakadás
szó-rácsában,
vagy Egry József-i
Balaton-fényben?
Magasban, mélyben?
Kell-e
a segítség?
Kell-e, hogy
Istened megsegéljen.
Üti a temetőt
a karmesteri pálca,
– sok a pálforduló
paulus, sok a bár,
a bárha, sok a bárpulton
az ezüstözött tál,
ezüst tálca.
Állsz
csodára várva,
ki hétszer árva.
Föllendül
megint
a karmesteri pálca
eljön fiskális
Katona József úr is
az innen- s túlvilági bálba.
Bántja a Bánkja.
Sehol nem látja
Bánkot, a nagyúrt,
sehol nem látja
Petúrt.
De az orozva gyilkolót
mindig látja, most lobbantja

a világot lángra
– a világ világa–.
De Tiborcot látja,
mást se lát
csak tiborcot.
Megborzong.
Kulcsolnád a kezed
imára,
de hiába,
egyre csak az jut eszedbe:
világ világa.
Virág virága.
Szerelem
kápolnavirága.
Dadogsz,
magadban énekelsz,
várva:
hogy föllendül ismét
a karmesteri pálca.

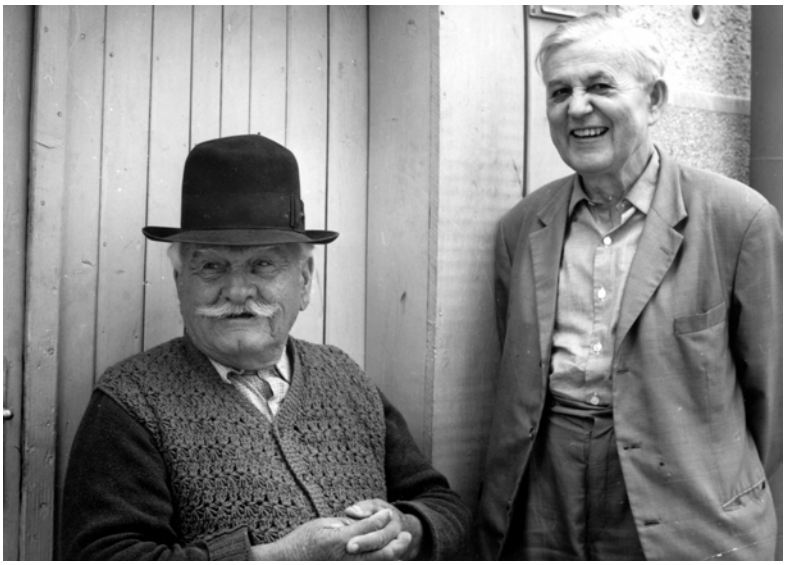

JÁSZ ATTILA

Miként ha borítékba zárt arcok

URI ASAF-VÁLTOZAT

A kezdet sosem lehet elég későn,
visszatérsz hát a kezdethez,
és kezdesz el újabb és újabb részleteket
kibontani. Próbálkozol, tehát vagy.

Miként az út a mennyekbe.
Menjek be, hívsz, nyissam csak rád az ajtót.
Nem sürgős, mondod, egyáltalán.
A pupillába égett látvány megvár.

Majd a hónom alá nyúlsz, felemelsz,
miként egy szomorú angyal törött szárnyát,
és a fotelba invitálsz,
később a festő-állvány peremére,

hogy egy óvatlan pillanatban belesimíthass a képbe.
Hogy képben legyek.
Keretek közt lássam,
amint mindent kékre váltasz.

Emlékszel talán arra az angyaljelző szerkezetre,
amely kék fénnyel riasztgatta
a látogatókat a bécsi Kunsthalléban néhány éve.
Ha angyali lényt vélt érzékelni a kiállított térben.

Ezek szerint tehát a csend valóban kék színű,
miként Mallarmé verseiben az Úr köpenye,
mellyel beborítja a tárgyakat.
Azúrkék

így hát a váratlan beállt, kínos hallgatás színe is.
Ahogy az éjjeli őrök bizonyára örökös kék csendben
vakoskodtak e teremben. Miközben az azúrkék fényben
észrevétlen szálldogálhatnak a csend angyalai

össze-vissza. Nyugodtan megfigyelhetnek minket,
és persze attól, amit látnak, nagyon elszomorodnak. Miként
Wenders filmjében, Berlinben. Ahogy a híres
Fra Angelico-képről jól ismert angyali lény is.

De biztos-e, hogy hármójuk közül
csak a szárnyas figura lehet az angyal?
Bármelyikük lehetne, nem?
A derengő, kékes fénybe burkolva, modellnek álcázva.

Lengve-lengedezve,
várva, hogy történjen már valami. Bármelyikünk lehetne.
Sajnos, közben kopik a fény, pattogzik a festék,
azaz rohamosan sötétedik.

Végül a csend nem bírja tovább,
megszólít. És már hiába röpülik át angyalok
a műterem-szobát, bogárként csapódnak a falnak.
Nyomot hagynak, rajzolatot.

Kíváncsian hajolsz föléjük, a kitinpáncél sötét ragyogásában a
teremtett világ esendő szépségét csodálod.
Bekeretezed az ellopott pillanatokat,
most végre egy falon leszel önmagaddal,

mégis elégedetlen. Mert addigra mindig más,
mint amit a kép mutat rólad. Belőled egy szeletet.
A változást fested tehát.
És éppen ettől érdekes a képed.

Képtelenség, mondogatod, hogy most végre
valóban egy falon lehetsz önmagaddal.
Felsorakozz szépen sorban,
ahogy még sohasem tudtad elképzelni magad.

De valami támpont kell.
Mindig. Hisz lépésről lépésre van csak haladás.
Ahogy igyekszel megtanulni, akár egy mondat is
képes lehet azúrkék fénycsíkot húzni

a hallgatásba borított égen.
Persze, nem látszik semmi.
Talán, hogy még jobban érezhesd,
mily határtalan az Úr kékje.

Élvezd hát jól ki a csendet! Szerencsére,
sosem lehet elég későn kezdeni,
emlékeztetsz. A borítékba zárt arcokat pedig
el kéne küldeni.

Tessék, most akár ki is lehetne bontani.
Miként egy bogár
vagy egy angyal szárnyait.
Miként egy kiállítás képeit.

BUDA FERENC

Szülőház, szülői házak

I.

Nyomban az elején – essünk túl rajta – tisztáznom kell: nekem *nincs szülőházam*. No persze nem azért, mintha szabad ég alatt láttam volna meg a napvilágot. Városi körülmények között ilyesmi már az én időmben sem volt szokásos. Tudniillik – irodalomkritikai besorolásaim egynémelyikétől merőben eltérő módon – én nem falusi, még csak nem is tanyasi, hanem városi gyerek vagyok, falun élő elődeimhez s atyafiságomhoz képest majdhogynem urbánus, s csupán azért nem egészen az, mivel szülővárosom nem kérkedhet az *urbs* rangjával. *Civitas* mivolta s elnevezése viszont nemcsak a lakosság gerincét alkotó cívisekre utal – akik sorába jómagam, sajnos, soha nem tartozhattam –, hanem a gazdaság, a közélet s nem utolsósorban a művelődés terén megmutatkozó polgárosultságra is. (Ez utóbbinak természetesen – mint mindennek a világon – a színe éppúgy megvolt, mint a fonákja, ám ezt most egyelőre hagyjuk.) Az első mondatban említett hiány okára rámutatva: azért nincs szülőházam, mivel az egykori DEMKE szülőotthont, ahol pontosan Kosztolányi Dezső halála napjának hajnalán világra jöttem (erről a fontos és fölöttébb elgondolkoztató egybeesésről – konstellációról – azonban a két eseményben személyesen érintettek egyikének sem volt *akkor* tudomása), évtizedekkel ezelőtt, még a nagy lendületű, de korántsem kínos aprólékossággal átgondolt szocialista város (át)rendezés hevében lebontották s eltakarították. Ez a huszárvágás – akárcsak a többi hasonló – tökéletesen beleillett az Internacionálében megénekelt világprogramba: „*A múltat végképp eltörölni.*" Fellélegezhetünk, hogy e figyelemre méltó program – mielőtt még a Nagytemplomra, Kistemplomra, Kollégiumra, Városházára, régi Megyeházára etc. sor kerülhetett volna –, ha kissé megkésve is, de kifutott a történelem PC-jéből. (Van helyette másik – ez sem tűnik túlzottan tökéletesnek. De ezt is hagyjuk.) Akár szégyellhetem is magam, hisz azt se tudom, mikor lett oda a DEMKE. Egy hazalátogatásomkor egyszer csak azt látom, hogy nincs. Annyit még ugyanakkor megtudtam, hogy robbantani kellett: túlságosan jól volt megépítve. Létrehozói valószínűleg arra szánták, hogy fennmaradjon. Születésem körülményeiről röviden még ennyit: a hűs-hideg őszi idő ellenére az épület még fűtetlen volt. Meg is fáztam egy-kettőre olyan alaposan, hogy a torkomra gyűlt váladék miatt fuldoklási roham tört rám, fejjel lefelé lógatva fenekeltek vissza a túlsó partszegélyről.

Az eddigiek összegzéseként sem tudnék a legelső mondatban közöltektől eltérőt vagy annál lényegesen többet mondani. Szülőházról tehát, ami nincs, több szó ne essék. Eltérő a helyzet a szülői házakkal, vagyis azokkal a más-más időben használt különböző hajlékokkal kapcsolatosan, amelyekben életem kezdetétől fogva felnőttömig a szüleimmel együtt laktam. Hozzájuk sorolom – hisz a szülői ház rangja s méltósága nekik is kijár – azokat a jóval későbbieket, ahol már csak ők ketten laktak, magam s családom tagjai legfeljebb látogatóban, vendégként tanyáztak náluk ideig-óráig.

Felidézhető emlékeim a legelsőkről nem maradtak. Ami keveset tudok róluk, azt a szüleim, elsősorban anyám szavaiból tudom. A város Piac utca–Péterfia utca–Simonyi út jelölte főtengelyétől kelet felé leágazó mellékutcákban s ezek mellékutcáiban voltak e keserves, ideiglenes szállások – egytől egyig mind pincében. Az Ajtó utca négy alatt – most eszmélek csak rá: ha nem is épp itt, de *ide*születtem, voltaképp akár szülőházamnak is tekinthetném – annak a tanítócsaládnak a szívességéből húzódhattunk meg egy időre, akiknél anyám teljes elárvulta után kamaszkorától az én születésem időszakáig előbb pesztonkaként – hogy a mai fiatalok is megértsék: *baby-sitter*ként –, majd házi cselédként szolgált. (Ez utóbbi foglalkozást-beosztást azonban már nincs kedvem megmagyarázni.) Derék, jószívű emberek voltak Varga Miklósék, Isten áldja meg őket.

Az Eötvös utcai pincehelyiségért már lakbért fizettek a szüleim, a Meszena utcainak a bérleti díját pedig anyámnak kellett ledolgoznia. Sokszor elpanaszolta szegénykém, milyen irgalmatlanul kihasználták, kiszipolyozták: nap mint nap véresre mosta-dörzsölte a kezét, mert a takarításon, meszelésen, egyéb házbeli és ház körüli munkákon kívül arról is neki kellett gondoskodnia, hogy a pincérként dolgozni járó házigazda minden reggel frissen mosott, keményített, vasalt fehér inget ölthessen magára. Totyogni kezdő, alig egyesztendős voltam ekkoriban, s a háziasszony megtiltotta, hogy fenn az udvaron, a szabad ég alatt mászkáljak: „Még beletaposna ez a kölyök a virágágyásokba!” (Amelyek gondozása, rendben tartása úgyszintén anyám kötelessége volt.) Így aztán – ugyan mi mást tehettem volna? – a pince agyonkoptatott lépcsőjén tanulgattam, hogy négykézlábról két lábra egyenesedve valahogy talpon maradjak ebben a világban. Egyik korai versem – *Pincelépcső* – állít emléket ennek a példázatszerű pályakezdésnek.

Egy ideig laktunk még a város déli részén, a vasúton túl elterülő Homokkertben is, ennek körülményei, részletei azonban kifakultak az emlékezetemből, ami pedig úgy-ahogy megmaradt, az is egybemosódott későbbi látogatások pillanatképeivel. (A Homokkert sok évvel utóbb, már a felnőttkor küszöbén jutott fontos érzelmi szerephez forrongva-erjedve alakuló életemben, de most még nem tartunk ott.)

Az a lakhelyünk, amelynek időszakából már nem csupán emléktöredékek, de összefüggő részletek, kerek történetek s a helyszín csaknem pontos képei is rögzültek bennem, a Vágóhíd utca 1. szám alatt volt. (A szó szoros értelmében *alatt:*

számunkra itt is legalul jutott hely. Ezt azonban nem felpanaszlásképp mondom: lakásunk elhelyezkedése híven tükrözte társadalmi helyzetünket, ráadásul nagy szerencsénk is volt, hogy egyáltalán hozzájuthattunk.)

A Nyírségből, nincstelen szegényparaszti környezetből elszármazott apámnak nem kevés hányattatás, ínség és létbizonytalanság után – korábbi katonai feljebbvalója s egyben későbbi jóakarója, Kupinszky tanácsnok úr támogatásával – sikerült a város szolgálatába szegődnie: hivatalsegéd, hagyományos debreceni elnevezés szerint *városi hajdú* lehetett –, ha nem is épp az árkádos, méltóságos nagy Városházán, de annak egyik fontos hivatalában, a Vágóhíd utca legelejére kihelyezett ún. I. fokú Szociális Ügyosztályon. Amint az intézmény elnevezéséből is kitűnik, e hivatalban szociális ügyek – segély- és egyéb kérelmek iktatása és elbírálása, szegénységi bizonyítványok kiállítása stb. – intézése történt. Szegény ember akkoriban is több volt, mint gazdag, így a folyosón reggeltől délutánig ott rostokoltak a sorsukat vonszoló, sorukra várakozó ügyfelek, s az ócska íróasztalokkal, telitömött iratszekrényekkel s rozoga székekkel berendezett irodahelyiségek alkalmazottai rendszerint el voltak látva tennivalóval. Az előírt higiénia végett a folyosó sarkaiban köpőcsészéket helyeztek el. A levegőt átjárta, telítette az olcsó, silány dohányfüst, a hitvány, viseltes, többnyire szennyes és nem ritkán esőáztatta gúnyák szaga, a fürdővizet csak nagyritkán, pipereszappant pedig sose látott emberi testek nehéz kipárolgása. Ezt az illatvegyüléket tökéletesen kiszellőztetni nem lehetett, a falakba ivódva folyton ott lebegett a folyosókon, csak a megszokás révén vált idővel szinte észrevehetetlenné.

Egyébként a hivatal nevét soha nem hallottam teljes egészében kimondani. (Hogy ekként hívják, csak valamikor ötéves korom tájékán jutott a tudomásomra: ekkor már ki bírtam betűzni az épület homlokzatára erősített tábla feliratát.) Tömören, kurtán, takarékosan csak így emlegették: *elsőfokú*. „Megyek mán az elsőfokúba!” Pontosításul a tájékozottabbak azonban még azt is hozzáfűzték: „A Vágóhíd ucca egybe, a rígi bábakípezde helyin.” Korábban ugyanis leendő szülésznők oktatására szolgáló intézmény működött az épületben, az elsőfokú az ő helyüket foglalta el. (Hogy aztán a bábaképzést hol folytatták Debrecenben, azt már nem tudom. Valószínűleg a klinikán.) Hármunk akkori és további sorsa szempontjából tekintve a lényeg az, hogy apám itt kapott végre állandó munkát. Dolga az volt, hogy rendben tartsa az irodahelyiségeket, télidőben befűtsön, de rábízták azt is, hogy ügyiratokat kézbesítsen, illetve továbbítson más, illetékes hivatalokba. Munkáját mindenkor kifogástalanul végezte, ezért megbecsülésben volt része. Az idők során változó munkakörökben ugyan, de végig a várost szolgálta, s kerek harminc esztendő múltán a város szolgálatából vonult nyugdíjba. (Most veszem csak észre: kezdenek úgy alakulni ezek a mondatok, mintha valami kérelemhez vagy folyamodványhoz csatolt önéletrajzot fogalmaznék. Nem csoda: valaha elég sok effélét kellett kiizzadnom, ezenfelül pedig bizonyára a fenti szövegkörnyezet sugallata sincs hatás nélkül.) Apám fize-

tése nem sok volt ugyan – ha jól emlékszem, havi 30 pengővel kezdte, s ennyiből egy háromtagú család még az akkori árak mellett sem tudott volna megélni –, de ehhez járt még neki két rendbeli, téli és nyári egyenruha, télre még csizma s egy sötétkék posztóköpeny is, meg – ami nekem mind közül a leginkább tetszett – egy katonatiszti csákóhoz hasonló sapka, elöl felékesítve a város főnixmadaras, zászlós-bárányos zománccímerével. Őszi, téli estéken gyakorta elnézegettem, ahogy egy vonalzóból fabrikált segédeszköz gondos alkalmazásával – ez akadályozta meg, hogy tisztítószer csöppenjen a posztóra – a köpeny sárgaréz fülesgombjait szidolozza, fényesítgeti. Ám ami a család szempontjából rézgombos posztóköpenynél, címeres csákónál is százszorta többet ért: beköltözhettünk az épület alagsorában a tüzelőtároló melletti tágas, viszonylag világos és ami korábbi pincelakásainkhoz képest ugrásszerű minőségi változást jelentett: teljesen száraz helyiségbe. Hogy mi lehetett azelőtt? Bizonyos jelek – a lefolyós falikút, a betonpadlat s a jól szellőztethetőség – arra engedtek következtetni, hogy minden valószínűség szerint mosókonyha volt, a bábaképezde mosókonyhája. Törődtünk is vele! Nyomorúságos vándorlásaink után végre biztos fedél volt a fejünk felett: számomra az első emlékezetes szülői hajlék.

Emlékezetem zugaiból próbálom összeszedegetni, milyen is volt. Nem lesz könnyű: az idén, 2004-ben 63 éve, hogy elköltöztünk onnét, s azóta egyszer sem jártam abban a házban. Legutóbb arra vetődvén csak annyit észleltem, hogy még megvan, de nem álltam meg, hogy bemenjek vagy legalább kissé tüzetesebben szemügyre vegyem: sietnem kellett a vonathoz. A mi lakásunk – mint már említettem – a magasföldszintes épület alagsorában volt. Ha jól emlékszem, valamely oldalsó be-, illetve lejáraton lehetett megközelíteni. Emlékezetem egy tágas helyiség képét őrizgeti, de az is lehet, hogy csak akkori szemem látta annak, hisz maga a ház is mintha kissé összezsugorodott volna azóta. Mégis úgy gondolom, lehetett olyan 18–20 négyzetméternyi. Padozata beton, falai fehérre meszelve, dongaboltozatos mennyezetének íve azonos volt a széles, magas ablaknyílásával. Az ablak egyébként az ajtóval szemközti oldalon volt s a kertbe nyílott, nyugati irányban. A berendezés? Annyi bizonyos, hogy volt egy hideg vizes falikút, sárgarézcsappal, negyedgömbalakú lefolyómedencével, de napi használatra mindig a kékzománcos ceglédi kannát – a *bádogot* – eresztettük teli vízzel. Ha kellett, abból öntöttünk. Ha kifogyott, hát engedtünk bele megint. „Eriggy csak kisfiam, szorítsd ki a levegőt abból a bádogból" – hangzott a felszólítás, amidőn már én is elbírtam a kanna súlyát. A víz tehát készen várt bennünket új szállásunkon. S a tűz is: már odaköltözésünkkor benn állt egy jókora öntött vaskályha – Kalor márkájú, készült Salgótarjánban –, kiszélesedő kupolája stilizált lángnyelvekkel díszítve. (Hasonló alakú s méretű kályhával legközelebb a kerekegyháza-alsópusztai iskolában hozott össze a sors csaknem három évtizeddel később, ám annak egy egész tantermet kellett befűtenie, s ott a falon – nem úgy, mint a Vágóhíd utca egyben – hiába kerestem volna a villanykapcsolót. De ez már egy egészen

más történet.) Szerettem nézni téli estéken, a leszálló szürkület homályában, amidőn takarékosságból még halogattuk a villanygyújtást, hogy a jól megrakott vaskályha oldala helyenként meggypirosra izzik, hallgatni a belsejéből felhangzó mély duruzsolást, majd később, amikor a parázs már leroskadt s az ablak négyszöge meg a kályha oldala egyaránt elsötétült, a tetejére készített vizesfazék álmosító sziszergését. Kedvezményeink közé tartozott, hogy fűthettünk a hivatal szenéből. A kétlábú ferde állású fekete szeneskanna meg a vaslemezből sajtolt szeneslapát – szakasztott ilyet használunk ma is – telente ott állt a kályha ajtó felőli oldalánál. Ami a berendezés többi darabját illeti, az a mi hozományunk volt. (Pontosabban szólva anyámé: félrerakott fillérjeiből szinte mindegyiket ő szerezgette be, a nagyját még lánykorában, a többit apránként később.) No, lássuk csak, mit s mennyit tudok most összeszedni közülük. Fejtől való véggel szorosan a jobb oldali falhoz tolva egymás mellett állt két ágy, bennük egy-egy jól megtömött szalmazsák. (Szárított tengeri fűvel – afrikkal – töltött matracra nekünk nem telt, a szivacsból szabott ágybetét pedig az úri házakban is ismeretlen volt: azt csak jóval később kezdték el gyártani.) Ágyneműtartó akkortájt nem volt még divatban, a párnákat-takarókat reggelente – némi szellőztetés után – szépen be kellett ágyazni s takarosan leteríteni egy kizárólag erre a célra szolgáló ágyterítővel. Ebből – gondolom – kitalálható, hogy a bevetett ágyra napközben ráheverni nem lehetett s főleg nem illett. Ilyesmi csak akkor fordulhatott elő, ha a család valamelyik tagja megbetegedett. A szobának ugyanazon felében, ám az ágyaktól tisztes távolságban állt még egy fekhely: egy ócska sezlon. Ezen én aludtam éjszakánként, sőt eleinte délután is egy kicsit, de ez utóbbit nem szerettem, mert sajnáltam rá az időt. A két nagy ágyhoz tartozott még egy akasztós-fiókos ruhásszekrény – *sifon* – meg egy négyzetlapos, de szükség esetén hosszabbra széthúzható asztal négy székkel. A szobabútor, melynek minden darabja – a négy szék kivételével – fenyőfából készült, szép halvány korallpiros színre volt festve, pompásan mutatott a fehér fal hátterében. (Sok évvel később ezeket – miután alaposan megkoptak – anyám átfestette kávébarnára; erről a még mindig meglévő székek tanúskodnak.) Mi is volt még? Persze: a konyhai berendezés. mindenekelőtt egy takaréktűzhely – *spór* – a helyiség balfelében, a kályha mellett. Anyám télen-nyáron ezen főzött, a kályha csak a leghidegebb időszakban segített rá a fűtésre. (Az imént alighanem tévesen emlékeztem: az a sziszergő vizesfazék mégsem a kályha, hanem a tűzhely tetején állott a mindenkori melegvíz-tartalékkal.) Úgyszintén bal oldalt, a fal mellé tolva egy fiókos asztal, két hokedli meg egy álló polc (*telázsi*), az edényekkel. Volt még egy befúrt-terpesztett lábú kicsi szék, támla nélkül, lapja közepén egy akkora réssel, ahová épp befért a tenyerem: ezen én szoktam elüldögélni. A fekhelyem mögötti falat fehér pamutvászon falvédő takarta, beszegve, kihímezve virágmintákkal, gyerekfigurákkal: anyám egyik első kézimunkája, szüleim halála után még a kezembe akadtak rég ronggyá foszlott maradványai. A tűzhely – vagy a konyhaasztal? – fölött szintén egy alakos-

feliratos falvédő. Kopottas rongyszőnyeg volt az ágy meg az én fekhelyem elé leterítve. Később ez az utóbbi átadta helyét egy saját tartású házinyúl lenyúzott s kifeszítve megszárított irhájának. (A nyulat apám a szomszédos szenespince előterében tartotta, egy lécekből-ládából összeeszkábált ketrecben. Fűvel, zöldséghulladékkal, száraz kenyérhéjjal etette. Etetéskor egyszer az ujjába harapott a nyúl, emlékszem rá, hogy apám nagyot kiáltva szitkozódott, még a szavak is megragadtak a fülemben, ám azokat most nem írom le ide. Kellemes volt a nyúlbőrt meztelen talppal végigsimogatni. Lefekvéskor, felkelés után ennek mindannyiszor módját is ejtettem.)

A Vágóhíd utcai évekből – merthogy itt már nem csupán hónapokig, de évekig laktunk, hogy pontosan meddig, azt ugyan nem tudnám megmondani, de két karácsonyra biztosan emlékszem – hosszan folyamatos történeteket ha nem is, de számos eseményt, jelenetet, felvillanó képet, mozzanatot, arcot, sőt nevet, s főleg érzést, hangulatot őrzök magamban.

(Ez utóbbi két fogalomkor kapcsán ébredek tudatára, hogy legkorábbi maradandó emlékem nem valami esemény, még csak nem is életkezdetem valamely színtere vagy szereplője, hanem egy érzés: az elveszettség, az elhagyatottság zsigerekig átélt állapotának érzése, amidőn úgy másfél-kétéves korom körül anyám kinn feküdt a klinikán vörhenyben. Ez az egyébként általában enyhe lefolyású gyermekbetegség – ha mégis megkapják – a felnőtteket eléggé leverheti a lábukról. Ő is így járt. Hetekig – de inkább hónapokig – nem lehettem vele, a betegség fertőző volta miatt még a közelében sem. Keresztanyámék erre az időre magukhoz vettek ugyan a nagy családba, de hogy volt, mint volt náluk, én abból a világon semmire sem emlékszem, csupán a később is vissza-visszatérő nyomasztó rémálmaimra, az elanyátlanodottság külső sötétséggel vetekedő kárhozatára.)

Az épülethez tartozó teleknek a Wesselényi utca felé eső részét füvesítették, néhány fa is álldogált azon a nem túl nagy, de az én szememben hatalmasnak tetsző területen. Időnként jött egy idős napszámosember, s a nagyra nőtt füvet lekaszálta. A fák közül egy hosszú tűlevelű, felcsupaszodott törzsű feketefenyőre emlékszem, bóklászásaim közben szívesen szedegettem alóla a szétterpedt pikkelyű lepotyogott fenyőtobozokat a targoncámba. Ezek aztán egy időre a fásládában kötöttek ki, majd a tűzhelyben vagy a kályhában fejezték be pályafutásukat. Ahogy e sorokat írom, elfog a bizonytalanság: az a fenyő valóban az udvaron állt-é? Vajon nem a nagyerdei teniszpálya mellől, számos társa közül helyezte oda a tér s idő síkjait olykor szeszélyesen átrendező emlékezet? Nem tudom. Mint ahogy az ostorfák ottlétére sem mernék megesküdni. A gyöngyvesszőbokrokéra viszont igen! Már csak azért is, mivel – többek közt – megmaradt egy féltenyérnyi amatőr felvétel, amint ott állok kicsípve, megfésülve, kezemben egy pettyes gumilabdával az egyik tetőtől talpig virágba borult gyöngyvesszőbokor előtt a tavaszi verőfényben.

Talán épp ugyanezen tavasszal kaptam ajándékba egy kis naposcsibét. A feketepihés – minden bizonnyal kendermagosnak készülő – pöttömnyi baromfi az éjszakákat egy kartondobozban töltötte, napközben viszont a kertészkötényem zsebébe rakva kivittem a szabadba, hadd csipegessen a fű között. Hosszan elnézegettem, hogy parányi lábait felnőtt tyúk módjára használva mint kapirgál. Meg-megszólítottam, ő a fejét oldalra billentve felpislantott rám borsszemnyi fényes szemével, néha visszapittyegett – jól elbeszélgettünk kettesben. A felnőtt társadalommal való első szembefordulásom – vagy inkább hátatfordításom? – is e pelyhes aprójószág miatt esett meg. Egy délelőtt anyámmal együtt benyitottunk valami végett az egyik irodába. Kivételesen épp nem volt ügyfélforgalom, s a hivatalnokok ezt kihasználván nekiláttak tízóraizni. Az én csibém kíváncsian tekingetett kifelé a kötényzsebből, mire egyikük – a nevére is emlékszem: Darvasi bácsi, csontos, széles állkapcsú, nyírott bajszú, enyhén kopaszodó férfiú – a tintafoltos íróasztalra terített szalvétáról, egy szelet kenyér s egy darab megkezdett paprikás szalonna mellől lekerekített pengéjű konyhakést emelt fel:

– Ide azzal a csirkével, hadd vágom el a nyakát!

A jelenlévők kívülem mind nevettek, én azonban halálos komolyan vettem a tréfának szánt fenyegetést s hangosan tiltakozva, tenyeremmel a kiscsibémet eltakarva fordultam ki az ajtón.

A csibe további élete, sorsa homályba vész.

Mint fentebb már említettem, a Vágóhíd utcán emlékezetem szerint két karácsonyt éltem meg. Ha mégis hármat, úgy az elsőt bizony felitta előlem az idő, hisz a másik kettő némely részletei is ma már egymásba tűnnek, átfedik egymást, esetleg felcserélődnek. Egyik ilyen korai részlet: anyám karjára emel, hogy közelebbről megszemlélhessem az ablak alá tolt asztalon álló, gyertyákkal, szaloncukrokkal, apró piros almákkal, aranydiókkal, angyalhajjal és csillagszórókkal pompázatos karácsonyfát. Máig orromban érzem a gyantaillatot s a sziporkázva égő csillagszórók puskaporszagát. Közben látom, hogy apám az én angyalhozta parafadugós puskámmal huncutul megcélozza a legközelebbi gyertyát s belepukkant a lángba. Valami nagy dologra számítok a lövés következtében, de semmi különös nem történik: a gyertyaláng épp hogy megrebbenve vígan lobog tovább. „Vásottabb, mint egy gyerek!" – csóválja fejét rosszallóan anyám. Másik jelenetsor, alighanem már a következő karácsonykor: anyám estefelé elküld bennünket hazulról. „Most eriggyetek ki szánkózni" – s mintha valami titkot rejtegetne, apámra hunyorít. A maga készítette, támlás kisdeszka szánkóra apám pokrócot hajtogat: „Ülj rá szépen!" – azzal nekiindul s előbb lépésben, majd futva húz, húz maga után a gázlámpafényben tündöklő, behavazott Attila téren, Szent Anna utcán fölfelé meg vissza. Csizmája talpára vastagon rátapad a hó, ha akarom, most is látom, ahogy a két fehér talp felváltva, ütemesen fel-felvillan előttem a szánhúzó zsineg szűkülő keretében. Hosszan bámulom a szállingózó majd leérkezvén lazán megülő hópelyhek varázslatos csillogását, mígnem egy hirtelen kanyar,

s én szánkóstul-pokrócostul beleborulok egy magasra fellapátolt, puha hókupacba. Hangosan kacagunk mind a ketten, apám megmosdat a hóban, arcába-nyakába én is két kézzel szórom a havat. Ahogy kipirulva, lecsendesedve ballagunk befelé az utcáról, az ablakunk elé érve lopva, félszemmel lesandítok az áttetsző függönyön át. Odalent bizonyára anyám rendezgeti az ajándékokat, ám én nem őt látom az asztal mellett, hanem egy nagy szárnyú, hófehér hosszú ruhás angyalt homlokán csillaggal, amint suhogó selyempapírokat bontogat-hajtogat gondosan. A látványról azonban nem szólok senkinek.

Sokáig hittem a karácsony és egyéb ünnepek csodáiban, sőt amidőn felvilágosultabb – már idejekorán kiábrándult – társaim szavai nyomán ébredezni kezdett bennem a kétely, én még akkor is erővel hinni akartam. Képzelt és elhitt káprázataim végleges, könyörtelen lenyakazása esztendőkkel később, 44 őszén következett be. Nyár dereka óta a közeli Alsójózsán lakó rokonaink házában találtunk menedékre az egyre gyakoribb bombázások elől. Apám akkor már majd másfél éve a fronton szolgált, debreceni kis lakásunkat (a Vágóhíd utcai után következőt) találat érte, kettőnknek anyámmal nem is volt hová mennünk. Én elég jól elvoltam a kertes falusi portán, addigra a folytonosan megismétlődő veszélyekhez is kellőképpen hozzáedződtem, s bár a tanítás még jó ideig szünetelt, egyáltalán nem unatkoztam. Napközben mindig akadt tenni-vennivaló, estén-ként pedig – míg csak el nem kellett rejteni őket a rettegett orosz katonák elől – eladósorba kerülő unokanővéreimmel felváltva Jókai-regényeket olvastunk fel a családnak a füstölgő, pislákoló – és büdös – olajmécses világánál, esetleg verseket mondtunk, vagy egyszerűen csak beszélgettünk hol erről, hol arról. (Szinte érthetetlen, hogy bírtak meglenni az akkori emberek televízió nélkül…) Egy este a lassacskán közelgő karácsony került szóba, s én valahogy hangot adtam az angyalok ajándékhozó szerepébe vetett hitemnek. „Ugyan már! – vágott közbe a nálamnál jóval serdültebb, ráadásul roppant józan nevelésű lányok valamelyike. – Te még elhiszed ezeket a butaságokat? Iszen anyád készíti a karácsonyfát meg az ajándékot is!" – „Dehát én… én láttam is, ahogy az ablakon berepültek." – „Mi a csudák repültek be?" – „Hát az angyalok. Egy angyal." – „Még hogy angyal! Biztos a légnyomás vágta be az ablakot!" – és kacagtak, vihogtak csúfondárosan. Több szavam nem volt. Hallgattam, mint akit leforráztak.

Térjünk most azonban vissza a Vágóhíd utcára. Ez az utca a város tengelyéből leágazó Szent Anna utca folytatásaként tart kifelé a városból kelet-délkeleti irányban. Közbül a Szent Anna utca kiöblösödő vége már más nevet visel: ez az Attila tér, kellős közepén a tornyos-gömbkupolás görögkatolikus templommal. Az Attila térbe észak felől három utca torkollik: a Hajnal utca (amelyen továbbhaladva s utunk a Rakovszky utcán folytatva kijutunk az Árpád térre, onnét pedig egyenesen a Nyíregyháza felé vezető Kassai útra), valamint a tér nyugati csücskét közös szeglettel érintő Baross Gábor és Nap utca. A Hajnal utcával épp átellenben a Wesselényi utca visz a Nagyállomásra, illetve a sínek felett átívelő vasúti

felüljáróra: a Nagyhídra. A Nagyhídon túl a Mikepércsi úttól balra a Homokkert, majd a Kerekestelep, jobbra a Boldogfalvi kert, az Epreskert meg a repülőtér, s már kinn is vagyunk a városból, s elindulhatunk Mikepércs, Sáránd, Derecske, Berettyóújfalu felé. A Homokkertet és a Kerekestelepet rézsút kettéválasztó Monostorpályi út mentén volt gyerekkoromban a Várad utcai temető. Ide ki-kijártunk anyámmal – míg a temető megvolt – számomra ismeretlen nagyapám s nagyanyám sírjához. Úgyszintén ezen az úton működött, de még anyám gyerekkorában, tehát a múlt század elején az egykori járványkórház. Ma ezek helyén a Debreceni Konzervgyár található. A Nagyhíd egyébként sétáim egyik igen kedvelt színtere volt akkoriban, természetesen anyám társaságában: a vaskorlátra felkapaszkodva szívesen elidőztem ott, hosszan bámulva-nézegetve az alant húzódó, fényesre koptatott sínek sokaságát, a hol erre, hol arra dübörgő-kattogó szerelvények hosszú sorát, élveztem, ahogy a hatalmas, duhogó-prüszkölő gőzmozdonyokból feltörő sűrű pára fehér felhőgomolyba bugyolál bennünket, sőt még a kéményükből feketén kicsapó kőszénfüst csípősen köhögtető szagát is szerettem. Valószínűleg azért, mert mindez az utazás képzetével kapcsolódott össze bennem. A hídkorlátnak támaszkodva sokszor elábrándoztam rajta, hogy valamelyik lassan elhúzódó-tolató nyitott tehervagon rakfelületére, a deszkarakások, ponyvával letakart gépek, a kőzúzalék- vagy szénrakomány közé merészen leugorva elutazom valahová – magam se tudom, hová: az ismeretlenbe. Ábrándjaim valóra váltásától a kéz-, láb- és nyaktöréstől való rettegésen kívül még az is visszatartott, hogy tudtam: anyám igen sírna utánam. Mire is emlékszem még a környéken? Hozzánk közel, a Wesselényi utca bal oldalán állt a csendőrlaktanya, a Vágóhíd s a Wesselényi utca találkozásánál pedig Lőrinczi néni kis bódéja, mindenféle szem-szájnak ingere portékával: mint az ördögi kísértések megtestesítője. A Vágóhíd utca egyébként már a külvárosba vezetett. Kifelé haladva olyan fontos létesítmények helyezkedtek el itt, mint a – napjainkban épp megszűnőben lévő – Dohánygyár, a Baromvásártér (ahová a negyvenes évek közepétől évi rendszerességgel kijártunk a szüleimmel, hogy megvegyük a hizlalásra szánt választási malacot), maga az utcanévadó Vágóhíd, nem utolsósorban pedig a DVSC sporttelepe a focipályával: fényes kilátásokkal amúgy sem kecsegtető labdarúgópályafutásom korai s egyben végleges megszakadásának színterével. (Ahol is nyolcadikos koromban az osztálytársaimmal vívott nemes küzdelem közepette egy közeli kemény passzal úgy ágyékon találtak, hogy örökre elment a kedvem a sportok legnépszerűbbikétől. Osztálytársunk, a közülünk nem csupán termetével, de kiváló labdatehetségével is kimagasló Móré Rudi ezt úgyis különbül csinálta mindnyájunknál.) A Vágóhíd utca aztán belefutott a Diószegi útba s kivitt a városból, ám az a tájék akkor nekem még a világ végét jelentette, az ismeretlen Óperencián túli tartományokat. Gyerünk hát megint visszább. Volt a Nap utca sarkán egy suszterműhely. Számomra azért maradt emlékezetes, mert életemben először annak a feliratát olvastam le fennhangon s nyilvánosan, a járókelők füle-

hallatára: „CIPÉSZ”. Folytatván a körsétát hajdani lakhelyünk közelében, nem nyelhetem le a beszámolót első elkövetett – a vagyon elleni bűncselekmények kategóriájába tartozó – vétkeimről: helyszíneik ugyanis e körzetben találhatók. (Lám: a tettes még akár 65 év múltán is visszatérhet tettei színhelyére.) A legelső bűntett egy hentesüzletben esett meg, a Szent Anna utca vége felé, úgy hároméves korom körül. Anyám kíséretében léptem be a helyiségbe, s míg ő a pultnál vásárolt valamit – valószínűleg levesnek való csontot –, én a fényes, hegyes kampókról csüngő kapósabb árut vettem szemügyre. A kolbászok sajnos túl magasra voltak akasztva, ám egy hosszú, tenyérnyi széles paprikásszalonna vége épp ott lógott az orrom előtt. Két kezemet hátratéve lehajoltam hát s alaposan megrágcsáltam a puhára abált, pirosra kikent, sós-paprikás-fokhagymás szalonnacsík legalját. Anyám szégyenkezve mentegetőzött, s bár az aznapi vásárlás tervei közt ez nem szerepelt, kénytelen volt levágatni s megvenni a szalonna rágott végéből vagy öt dekányit, nekem pedig pirongató szavak kíséretében tudtomra adta, hogy a máséhoz nemcsak kézzel, de szájjal is tilos hozzányúlni. Valamikor 39 őszén történhetett ez. Egy év sem telt el, s újabb bűntett került a rovásomra. Az említett hentesüzlet közelében volt egy fűszer- és vegyeskereskedés is, Szabó Pista bácsi boltja. Rendszeresen idejártunk vásárolni, közel is volt, akkoriban a forgalom sem veszélyeztette egy kisgyerek biztonságát az utcán, így hát anyám egy napon kezembe nyomott 4 fillért:

– Menj el szépen kisfiam a Szabó Pista bácsi boltjába és vegyél két deka pirospaprikát. Vigyázz magadra, mielőtt lelépsz a járdáról, állj meg és nézz jól körül, nem jön-e valami. Na eredj szépen.

El is indultam, markomban a két darab kétfilléressel. Csakhogy az utam épp a Lőrinczi néni bódéja mellett vezetett el, valahogy úgy kanyarodott. Muszáj volt megállnom egy kicsit, hogy megnézzem a kis bódé ablakában kirakott finomságok csábító kínálatát. Volt ott mindenféle jobbnál jobb dolog: fedeles üvegekben különböző fajta színes cukorkák, pohárba állított csavaros árpacukor rudak, fütyülős cukor, piros kakasforma nyalóka, fekete bocskorszíj-cukor, fonott kalács, gyümölcsök – el tudtam volna nézegetni órákon át. Darázs donogott a bódé körül, a takaratlanul hagyott portéka egynémelyikére nagy boldogan egy-két légy is rátelepedett: szemlátomást ők is szerettek itt elidőzni. Lőrinczi néni – őszhajú, soványarcú, fekete fejkendős öregasszony – láttomra kihajolt az ablakon:

– Szerbusz Ferike, mit adjak neked?

– Kezit csókolom, Lőrinczi néni… Én… én egy olyat szeretnék – s üresen maradt kezemmel az egyik fonott kalácsra mutattam.

– Mutasd, mennyi pénzed van!

Mutatom s mondom is:

– Négy fillér.

– Hát az bizony kevés.

Gondolkodóba esem: ha a fonott kalács olyan drága, hogy nem telik ki a négy fillérből, akkor ez a mindenféle cifra színes cukorka még drágább lehet. Mit is vegyek hát?

– Tessék adni szilvát.

– Szilvát? – kérdez rá kissé kétkedve Lőrinczi néni.

– Igen.

– Jól van, add ide a pénzt. – Odaadom neki, ő meg egy barnás színű csomagolópapírból sebtiben hegyesvégű zacskót sodor, teleméri veresszilvával s kinyújtja az ablakon: – Nesze. Szerbusz.

– Kezit csókolom! – köszönök el tőle, s mint aki jól végezte dolgát, a szilvát eszegetve elindulok hazafelé. A szilva túlérett, lottyadt, locsos, kicsikét gusztustalan, engem azonban nemigen zavar az érzéki örömök élvezetében. Kezemben a megcsappant tartalmú zacskóval lépek be a szülői hajlék ajtaján.

– Na, megjöttél, kisfiam? – fogad örömmel anyám, majd a zacskóra pillantva elkomolyodva folytatja: – Mi van neked?

– Szilva, – mutatom oda neki a szerzeményemet.

– Hm. Szilva. Honnét vetted?

– Lőrinczi néni adta.

– Hát a paprika, miért elküldtelek, hogy vegyél, az hol van?

Csakugyan: hol lehet? Hát persze:

– Azt nem tudtam venni.

– Aztán miért nem tudtál venni?

Most már szinte megkönnyebbülten válaszolok:

– Azért, mert nem volt ott a Szabó Pista bácsi, – s már meg is jelenik előttem a bezárt boltajtó, üvege mögött az üres bolthelyiséggel, – be volt zárva a bolt.

– Jól van. Akkor add ide a pénzt, amit adtam.

Tenyerembe sandítok: üres.

– Nincs nálam a pénz.

– Hát hol van?

– Letettem odakint az ablakba.

És látom – sőt ma: 2004 februárjában is látom –, ahogy rövidnadrágosan leguggolva a pinceablak széles párkányára helyezem a két darab kétfillérest. Egymás mellett lapulnak, egyikük kissé még fényes, a másikuk fénytelen, barna.

Anyám kézen fogott:

– Gyere, kisfiam, nézzük meg, vajon ott van-e még.

Nem volt ott.

Beszerzőutam egyes állomásait ellenőrizvén egy-kettőre felgöngyölítette a bűneset részleteit. A nyomozás végeztével nem vert meg mégsem:

– Látod, kisfiam – mondta szomorúan, – kár volt hazudni. Én úgyis megtudom előbb-utóbb, ha nem mondasz igazat. A hazug embert hamarabb utolérik, mint a sánta kutyát.

A sánta kutyára való hivatkozás kiváltképp szíven ütött: nemrég láttam, hogy egy csapzott szőrű, sovány kutya kétségbeesetten, három lábon szalad az utcán, nyomában egy kiabáló, bőszen hadonászó emberrel. Nem mertem anyám szemébe nézni, csak álltam előtte lehorgasztott fejjel s kutyául éreztem magam.

Ha már az ifjonti vétkeknél tartunk: a legelsőre csak anyám elbeszélése nyomán emlékezem. Kétéves alig múlhattam, amidőn egy nap anyámmal együtt az utcán ballagtunkban elhaladtunk egy nyomorék, öreg koldus mellett, aki ráadásul cigány volt. Ott kuporgott ócska, rongyos gúnyájában a járda szélén, kalapját felfordítva kirakta maga elibé: abba gyűltek az adományok. Pár lépés után anyám megállt s kezemet elengedve így szólt hozzám:

– Nesze, kisfiam, tedd bele ezt a pénzt annak a bácsinak a kalapjába! – azzal egy kétfillérest kotort elő a pénztárcájából.

Én a tenyerembe szorított pénzdarabbal visszaszaladtam a koldusig, ám amikor megpillantottam a kalap mélyén csillogó aprópénzeket, ahelyett, hogy kiegészítettem volna utasítás szerint az anyám-adta alamizsnával, két kézzel, mohón ki akartam markolni belőle még azt is, amit szegény öreg nagy nehezen összekéregetett. Hirtelen mozdulatomra a kalap felbillent, s az összes pénz szanaszét gurult belőle. Az öreg koldus jajveszékelni kezdett, s én sóváran néztem, anyám mint szedegeti össze neki szétszóródott keserves keresetét a földről.

(Szép kezdés, nem mondom: egy kifosztás, egy bolti lopás, majd hűtlen kezeléssel párosult sikkasztás. Azt azonban akkor még csak nem is sejtettem, hogy idővel ennél is többre viszem, s tizenhét esztendő múltán államellenes izgatás miatt zárnak börtönbe.)

Apámat tartalékos honvéd tizedesként ekkoriban többször is behívták katonának. A bécsi döntések s az egyre közeledő háború időszaka volt ez. Én azonban családunk meg-megbolygatott állapotának történelmi-térségpolitikai hátterét elég – hogy úgy mondjam – hézagosan ismertem, így hát lelkes csodálattal töltött el a fényesre kefélt katonabakancs, a takaros, lezárható zsebekkel ellátott, zöldparolis zubbony, az elöl koronás gombbal, bal oldalt a rangjelzés csíkjaival díszített sapka látványa, s a beavatottak szűk körébe tartozónak éreztem magam, amidőn a széles derékszíjon függő szuronyt a tokjából kicsit kihúzva is szemügyre vehettem. Katonaélményeim tetőpontja azonban mégis az volt, amikor apámat a hozzánk közeli ún. Pavilon-laktanyában meglátogatván kaptam egy kis karéjt a sűrű belű, sötétbarna, enyhén savanykás ízű komiszkenyérből, majd a ragyogó sárgaréz katonatrombitába is belefújhattam. Máig nem tudom megfejteni, pöttöm létemre hogy bírtam hangot kicsalni belőle.

Korai szerepjátékaim egyikében is katona voltam. Ennek kellékeit: a föntebb már említett parafa dugós puskát, egy játékkardot meg a piros katonasapkát elhozta nekem a karácsonyi angyal. Testvér, játszótárs híján csatáim, hadgyakorlataim magányosan folytak. Puskám parafa dugóját vékony zsineg kötötte össze a cső végével; gondolom azért, hogy el ne kallódjék. Ezt egy-kettőre eltávolítottam.

A bizonytalan röppályájú, csupán pukkantásra való parafa dugó helyett pedig inkább apró kavicsokat, pattogatni való tengeriszemeket használtam puskagolyó gyanánt, ezekkel lövöldöztem az elképzelt ellenségre vagy a magam kitűzte célpontokra. Játékkardomnak – nyilván azért, hogy magamban vagy másokban kárt ne tehessek vele – sem éle, sem hegye nem volt, így nem nagyon tudtam vele mit kezdeni, főleg azután, hogy a hitvány, puha bádoglemezből készült penge el is görbült. Végképp kiábrándulván belőle, félrelöktem, még kézbe venni is átallottam. A kis puskát viszont használtam buzgón s vitézül, egészen a tönkrementéig.

Mivel rendszerint csupán két személy – apám és anyám – volt közelemben, így a látható, vállalható, követhető példák is kettőjükben testesültek meg. Az, hogy a katona-mintakép bennem készséges utánzóra talált, természetesen fiú voltomból is adódik: mindegyik – vagy csaknem mindegyik – fiúgyermek átesik egy hosszabb-rövidebb ideig tartó harcos-korszakon. (Van jó néhány, aki ki sem lábol belőle: ilyenekből lesznek – szerencsés esetben – a fegyveres testületek hivatásszerető, rátermett tagjai; a félresiklott sorsokat, balszerencsés eseteket most ne taglaljuk.) Kettőjük közül anyámmal volt erősebb, szorosabb, meghittebb a kapcsolatom, s ez talán némi magyarázattal szolgál egy meglehetősen szokatlan jelenségre: fiú, sőt vitéz katona létemre négyéves korom táján egy időben azt játszottam, hogy *anyuka* vagyok. (A kiemelt szó azért is különös, mivel én nem így szólítottam anyámat, hanem úgy, hogy *édesanyám*.) Jobb híján az anyám varrta, Mikulásra kapott hegyes fülű krampuszfigurát dajkálgattam nagy gondosan, sőt a hiteles megjelenés végett egy ócska terítőből még szoknyát is kerítettem magam köré, amelynek szélét alaposan betűrögettem a mackónadrágom derekába, hogy le ne essen rólam. Anyám – talán azért, mert a nemi identitászavarnak egyéb jeleit nem észlelte rajtam, vagy pedig egyszerűen csak annak tekintette az egészet, ami, azaz játéknak – meg sem kísérelte, hogy megakadályozza ténykedésemet. Hagyta, hogy kijátsszam magamat. Elvásott párnák, lepedők maradékából még egy hatalmas babát is varrt nekem, színes pamuttal szemet-orrot-szájat hímzett az arcára, ronggyal jól kitömte, majd takarosan beöltöztette két évvel korábban kinőtt ruhámba-cipőmbe, fejébe rakta a piros katonasapkámat – alig fél fejjel volt kisebb nálam ez a baba. Ezt karra venni, dajkálgatni már nem volt olyan egyszerű, de pompásan lehetett sétáltatni a pincelakás göcsörtösre kopott betonján, azzal a mély meggyőződéssel, hogy nemcsak úgy véletlenül akadozik az én agyonhasznált kiscipőmbe bújtatott lába kissé bamba tekintetű barátomnak, hanem maga rakosgatja előre szabályosan, egyiket a másik után. S így, szinte észrevétlenül eloszlott, átlényegült az én korai anyuka-korszakom. (Hogy aztán évtizedekkel később elkövetkezzék egy hosszan tartó apa-korszak, amelynek során kedvemre dajkálgathattam lányaimat s fiaimat egyaránt: jutott belőlük mindkettőnkre bőven, hála Istennek.)

Sűrű időszaka volt ez az esztendő addigi életemnek. Például meglehetős kurtára szabott óvodáskorom is ekkor zajlott le. Vagy másfél hónapig jártam óvo-

dába. Emlékezetem s a kezem ügyében lévő várostérkép szerint óvodám a közeli Vígkedvű Mihály utcában volt, annak is a bal oldalán, a Szent Anna utca sarkától néhány háznyira. Az első egy-két alkalom kivételével, amidőn anyám elkísért s visszajött értem, oda-vissza egyedül tettem meg ezt az utat. Ehhez át kellett vágnom az eléggé széles és viszonylag forgalmas Wesselényi utcán, majd utamat a Szent Annán folytatva befordulni balra a második utcába. Nem sok kellemes élményem fűződik ehhez az óvodához. Egyszer például volt egy bábjáték előadás. Sejtelmem sincs róla, kik működhettek a kétfelől oldalt is elfüggönyözött paraván mögött, de eszembe sem jutott, hogy efelől bármi módon is érdeklődjem vagy kíváncsiskodjam. Én ugyanis Paprika Jancsi meg a többi ágáló, rikácsoló hangú figura ténykedésére úgy tekintettem, mint a szemem láttán megvalósuló mesebeli csodára. Nem emlékszem rá, ki volt az óvónénim, arra sem igen, hogy volt-e egyáltalán. Velünk ugyanis többnyire a dajka néni foglalkozott, egy széles, zömök termetű, kerek barna arcú, hátrasimított hajú asszony. Hogy aztán valóban foglalkozott-e vagy csak ott volt? Egy röpke jelenet máig előttem van: ül a dajka néni egy padon s konyhakéssel almát hámoz, a hámozott almát cikkekre vágja, kimagozza s egyenként odaadogatja egy kiválasztott kislánynak, a hosszan kanyarogva a kötényéig lelógó almahéjat pedig szétosztja a mellette ácsingózó gyerekek között. Nekem is idekínálja, de én elfordulok tőle: igazságtalannak tartom az egész eljárást. Szót azonban nem ejtek, csak hallgatok mogorván. Emlékszem még egy sovány, sápadt képű, verekedős fiúra, akit Bélának hívtak s egyszer engem is megütött. Első nyilvános megszégyenítésem is itt történt, ebben az óvodában. Nyakbaakasztós, kékre festett kis bádogtáskában vittem magammal hazulról mindennap az uzsonnámat (ott ugyanis nem kaptunk). Egyszer csak úgy játékból fogtam a kistáska szíját s elkezdtem vele körbe-körbe forogni. Roppant tetszett, ahogy a centrifugális erő – mit tudtam én, mi az, s hogy van-e ilyen egyáltalán – a táskát fölemeli s az vízszintesen pörög körülöttem. Ez az érdekes jelenség annyira lekötötte a figyelmemet, hogy csak a sikításra eszűdtem föl: a táska kemény sarka bizony alaposan fejbetalálta az egyik kislányt. Hiába hangoztattam kétségbeesetten, hogy én nem akartam: büntetésből ki kellett állnom középre. Igen, ott ez volt a szokás: a vétkest nem sarokba állították, ahol magába szállhat, hanem középre, hogy mindenki lássa a szégyenét. Ott álltam én is a csúfondáros vagy elítélő tekintetek kereszttüzében, s arcomra-szememre szorított kezemfejével törülgettem mind bővebben szivárgó könnyeimet. De még ez sem ért olyan lesújtóan, keservesen, mint egy másik, látszatra jelentéktelen eset. Ez - idő tájt legyintett meg először a szerelem fuvallata. Kerek arcú, sötétszőke – vagy világosbarna? – hajú leányka volt az illető, szintén olyan négyévesforma. Vonzalmunk kölcsönös lehetett, ami abból is megítélhető, hogy nemcsak az óvodában fogadta szívesen a közeledésemet; az is megesett, hogy amidőn odahaza, az Elsőfokú kertjében játszottam, egyszer csak megjelent valahonnét a Wesselényi utca felől, láttomra megállt, s aztán percekig ott barátkoztunk a kettőnket elválasztó

kerítés két oldalán. Egy hétfő reggelre nem száradt meg idejében mosás után az óvodába szánt ruhám, s anyám az otthon viselt, fakó, foltozott térdű mackónadrágomat s annak felsőjét adta rám, így indultam el hazulról. Az óvodába érkezvén nyomban megpillantottam szívem választottját. Odalépek hozzá, megállok előtte, ám az ő szeme megakadt ócska ruhámon. Kivár egy pillanatig, majd hideg tekintettel végigmér és szó nélkül hátat fordít.

Anyám hamarosan kivett az óvodából, a következő esztendőben pedig a Vágóhíd utcából is elköltöztünk, így többé azzal a kislánnyal nem találkoztam. A nevére nem emlékszem, s ma már abban sem vagyok bizonyos: egyszer, egyetlen-egyszer valóban hozzáérintette-é gömbölyű, puha, meleg arcocskáját az enyémhez, vagy csak úgy odaképzeltem – mint a rám bízott s elfecsérelt filléreket a pinceablak párkányára. Ha néha eszembe jut, egyre halványuló alakját ott látom az erős, magas, sűrű drótháló kerítés túloldalán.

Ez a kudarc nem csupán érzelmileg rázott meg, de idejekorán el is gondolkodtatott az emberi világ furcsaságairól, s valószínűleg szerepe lehetett bizonyos jelenségekkel, sokak – esetleg épp a többség – által elfogadott szabályokkal, megegyezésekkel szembeni csöndes ellenállásom, lázadásaim kialakulásában. Túl messzire mutató tanulságokat ha nem tulajdonítunk is e néhány pillanatnyi jelenetnek, ám hogy máig sem érzek magamban kellő hajlandóságot – például – az öltözködési általános konvenciók elfogadására, annak feltehetően itt a gyökere – vagy legalábbis a gyökér egyik ága.

Van azonban ennek a Vágóhíd utcai időszaknak életem későbbi alakulását is alapvetően és hosszú távon meghatározó hozadéka: számos unkatestvéreim egyikétől, a nálam két évvel idősebb Balajtai Pistától megörököltem az ő kiszolgált ábécéskönyvét. E két év korkülönbség kettőnk esetében három esztendőt jelentett: én ugyanis novemberi születésű lévén évvesztes voltam, bőven volt hát időm az iskolakezdésig. Valami meséskönyv akadt már addig is a háznál (ha jól emlékszem, Tutsek Anna volt a szerzője, s anyám olvasgatott fel belőle nekem), ám egy ábécéskönyv az egészen más. „Ebből, kisfiam, megtanulhatsz olvasni" – adta tudtomra anyám, amidőn a kissé gyűrött, maszatos, itt-ott szamárfülekkel ékes könyvet lerakta elibém. – „Könnyebb dolgod lesz majd az iskolában." Lelkes kíváncsisággal kezdtem el lapozgatni benne. Újdonságnak számított, hogy ebben el lehetett valahogy igazodni, nem úgy, mint az olvasni tudóknak szánt könyvek végeláthatatlan betűrengetegében. A külön kiemelt, nagyméretű betűk alakját könnyűszerrel felismertem s megjegyeztem, hangértékükre a mellettük álló képekből tudtam következtetni, ha pedig nagyon bizonytalan voltam felőlük, hát megkérdeztem anyámat. „Ez meg milyen betű, édesanyám? Hát ez?" S ő válaszolt, bár néha alig győzte. Ezzel a szemléltető-kérdezgető módszerrel egy-két hét alatt belémrögződtek az ábécé betűi. Tévesztés persze – főként a hasonló alakúaknál: b-d, m-n – előfordult eleinte, de aztán anyám kiigazításai nyomán a helyes útra terelődtem. A tudás várába vezető utamon a minőségi ugrás – a várfal el-

foglalása – egy délelőtt következett be. Anyám épp ebédet készített, én meg az ábécé J betűs fejezeténél tartván fennhangon rakom egymás mellé az egyik oda-írott szó betűit: sö-a-jö-tö. Anyám térültében-fordultában megáll egy pillanatra mellettem: „Ne külön mondjad a betűket, kisfiam. Olvasd egybe!" S azzal megy tovább a dolgára. „Mi az, hogy olvassam egybe?" – tűnődöm. De azért próbálgatom a magam módján, ahogy tudom: „söa-jötö, söajöt-söajt, sajt!" Nyomban hozzáolvasom a mellette álló szót is: „máj"! Nagyot kiáltok: „Édesanyám! Sajt, máj Sajt, máj!" Anyám a hangos kiáltástól összerezzenve előbb bajt sejtett s aggódva sietett oda hozzám, de mutatóujjam nyomán a könyvbe pillantva megkönnyebbülten látta: csak az írástudatlanságból kivezető ajtó reteszén sikerült kettőt moccantanom. E perctől fogva óráról órára nyiladozó tudásomat nap mint nap s lépten-nyomon kipróbáltam. Amerre csak jártam a városban anyámmal, üzlet, iparosműhely vagy közintézmény felirata nem maradt elolvasatlanul. Ügyet sem vetettem rá, hogy hangos sillabizálásom olykor élénk feltűnést keltett a járókelők között: szinte megmámorosodtam tőle, hogy a világnak egy merőben új tartománya nyílik meg s válik átjárhatóvá előttem. S talán épp azért, mivel az égvilágon senki nem kényszerített rá s nem irányítgatott – legfeljebb néha anyám figyelmeztetett egy-egy félreolvasásra vagy betűtévesztésre –, csupán a magam kedve szerint kalandozva őszre folyékonyan megtanultam olvasni. A szomjú kíváncsiságon túl bizonyára az is helyes irányt szabott haladásomnak, hogy ösztönösen s földhözragadtan írásrendszerünk természetes alapeleméből, a beszédhangot jelölő betűből indultam ki, azokat rakván-építvén egymáshoz a szavakban értelmes egésszé. Az irány tehát – akárcsak a természetben – az egyszerűtől vezetett az összetett felé, s mivel a szavak szerkezeti elemeivel idejekorán tisztába kerültem, a helyesírás szabályainak elsajátításával később nem kellett túl sokat vesződnöm. (A szóképekben való olvastatás egetverő eszméje évtizedekkel utóbb vetett szikrát valamely tanügyi lángelme pihent agyában. Kétségtelen: ezzel a módszerrel közepesnél jobb képességű gyerekek körében feltűnően gyors eredményt lehet elérni, az így megszerzett tudás azonban felületes, megalapozatlan, a helyesírásra pedig nem készít fel; olyan, mintha egy ház építését a tetőzet felrakásával kezdenénk.)

Annyi bizonyos: akárhányfelé ágazott is érdeklődésem, bárminő kanyarokat – sőt: egyszer-egyszer hurkokat – vetett is a sorsom a későbbiekben, életem s törekvéseim főirányát ez a néhány kurta hónap szabta meg, midőn anyám figyelő tekintetétől kísérve – magam sem tudván, merre tartok s vajon hová jutok – átléptem, átporoszkáltam az egyelőre még ismeretlen lehetőségek új zöldhatárán. Könyvek, *igazi könyvek* kerültek a kezembe. Barátaimmá, elválaszthatatlan társaimmá váltak, öröm és tudás kiapadhatatlan forrásaivá – s talán némi vigaszul is testvértelen voltomért: velük soha nem éreztem egészen egyedül magam. Anyám – noha korai árvasága, sanyarú sorsa miatt iskolázatlanul nőtt fel – maga is igen szeretett olvasni s mindig jó ösztönnel választotta ki a nekem szánt köny-

veket. Carlo Collodi Pinocchiója, Petőfi versei tartoztak korai olvasmányaim közé. Ilyenek s hasonlók alakították irodalmi ízlésemet, s a kedvvel olvasgatott kalandregények szintje sem süllyedt nálam J. Verne, J. F. Cooper vagy K. May szintje alá. Talán ennek az alapozásnak köszönhető, hogy a kortárs gyerekek körében oly népszerű olcsó piff-puff ponyvákat nem tudtam megszeretni. Unszolásukra bele-beleolvastam ugyan egyik-másikba, ám egy-két oldal után ráuntam s félredobtam: nem érdekelt. Amit viszont szerettem, azt éjszakánként a pokróc alá búvva is faltam, zseblámpa világánál – hogy apám meg ne lássa: égetem a villanyt.

Mindez azonban már a történet jóval későbbi része, egy másik, egy következő szülői házban.

TORNAI JÓZSEF

Vontatója életek volt-lombjainak

Mire a havon nyolcvan felé közeledsz,
annyi a halottad, alig bírják a kötelek:
húzod magad után, tízet, húszat, százat,
ismerőseidet, barátaidat, nővéredet,
kamaszokat, vőlegényt, fehér-fejűeket,
apád-anyád, költőket, játszótársaidat,
ott lógnak a válladon és lábaid alatt,
tízesével, húszasával, százasával fojtogatják
reggelenként megroppanó nyakad,
éveid istrángja nem engedi, hogy egyedül haladj,
vinned kell, kiket szorítottál s már nem beszélnek,
nem mozdulnak, csak csúsznak mögötted,
a hold és a nap fölkel és alászáll:
nézik, mekkora ez a halál-áradat,
a néma torkok, nyelvek, szemek:
rádsírnak, szerencsétlen vontatója életek
volt-lombjainak, rádtapadnak a volt-virág-testek,
hogy végső gyötrelemre kényszerítsék az izmaidat,
mert te még mozogsz, félsz, és gyűlik bennük a harag,
pedig nem akarják és nem is tudnak
már érezni semmit, csak ijedt lüktetésedet,
ahogy viszed a bátyád, a szerelmeidet, a
kortársaid: öreget, fiatalt, nem állhatsz meg,
míg mind abba a jégrepedésbe nem szakad,
hova elindultál, mert nem tudtad, mennyien
szorongatják megkövült ujjaikkal a szörnyű hámot:
a nyolcvanéves sötétséget és fölvillanásokat.

Vagy hova lett az erdő?

Vagy elvették (elvette valaki) tőlem
az erdőt. Nem tudhatom. Egyik sarkát
kivágták (kivágta valaki), a többit
földdel eltorlaszolták (eltorlaszolta
valaki). Öreg vagyok (vagyunk), de még
tábort verhetnék (verhetnénk) a tisztáson.

Miért vették (vette valaki) el?
Sok pénzért eladták (eladta valaki)
nekik (neki)? A sárgarigókat, a kék
harkályokat, a fácánt, baglyot meg
a békát, vízisiklót nem lehet pénzzel
fölmérni. A nyár-, kőris- és akácfákat sem.

A víz most már másfelé folyik?
Az új gazda (gazdák) zsebébe? Én
(mi nem fürödhetünk) fürödhettek benne?
A kiűzetés mindig megismétlődik
(a kiűzetések mindig megismétlődnek).
Hol áll az angyal (angyalok)? Beszélek vele (velük).

Párbeszéd. Mondta a guru. Az erdő
hiányával. Mert nekem (nekünk) hiányzik.
Hova menjek (menjünk), ha újra tüzel
a nap? Sírjak (sírjunk) az országúton,
míg el nem gázol az autósor? Fekszem
(fekszünk) a betonon keresztbe, mint a fák.

Vagy hova lett az erdő? Fejembe (fejünkbe)
bújt az erdő. Sátorozok (sátorozunk)
az agy zöld sűrűségében. Addig, amíg
ki nem vágják (valaki ki nem vágja)
ezt is. Eltorlaszolják (valaki eltorlaszolja)
a bejáratokat. Vagy nem tudom (nem tudjuk)
vagy az erdő nélkül nincs…

És szavaimat a halott…

Mindig sikoltozott, mikor ölébe fényt
öntöttem és mindig beszélt
valami ősi nyelven,
amit én elfeledtem,

de ma eszembe jutott
az a kambriumi nyelv, a szeretkezésé.
És szavaimat a halott
lefordította villámlássá és mennydörgéssé.

SZABADOS GYÖRGY

Szent István királysága és a Német-Római Császárság

Állami ünnepünkön a megemlékezések vezérgondolata újabban rendszerint a nyugati világba történt magyar beilleszkedés, főszereplője Szent István. Első királyunk jelkép értékű alakja azonban egy hosszú folyamat gyúpontjában áll, amelynek kevéssé ismeretes fejleményei megannyi tanulsággal szolgálnak, árnyalva az államszervezés körülményeit.

Előzmények. 895–902 között új állam emelkedett a Nagy Károly frank császár által megdöntött Avar Kaganátus helyén. A honfoglaló magyarok az avarokéval rokon, türk lovas nomád kultúrát képviselve évszázados széttagoltság után állították helyre a Kárpát-medence politikai egységét. A Magyar Nagyfejedelemség hosszú hadjáratok sorát indította nyugatra és keletre a X. század folyamán, mialatt délről az arabok, észak felől a vikingek csapásai is sújtották a keresztény világot. Eleink sikerei a fejlett harcművészeten túl a Nyugat-Európát rágó belviszályok ügyes kihasználásából eredtek. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a régi magyarok segítettek megteremteni, szinte saját maguk ellen kikényszeríteni a keleti frank területek politikai egységét. 955 augsburgi győztese, I. (Nagy) Ottó, aki Lél és Bulcsú vezér regensburgi bitójával állított tilalomfát a nyugatra irányuló további magyar hadjáratok elé, 962 folyamán nyerte el Nagy Károly hőn áhított császári koronáját. A keleti frank tartományokból így szerveződött meg a Német-Római Birodalom, de az új impérium az örökhagyótól eltérően nem indított megsemmisítő hadjáratot a legyőzött keleti szomszéd ellen. Bár a bosszúhadjárat elmaradása több bel- és külpolitikai fejleménnyel indokolható, egyik magyarázata az Avar Kaganátus és a Magyar Nagyfejedelemség sorsa között mutatkozó fontos különbségben rejlik. Amíg annak idején az avarokat támadó hadjárattal, saját földjükön győzték le, addig Lél és Bulcsú harcosait otthoni, védekező hadművelet állította meg. A magyar hadjáratok pedig, igaz, immár csak kelet felé, még másfél évtizeden keresztül folytatódtak. A német és a magyar fél közötti feszültséget Géza kezdeményezése enyhítette, aki 973-ban a quedlinburgi birodalmi gyűlésen követei révén nyilvánította ki barátságos szándékát. Az új irányvonalat többszörös politikai megfontolásból jelölte ki, ezért volt számára fontos a kedvező fogadtatás, hiszen nem csupán a 970-es vereség óta, a szomszédos Bizánci Császársággal fennálló hűvös viszony nyugtalanította, hanem a nagyfejedelmi méltóság örökléséből kisemmizett Árpádokkal – Tar Szerinddel és annak fiával, Koppánnyal – is szembe kellett néznie.

Gizella. A X. század végi magyar–német kapcsolatokat tekintve feltűnő, hogy 973 után a minőségi előrelépésre majdnem negyed évszázadot kellett várni. Ennek oka az volt,

hogy a Német-Római Birodalom Magyarországgal határos tartománya, Bajorország felett Civakodó Henrik herceg uralkodott, aki ragadványnevéhez híven állandó harcban állt kortársaival, így Gézával is. A 990-es évek közepére azonban megélénkült a magyar–német kapcsolat. A Magyar Nagyfejedelemség számára igen kedvező volt, hogy a Német-Római Császárságban ekkor a második jelzőn volt a hangsúly: az Ottók birodalma egyre inkább római jelleget öltött. Az antik császárság hagyománya keresztény tartalommal telítődve vallásos küldetéstudatot adott a szász dinasztiának; ez legerősebben a bizánci hercegnő fiát, III. Ottó császárt hatotta át, aki egyenesen a római birodalom megújításának programját (*„Renovatio imperii Romanorum”*) hirdette meg. A magyarok felé irányuló külpolitikáját így a térítés békés támogatása, a szövetségesi viszony jellemezte. Ennek megpecsételésére a felek dinasztikus kapcsolatot hoztak létre. Érdekes, de István feleségéül éppen a harcias bajor herceg lányát jelölték ki. A 995 táján megkötött házasságról Reichenaui Hermann így írt: Henrik *„húgát, Gizellát – igazán a neve szerint a hit kezeseként – feleségül adták Istvánhoz, a magyarok királyához, miután az Krisztus hitére tért.”* A XI. század közepén élt krónikás Henrikje a civakodó herceg békésebb fia, a későbbi II. (Szent) Henrik császár. Ennél fontosabb, hogy Hermann szófejtése – *Geisel ’kezes, túsz’* – a legbeszédesebb „elszólás”, kulcs a történtek megértéséhez. A hosszú távú magyarföldi keresztény politika garanciáját ugyanis abban látták, hogy Gizella ne *csak* egy hetedik fejedelemutód hetedik felesége, hanem Magyarország *első* asszonya legyen; a majdani katolikus dinasztia ősanyja. Vajk-István és Gizella násza tehát azt jelentette, hogy az Árpádok főhatalmát csak ez az ág viheti tovább, de ennek kell tovább vinnie. A német elvárás így találkozott Géza akaratával. Ezért kellett megfosztani a régi rend szerint következő Tarhos-ágat a nagyfejedelmi méltóság öröklésétől. Koppány ebbe nem nyugodott bele és Géza halála (997) után hamar fegyvert ragadott. Veszprém alatt ennélfogva nem egyszerűen Árpád legidősebb és legfiatalabb fiának leszármazottai, hanem két világ képviselői csaptak össze. (Az Árpád-ház többi ága ekkor már nem jutott szerephez, sorsuk ismeretlen.)

István király. Koppány legyőzésével István lett a nagyfejedelem. Azonban a régi méltóság a régi világot idézte, s ez nem felelt meg sem saját, sem a német szövetségesek elvárásainak. Első ezredfordulón áthaladó történelmünk fő kérdése lett, hogy a születő monarchia milyen jogállásban tagozódik a Nyugat politikai közösségébe. A válasz úgyszintén egy kulcsmondatból, a kortárs Merseburgi Thietmar püspök (†1018) feljegyzéséből olvasható ki: *„Az említett császár kegyéből és biztatására Henrik bajor herceg sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk koronát és áldást kapott.”* Az említett császár III. Ottó, a többi világi uralkodó néven neveztetik, de egy valaki hiányzik a mondatból; mégpedig az, *akitől* István a koronát kapta. A beszédes hallgatás egyértelműen II. Szilveszter pápára utal (akit Thietmar valamilyen oknál fogva nem kívánt megnevezni). A szentszéki fejék tehát 1000. december 25-én a minden földi hatalomtól független Magyar Királyság történelmét indította útjára. Ezt bizonyítja az idézet másik része, amely István egyházszervezői munkáját királysága előtti időkre is elismeri. Márpedig akkoriban az önálló monarchia alapvető ismérve volt a más országtól nem függő püspökség létrehozásának joga, amit Magyarország esetében hamarosan az esztergomi főegyházmegye megalapítása koronázott meg. Mindehhez kedvező hátteret biztosított III. Ottó és

II. Szilveszter ideális kapcsolata, a további békés fejlődéshez pedig a szász dinasztia utolsó uralkodója, a császári sógor, Szent Henrik személye jelentett garanciát.

Az erőpróba. 1024 folyamán a frank dinasztia trónra jutásával a német-római jelzők közül az elsőre tolódott a hangsúly. II. Konrád császárt birodalmi gondolat, új hűbéresek szerzésének szándéka hatotta át. Közelgett a Magyar Királyság első igazi erőpróbája. 1030 nyarán birodalmi sereg tört hazánkra, bár a Lajta–Rába gyepűrendszernek köszönhetően, amint azt Wipo, II. Konrád életírója kénytelen volt elismerni, *„a császár a folyóktól és erdőktől olyannyira védett országba nem tudott behatolni."* Az *Altaichi Évkönyvek* értékelése szerint Konrád *„visszatért Magyarországról katonaság és minden eredmény nélkül, mert seregét éhínség gyötörte; a magyarok Bécset is elfoglalták."* (Írhatta volna erről Kölcsey Ferenc, hogy *„nyögte István bús hadát Bécsnek büszke vára."*) Az elhúzódó háborút 1031 nyarutóján békekötés zárta. Ennek értelmében a Lajta–Fischa köze, valamint Kelet-Morvamező magyar kézre került. A támadás fő tanulsága az, hogy a kereszténység felvétele önmagában nem volt elégséges feltétele megmaradásunknak; kiváltképp annak fényében, hogy a 955-ös pogány magyar betörést követő első német hadjárat 1030-ban egy már hivatalosan katolikus Magyar Királyságot ért, amely nem a kereszt, hanem a kard erejével védte meg magát.

Az utódlás. Az 1031. esztendő egy tragikus fordulatot is hozott Magyarország sorsában: meghalt Szent Imre herceg, István egyetlen felnőtt kort ért fia, így az utódlás kérdése nyitva állt az öregedő király előtt. Unokatestvére, Vazul hamar félreérthetetlen jelét mutatta uralmi vágyának: merényletet kísérelt meg Szent István ellen, amiért szeme világával, füle hallásával, valamint fiai – Levente, András és Béla – előzetésével fizetett. Így amikor István országát Szűz Mária oltalmába ajánlva 1038-ban lehunyta szemét, nem fiági rokona, hanem nővére fia követte a trónon. Orseolo Péter népszerűtlen uralkodása elégedetlenséget váltott ki, amely következtében Istvánnak egy másik nőági unokaöccse, Aba Sámuel lett a király. 1041 és 1044 a folyamatos magyar–német háborúk időszakát hozta, amelyben előbb az 1031-es területfoglalás, majd Aba királysága veszett oda. A gyűlölt Péter 1045-ben III. Henrik hűbéreséül szegődött, ezzel önnön végleges bukását siettette. 1046-ban pogánylázadás tört ki, amit a hazatért Vazul-fiak csendesítettek le.

Az első követő. Levente halálával I. András egyedül maradt. Mivel nem volt még fia, hazahívta öccsét, Bélát, akit 1048-ban a trón örökösévé tett. Szükség is volt a testvérek összefogására, mert a Német-Római Császárság nem fogadta el a magyar hűbér megszűntét. 1051-ben Vértesnél, 1052-ben Pozsony alól fordultak vissza III. Henrik vert hadai. András ekkor veszélyes, de sikeres politikába kezdett. Célja az volt, hogy országát visszaemelje Szent István-kori megbecsült jogállásába. Támogatta Konrád herceg pártütését is, így a birodalom erejét a belső széthúzás kötötte le. 1056-ban váratlanul meghalt a császár, s a gyermek IV. Henrik helyett kormányzó erőkkel végre sikerült megegyezni. Az 1058-as morvamezei békében önmagát ismétlő történelmünk ismerszik meg: a két állam immár újra szövetségesi viszonyát házasság koronázta, időközben ugyanis Andrásnak fia született, akit az új császár gyermekkorú nővérével adtak össze. Ámde amint annak idején István és Gizella, úgy Salamon és Judit esetében is az volt a kikötés, hogy ők örököljék a királyi trónt, személyük legyen garancia a szövetségi politika folytatására. Mindezek miatt Béla herceg „kisemmizése" Koppány mellőzését idézte, azzal a különbséggel,

hogy András nem járt akkora szerencsével, mint István. Béla sikerrel túlélte bátyja tiszavárkonyi cselvetését: a korona helyett az életet jelentő kardot választotta. 1060-ban sereget gyűjtött és legyőzte Andrást, aki hamar belehalt sérüléseibe. Salamon ekkor elmenekült az országból, ahol három évig I. Béla király uralkodott. Őt a támadó német hadak ellen készülve érte hirtelen halála. András politikáját dicséri, hogy 1063-ban fia szövetségesként és nem hűbéresként tért vissza. Később az unokatestvérei, Géza és Szent László ellen küzdő, 1074-ben elűzött Salamon király hiába ajánlotta fel szorult helyzetében országát sógora hűbéréül, – megtagadva ezzel apja életművét – az Árpádok királyságát ezen túl nem fenyegette a német-római birodalmi alávetés veszélye. Szent István állama a független európai keresztény monarchiák közösségének megbecsült tagja maradt és ez nem kizárólag első királyunk érdeme. Tevékeny részt vállalt benne I. András király is, akinek személyisége Géza fejedelem kemény alakját idézte, de aki a Szent István-i életmű első értő követőjének bizonyult.

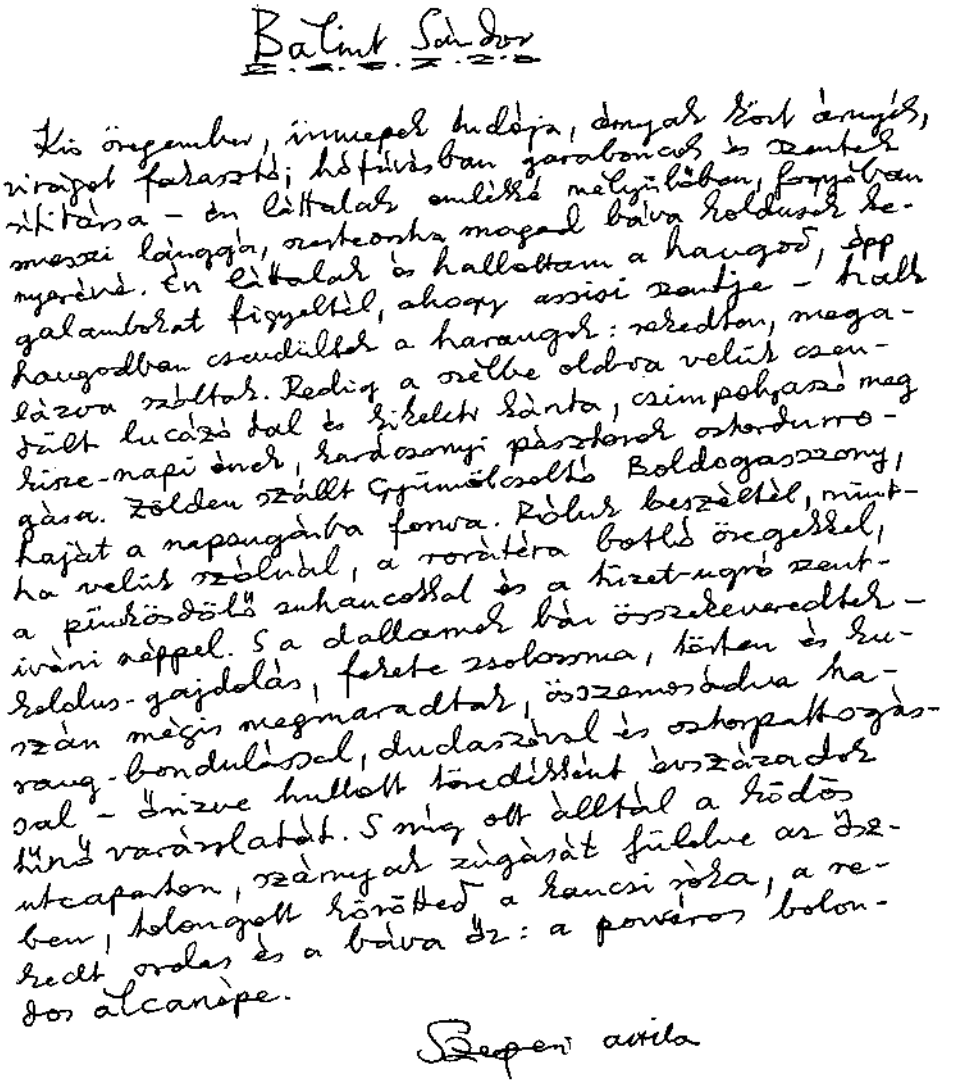
Bálint Sándor

Barna Gábor – Grynaeus Tamás

Egy életút példája

Száz éve született Bálint Sándor (1904–1980)

Bálint Sándor 1904. augusztus 1-jén – mint emlegette: Vasas Szent Pétör napján – született Szeged-Alsóvároson, Szeged paraszti városrészében, paprikatermelő parasztcsaládban. Édesapja korai halála után édesanyja egyedül nevelte és taníttatta fiát. Rokonságán keresztül belülről ismerte meg az alsóvárosi paraszti társadalmat és azt a hagyományos életmódot, amelynek később kutatója lett.[1]

Az elemi és a polgári iskola elvégzése után a piarista atyáknál érettségizett. Ez az iskola döntő szerepet játszott néprajzi érdeklődésének kialakulásában. A *kegyes oskolából* kinőtt népélet iránti érdeklődés legfontosabb képviselői Dugonics András, Csaplár Benedek, Kálmány Lajos, a bunyevác Antunovich Iván, Pintér Sándor, a zsidó Löw Immánuel voltak.[2] Az ő munkásságukat vitte tovább maga Bálint Sándor is, s folytatták többen a 20. században. Bálint Sándort a két világháború között formálódó vallási néprajz máig legkiválóbb művelőjének tartjuk.

Bálint Sándor Szegeden végezte az egyetemet, amely a románok megszállta Kolozsvárról menekült s költözött a Tisza-parti városba.[3] A Ferenc József Tudományegyetemen hallgathatta még az idős Herrmann Antal (1851–1926) néprajzi előadásait, akinek fontos szerepe volt a magyarországi néprajz intézményesülésében is. 1929-ben nyílt meg a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen az ország első néprajzi tanszéke Solymossy Sándor (1864–1945) vezetésével. A tanszék 2004-ben együtt ünnepli alapításának 75. évfordulóját későbbi professzora, Bálint Sándor születési centenáriumával. Solymossy az általános etnológia kérdései iránt is érdeklődő folklorista volt. Fő kutatási területe a mese és a hitvilág kutatása volt. Az ő intézetében volt díjtalan gyakornok, majd 1933-tól díjtalan tanársegéd Bálint Sándor, kit 1934-ben a szellemi néprajz tárgyköréből magántanárrá *Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* tárgykörben habilitált.[4] Habilitációs bírálatában kiemelte, hogy „Bálint Sándor jártasságának adta tanúbizonysá-

[1] Bálint 1994.

[2] Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes, író, egyetemi tanár (1774). – Csaplár Benedek (1821–1906) piarista szerzetes, történész. – Kálmány Lajos (1852–1919) római katolikus pap, folklorista, Szeged és az egykori Dél-Magyarország folkórjának kutatója. – Antunovich Iván (János) (1815–1888) római katolikus lelkipásztor, választott püspök (1876), a katolikus bunyevácok (=katolikus vallású délszláv csoport Dél-Magyarországon) vallásos életének leírója. – Pintér Sándor (1841–1915) ügyvéd, néprajzi és régészeti kutatásokat végzett Észak-Magyarország területén a palóc népcsoport körében. – Löw Immanuel (1854–1944) főrabbi, orientalista. Vö.: Bálint 1976. 25.

[3] Minker 2003.

[4] Barna – Juhász – Pusztai 2004.

gát az egész magyar etnográfia terén is". Solymossy azt is hangsúlyozta, hogy a vallásos élet kutatásával Bálint Sándor új kutatási távlatokat nyit a néprajz és a folklorisztika számára. S valóban: a két világháború között formálódó vallási néprajznak Bálint Sándort máig legkiválóbb művelőjének tartjuk. Ugyanebben az időben – de még a habilitációja előtt – nagyon határozottan kiformálódott Bálint Sándor Szeged-kutatási terve is. Ezt tudományos programként és tervként először 1930-ban publikálta a Népünk és Nyelvünk hasábjain. S mi, utódok tudjuk, életének ez a másik nagyon fontos eredményeket felmutató területe.[5]

Bálint Sándor 1931–1945 között a szegedi katolikus tanítóképzőben tanított. Nagy hatású pedagógus volt. Elég csak elolvasni Lang Ernővel folytatott levelezését, vagy a halála után megjelent visszaemlékezéseket. Tanítványai máig a legnagyobb szeretettel, tisztelettel és elismeréssel szólnak róla. Oktatói karrierje is gond nélkül, egyenesen haladt. Az 1939/1940-es tanévben, Györffy István (1884–1939) professzor halála után, folklórt adott elő a budapesti egyetemen. 1944-ben nyilvános rendkívüli egyetemi tanári kitüntetést kapott. Nyilvános rendes egyetemi tanárrá pedig 1947-ben nevezték ki a szegedi néprajzi tanszékre. 1945–1947 között a politikai közéletbe is bekapcsolódott, s a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője lett. Ennek visszahatását az 1948-as kommunista hatalomátvétel után egész további életében megszenvedte.

A kommunista hatóságok Bálint Sándortól 1951–1956 között világnézeti okok és korábban vállalt politikai szerepvállalása miatt megvonták a *venia legendi*-t, eltiltották a tanítástól, s fizetése meghagyásával az Egyetemi Könyvtárba osztották be munkára. Csak az 1956. október 23-i forradalom után, 1957 januárjától vehetett ismét részt az egyetemi oktatásban. Nyugalma azonban nem sokáig tartott. Hosszú rendőrségi megfigyelés után, koholt vádak alapján 1965-ben felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, s 1966. február 1-jén nyugdíjba kényszerítették. Kényszernyugdíjaztatása nagy veszteség volt a tanszéknek, az oktatásnak egyaránt, s nagyon nehéz anyagi helyzetbe sodorta a professzort is. A kialakult helyzet jól példázza az akkori világ teljes és irracionalis átideologizálását, a józan észnek ellentmondó tudományellenességét is. Kahler Frigyes és Velcsov Márton összegyűjtötte rendőrségi megfigyelésének és perének iratanyagát. Szomorúan tanulságos olvasmányok.[6] Talán peréről írta naplójába: „Rettenetes dolgok történnek körülöttem és mintha nekem semmi közöm nem lenne hozzájuk. [...] Az embernek nehezére esik már a kommentár is. A sopánkodások és megállapítások humanizmusa alulmarad és szégyenkezik a rémségek láttára."[7]

Bálint Sándor 1980. május 10-én autóbaleset következtében Budapesten hunyt el. Ennyi élete vázlata. Alsóvárosi temetése a ferences templomból – hiszen a hatóságok nem engedélyezték felravatalozását a Művelődési Palotában – 1980 tavaszán a polgári értékrend melletti és a szocialista diktatúra elleni néma tüntetés volt.

---

[5] Bálint 1930.

[6] Kahler 2002., Velcsov 1995.

[7] Bálint é. n. 21.

Bálint Sándor és a népi vallásosság kutatása

Bálint Sándor a népi vallásosság kutatásában az úttörők közé tartozott Magyarországon, s az elsők közé Európában. E tárgykörnek európai összehasonlításban is egyik legkiválóbb kutatója, szakértője lett. Néhány fontosabb munkájára érdemes utalnunk.

A vallásos népélet tanulmányozása számos új felismerésre vezette, amellyel nemcsak a magyar, hanem az európai tudományosságban is a korszerű gondolkodásra mutatott példát. Ilyen volt a néprajztudomány egyik legvitatottabb elméleti kiinduló kérdése, a nép fogalmának meghatározása. A népen Bálint Sándor már az 1930–1940-es években sem csak a parasztságot értette, hanem tágabban definiálta, s minden társadalmi réteget és csoportot ide sorolt, amennyiben azok egy közösségi jellegű kultúrával rendelkeztek. S bár Bálint Sándor mindvégig hangsúlyozta a „népi kultúra", a „népi vallásosság" közösségi jellegét, éppen ő volt az, aki e vallásosság egyéni ihletéseit, e vallásosság szervező egyéniségeit, a „szentembereket" elsőként vizsgálta, sajátos világukat és személyiségüket bemutatta. Az „*Egy magyar szentember, Orosz István önéletrajza*" című könyve[8] nemcsak a vallási néprajzban számít úttörőnek és alapvetőnek, hanem (Vajkai Aurél és Ortutay Gyula mellett) az életrajzok és népi egyéniségek kutatásában is. Történeti távlatú bevezető írásában mutatta meg e vallásos embertípus középkori, s a kora újkori licenciátusi hagyományig visszanyúló gyökereit.[9] A 16–17. századi Magyarország oszmán birodalom által megszállt középső részén a katolikus egyházszervezet szétesett, a megszállás és a reformáció hatására a katolikus papok száma erősen lecsökkent. Ebben a helyzetben a katolikus közösségek lelki vezetését püspöki engedéllyel (licentia) rendelkező, írni, olvasni tudó laikusok látták el, őket nevezték licenciátusoknak. A kultúrát átörökítő, megújító egyéniségek szerepét Bálint Sándor több témakörben: mesemondó parasztember, énekszerző parasztember és polgár esetében is észrevette, elemezte.[10]

Neki köszönhetjük az imádságokat elemző első szaktanulmányt is még 1937-ből.[11] Ebben már érintette a később Erdélyi Zsuzsanna által részletesen elemzett archaikus imádságszövegeket is. Nagyon tanulságos, ahogyan sorra veszi a lelkiségi áramlatok, az ájtatosságok folyton megújuló és változó formáinak hatását is. De nemcsak a szóbeliségben élő imádságokat vizsgálta, hanem utalt a 16. századtól folyamatosan erős hatást kifejtő ponyvairodalom szerepére, s a nyomtatásban vagy kéziratban máig terjedő „mennyből jött levelekre", a liturgikus szövegekből formálódott imádságokra is. Bemutatta az imádság-parafrázisokat, a rózsafüzér és a búcsújárás imádságszövegeit is.

A népi vallásosság paraliturgikus világának, a Mária-tiszteletnek és a szenttiszteletnek, a búcsújárásnak vizsgálatával Bálint Sándor kitágította a kutatás tematikai határait. E témakörben megjelent tanulmányait 1944-ben külön kötetbe gyűjtve *Sacra Hungaria* címmel adta ki.[12] A kötet előszavában elhanyagolt területnek nevezte a vallásos népélet kutatását, pedig úgy látja, „nem szorul bizonyításra, hogy a katolikus, illetőleg protestáns kereszténységben eltöltött évszázadok nem tűntek el nyomtalanul népünk feje fölött". Mód-

[8] Bálint 1942.

[9] Juhász 1921, Sávai 1982. Lásd még: Grynaeus 1972., Sávai – Grynaeus 1994.

[10] Bálint 1981a.

[11] Bálint 1937.

[12] Bálint 1944a.

szertanilag is példát adott a tudományközi megközelítésre, az élet és a kultúra holisztikus szemléletére és megértő elemzésére. A *Boldogasszony vendégségében* című könyvében, kísérletet tett a fontosabb magyarországi Mária-kegyhelyek lelkiségének, szellemiségének megragadására. Az egyes kegyhelyekről szóló eszszéi a modellálás ragyogó példái.[13] Könyve pedig először utal a kis szentképek vallásléleti szerepére.

Az egyházi év ünnepi szokásairól szóló munkáját Bálint Sándor egyik levelében tudományos pályája „fő művének és nagy emberi hitvallásnak" tartotta.[14] Ez *Karácsony, húsvét, pünkösd,* valamint *Ünnepi kalendárium 1–2.* címmel 1973-ban, illetőleg 1977-ben jelent meg a Szent István Társulatnál. A mai fiatal korosztályhoz tartozó olvasó számára a „hitvallás" meglepőnek tűnhet. De vissza kell idéznünk az 1970-es évek magyarországi ún. szocialista valóságát: a vallásos meggyőződést vállalni, a vallást gyakorolni, de a vallásos élet témájával tudományos munkában nem marxista valláskritikusként foglalkozni egyet jelentett a másodrangú állampolgári státusszal, a hátrányos helyzettel, a megtűrtséggel, a visszaszorítottsággal, nemegyszer a kigúnyolással. Bálint Sándor ezt vállalta, s egyetemről való eltávolítása utáni években minden anyagi támogatás nélkül, csupán tudósi elkötelezettségből, hatalmas erudícióval írta meg nagy munkáját, melyben nemcsak a magyar, hanem a Kárpát-medencei és a szomszéd népek ünnepi hagyományait összefüggésükben mutatja be. A megjelentetéshez az Állami Egyházügyi Hivatal engedélye volt szükséges.

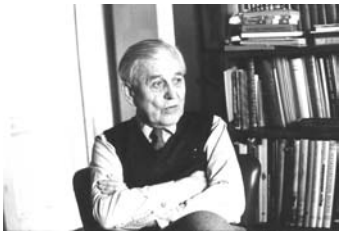

Vállalva a vallási néprajz integráló szerepét, Bálint Sándor az egyházi év három nagy ünnepének liturgiatörténeti, heortológiai, művelődéstörténeti, építészettörténeti, művészettörténeti, zenetörténeti és folklorisztikai eredményeit foglalta össze. Gondos filológiával rendezte anyagát. Megvizsgálta, hogy milyen hatások alakították a vallásos élet egyes jelenségeit, s utalt a laikus vallásgyakorlási alkalmaknak a mindennapok életében betöltött szerepére, funkciójára is. Anyagát az ünnepek szerint csoportosította.

[13] Bálint 1944b. A magyarországi búcsújárás kultúrtörténeti áttekintését kutatásainak felhasználásával halála után Barna Gábor írta meg: Bálint – Barna 1994.

[14] Bálint – Lang 1984. 263.

Ökumenikus szemléletétől indíttatva lehetőség szerint kitért a protestáns és az ortodox népi gyakorlatra is.

Az egyes fejezetek szerkezete azonos: az adott ünnep kialakulásának története után egyházmegyénként számba veszi az ünnep patrocíniumait a Kárpát-medencében, ismerteti az ünnep liturgiájára vonatkozó történeti adatokat, legendákat, apokrif hagyományokat, irodalmi vonatkozásokat, s ezek hatására létrejött népszokásokat, rítusokat, a népi vallásgyakorlás alkalmait. Ebben az összefüggésben teljességre törekvően felsorolta az ünnep magyarországi történeti ikonográfiáját. Nem maradtak el az egyes ünnepekhez kapcsolódó profán hagyományok sem, jóllehet ezeket csak olyan mértékben idézte, amennyiben elősegítették a vallási ünnep teljesebb megértését. Az egyes fejezetekből feltárulnak tehát az ünnepi kultusz történeti rétegei is.

A könyv szakmai fogadtatása inkább közömbös volt: egy-egy irodalmi és néprajzi ismertetés jelent meg a második, 1976. évi kiadás kapcsán.[15] Az érdeklődő olvasók azonban néhány hét alatt elkapkodták. Sok és alaposabb recenzió látott napvilágot a kötet folytatásaként megjelent Ünnepi kalendárium 1977. évi kiadása után. Írtak róla a magyarországi katolikus sajtóban éppen úgy, mint az irodalmi és a szakmai periodikákban és a helyi, valamint az országos sajtóban egyaránt.[16] A nagy keresettséget jelzi, hogy a Szent István Társulat a könyvet 1989-ben harmadik kiadásban is megjelentette.[17]

A témával Bálint Sándor fiatal kora óta foglalkozott. 1938-ban ugyanennél a kiadónál megjelent könyvét (*Népünk ünnepei. Az egyház év néprajza)* a *Karácsony, húsvét, pünkösd* előszavában szerényen kísérletnek, elindulásnak nevezi. A „felszínen" számos kisebb-nagyobb tanulmány, részletmunka jelezte, hogy folyamatosan, intenzíven foglalkozott a nagy szintézissel. Erről barátainak, tanítványainak ismételten beszélt, leveleiben írt. Innen lehetett tudni a „mélyben" érlelődő műről. Új könyve azonban nem egyszerűen adataiban kibővített változata a réginek, hanem teljes újraírása. Bizonyos témákra, melyeket 1938-ban még nagyon fontosnak tartott, itt ki sem tér. Akkor még szükséges volt a néprajzon belül kijelölni és megfogalmazni a *vallási néprajz* sajátos szemléletét, kijelölni tematikus és társadalmi határait, s utalni a legfontosabb problémakörökre: a tér és az idő szakralizációjára, a társadalmi vonatkozásokra. Új könyvében lényegében csak az idő szakralizációjáról ír az egyházi év rendjében. Észrevette a kultúra archaizmusát, felekezetek, népek és tájak közti összekötő szerepét. Naplójába jegyezte be: „Útamon elnéztem, hogy a mi Közép-Európánk, mondjuk ki bátran: történelmi Magyarországunk milyen gazdag az európai emberség archaikus bizonyságaiban. A sokféleségen, Bizánc és Wittenberg, sőt olykor még Genf sugallatain átsugárzik a magyarrá honosult latin tisztaság, mérséklet és nyugalom."[18]

A hagyomány szolgálatában címmel megjelent posztumusz munkájában[19] több tanulmányt is újraközölt a vallásos népéletről. Nagy és mély vallási műveltsége, sokirányú érdeklődése segítette pl. a legszebb legendaballadánk, a Júlia szép leány (Mennybe vitt le-

[15] Lásd: Gyuris 1981. 35.
[16] Gyuris 1981. 38.:
[17] Gyuris 1990. 136.
[18] Bálint é. n. 91.
[19] Bálint 1981b.

ány) értelmezésében. Meggyőzően mutatta ki benne a középkori látomások, a Bárány-szimbolika világát, a halálról alkotott korabeli nézeteket.[20]

„A szögedi nemzet"

Munkásságának másik nagy – az előbbiektől nem független – vonulata fölé ezt a címet írhatnók: Szeged városa és a szegedi nagytáj. Mégis a *Szeged reneszánszkori műveltsége*[21] című könyve életműve méltatásakor általában háttérbe szorult. Tudni kell, hogy Bálint Sándor sem ebben a munkában, sem másutt nem írt elméleti és módszertani bevezetőket. Szemléletét magából a műből az olvasónak kell kibontania. E könyv nagy tanulsága, ahogyan megrajzolta a 15–16. századi Szeged – egy színtiszta magyar paraszt – polgárváros gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti képét, ennek kulturális vetületét, s amelynek tükrében szemléletesen ábrázolta a helyi kolostori műveltséget, a külföldön tanuló szegedi diákok révén meghonosodó egyetemi és literátus műveltséget, majd pedig a reformáció, a hódoltság és a hatására bekövetkező szegedi diaszpórák szerepét. A 16. században így kerültek pl. München városába szegedi ötvösök, akik ott a céh tagjai lettek, s néhány generáció alatt beolvadtak a város társadalmába. Elsőként vette észre a mirákulumtörténetek forrásértékét, és elemezte – mégha válogatva is – a nándorfehérvári diadal után (1456) meghalt Kapisztrán Szent János újlaki (ma Ilok, Szerbia) sírjánál lejegyzett mirákulumok szegedi vonatkozásait, amelyeket később Fügedi Erik dolgozott fel részletesen.[22] S mindezt lenyűgözően hatalmas szakirodalmi háttérismerettel tette.

Szeged városa című, 1959-ben megjelent könyve a szülőváros művelődéstörténetének, kiemelten építészettörténetének összefoglalása. Több olyan épület képe, leírása olvasható benne, amelyet a „városrendezés" elpusztított. A városvédelem, a műemlékvédelem egyik súrlódási felület volt mindig Bálint Sándor és a szocialista városvezetés között. A szerző bemutatja a középkori város sókereskedelemből, halászatból és mezőgazdaságból, valamint a mezőgazdasági iparokból származó jövedelmét, amely alapja volt a település művelődési életének. A Tisza és a Maros folyók összefolyásánál épült vára egészen a 18. századig stratégiai szempontból fontos volt. 1552-től másfél évszázadig török katonaság állomásozott benne. A város török lakosságától a helybeliek több ételféleséget, viseleti darabot átvettek. A méltán hírhedt 18. századi szegedi boszorkányperekről szólva nemcsak folklorisztikai jelentőségükre utalt, hanem észrevette, hogy azok társadalmi és magánéleti konfliktusok kifejezői és levezetői. Ezt az interdiszciplináris, egyes tudományterületek határait átszelő, holisztikus szemléletét ma nagyon modernnek, példamutatónak és követendőnek tartjuk.

Ugyanez mondható el *Szeged-Alsóváros* című, már posztumusz, 1983-ban kiadott könyvéről is, amely első kegyhely-monográfiánknak is tekinthető. A városrész történetét és életének mindennapjait, vallásos kultúráját a ferences kolostorral és templommal való szoros összefüggésben s ötszáz év távlatában elemezte.

Szeged és környéke, a Dél-alföld komplex szemléletű kutatásának tervét lényegében már 1930-ban, majd az 1940-es évek elején megfogalmazta. Megírta a táj specifikumainak

[20] Bálint Sándor munkásságáról lásd még: Tüskés 1980.

[21] Bálint 1975b.

[22] Fügedi 1977.

számító paprika és a papucs monográfiáját. Élete legnagyobb munkája – melynek harmadik kötete már csak halála után jelenhetett meg–, a sok ezer oldalas *A szögedi nemzet*. Ebben tette közzé több évtizedes kutatásai eredményeit.[23] Bálint Sándor kutatásainak eredményeként Szeged és a szegedi régió paraszti múltja és kultúrája legjobban ismert magyarországi tájegységünkké lett, de itt sem csak egy társadalmi réteg, a parasztság műveltségét kutatta. Ő a kultúrát egységben, társadalmi, történeti és európai összefüggéseiben látta, tudományközi szemlélettel vizsgálta és értelmezte, máig példamutatóan számunkra.

Az utókor ítélete – ahogy ma látjuk Őt

Tanulmányai, könyvei a vallási élet, Szeged és az Alföld kutatásának nélkülözhetetlen és megkerülhetetlen alapját jelentik. Sokan névvel vagy név nélkül az ő munkáit idézik ünnepnapjaink bemutatásánál. Gondolatai termékenyítőleg hatottak sokak számára. Tematikailag és szemléletben is bővítette, megújította a kutatást. A politikával és marxista ideológiával áthatott tudományos közéletben azonban nem haladhatott előre. Megírta ugyan akadémiai nagydoktori értekezését a szegedi nagytáj táplálkozási kultúrájáról, ám azt nem nyújtotta be tudomásunk szerint. Eredményei *A szögedi nemzet* megfelelő fejezeteiben azonban megjelentek. Nem volt tagja az akadémiának, még a katolikus értelmiségieket tömörítő, 1915-ben alapított, s 1948-ig nyilvánosan működő Szent István Akadémiának sem.

Bálint Sándort mindenkivel szemben nyitott, derűs, segítőkész viselkedése és hitvalló keresztény élete miatt már életében nagy társadalmi tisztelet és elismerés övezte. Csak a hivatalos kommunista Magyarország és képviselői zárkóztak el tőle. A politikai rendszerváltozás (1989/1990) után szülővárosában utcát, iskolát, művelődési házat, néptáncegyüttest neveztek el róla. Szobra a szegedi Pantheonban a középkori Dömötör templom tornyára, a Mátyás téren – ahol mindig szeretett volna lakni – az alsóvárosi templomra néz. Vannak tehát emlékeztetők, emlékezetrögzítő pontok és emlékezethordozó emberek, akik ismerték őt. Időről időre hosszabb-rövidebb méltató írások jelennek meg róla.

Bálint Sándor olyan paraszti származású értelmiségi, aki egyetemi oktatóvá emelkedve sem felejtette el gyökereit. Nagy műveltségű, nyelveken tudó, filozófiában, építészetben, irodalom-, egyház- és liturgiatörténetben, történelemben, földrajzban, néprajzban és folklorisztikában járatos tudós ember volt. Nem hiányzott műveltségéből a zene, a zenei irodalom, a zenetörténet ismerete sem. Magát elsősorban pedagógusnak tartotta. S nemcsak tanított a tanórákon vagy tankönyvein keresztül, hanem élete példájával nevelt is. Mindenkit megfogott nagy műveltsége, mély hite és tiszta, közvetlen embersége. Egész életét Szegeden, szülővárosában élte le, s a szeretett Város kutatásának szentelte munkássága nagy részét. Viszonzásképpen sem szülővárosa, sem az élet nem kényeztette el. Leginkább az fájt neki, hogy a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel után teljes mellőztetésben volt része. Nem kapta meg a kellő elismerést, kollegiális segítséget szaktudományától, és volt időszak, amikor egyetemi munkahelyétől sem. A másik emberen mindig kész segíteni akarását, keresztény emberszeretetét naivitásként kezelték. Szomorú,

[23] Bálint 1930., Bálint 1943., Bálint 1976–1981.

de halála előtt és után sikk volt lekicsinylően nyilatkozni róla. Azok is így viselkedtek, akik pedig tudósi és emberi segítségéért sokat köszönhettek neki. Élete végén a kényszerű nyugdíjba vonulás miatti megélhetési gondjai munkát gátló, embert és lelket próbáló terhek voltak, s mindez politikai, ideológiai kirekesztéssel is párosult. Ezeket azonban ő „gályapadból laboratoriummá", vállalt nagy munkái elvégzését segítő műhellyé akarta és tudta nemesíteni. Hűsége – élete utolsó szakaszában nagybeteg – feleségéhez, hitéhez, politikai meggyőződéséhez, magyarságához és népéhez kirekesztetté tette egy sötét politikai időszak kontraszelektált helyi és országos társadalmában. Barátai mellett besúgók hada vette körül mindennapjaiban.

Szakmai életfilozófiája abban fogalmazható meg, hogy a paraszti műveltséget a nemzeti kultúra részévé tegye. Hasonlóan Bartók Béla munkásságához. Tudósként és emberként egyaránt példakép, aki tudományterületét nagy alázattal művelte, és sokat tett szülővárosának és környékének kutatásáért. Nagyon termékeny író volt. A szocializmusnak nevezett embertelen diktatúrában a keresztény humanizmus eszméinek képviselője, európai műveltségű és kitekintésű tudós, igazi pedagógus volt. Fél évszázaddal ezelőtt leírta ezeket a gondolatokat: „[... Közép-]Európa egyetlen útja az univerzalizmus, a népek és kultúrák mellérendeltsége és szövetsége, a nyelvi esetlegességeken fölülemelkedő szolidarizmus, a keresztény hit és európai múlt közösségében való újjászületés".[24] Ma erre törekszünk. Ám elbizonytalanodunk: az elvetett keresztény hit nélkül eredményes lesz-e igyekezetünk?

Születésének századik évfordulóján sokan megidézik emlékét, írnak munkásságáról, könyvek jelennek meg tiszteletére. Mindez azt jelzi, hogy Bálint Sándor tudósi ethosza, tiszta embersége eldurvult világunkban, elsekélyesedő tudományos közéletünkben valami hiányra utal: ilyennek kellene lennünk, így kellene dolgoznunk, s keresztény magyarként, európaiként így kellene tisztelnünk, becsülnünk és szeretnünk embertársainkat.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR

1930 Szegedi problémák. *Népünk és Nyelvünk* II. évf. 184–187.

1942 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.* Budapesti Egyetem Magyarságtudományi Intézete és Franklin kiad. Budapest. Reprint Szolnok, 1991.

1943 A szegedi egyetem és a délvidéki táj. *Magyar Szemle*, április, 187–190.

1944a *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből.* Veritas, Kassa

1944b *Boldogasszony vendégségében.* Budapest.

1959 *Szeged városa.* Képzőművészeti, Budapest. (Új kiadás: Lazi, Szeged, 2003.)

1975a *Tombácz János meséi.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 17. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1975b *Szeged reneszánszkori műveltsége.* Akadémiai kiadó, Budapest.

1976–1981 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2, 1976/77-2, 1978/79-2.*

1981a *Kováts István. Egy szegény pórfiú vallomásai.* A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Bálint Sándor. Az előszó Zombori István munkája. Magvető, Budapest.

1981b *A hagyomány szolgálatában.* Magvető, Budapest.

1983 *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom.* Szent István Társulat,Budapest.

1994 Selbstbildnis. *Acta Ethnographica Hungarica Vol. 39.* Numbers 3–4. 247–257.

é. n. *Breviárium.* Mandala Kiadó, Szeged.

[24] Bálint é. n. 115.

BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR
1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest.

BÁLINT SÁNDOR – LANG ERNŐ
1984 *Ötvennégy levél – negyvenöt válasz.* Fiftyfour Letters – Fortyfive Answers. The correspondence between Professor Dr. Sándor Bálint and Ernő Lang. Adelaide.

BARNA GÁBOR – JUHÁSZ ANTAL – PUSZTAI BERTALAN
2004 *A néprajz szegedi műhelye*. (Kézirat, sajtó alatt). Szeged.

FÜGEDI ERIK
1977 Kapisztránói János csodái. *Századok,* 847–887.

GRYNAEUS TAMÁS
1972 Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972/73.* 155–184.

GYURIS GYÖRGY
1981 Bálint Sándor munkássága 1973–1981. Bibliográfia. *Szegedi Műhely*, 35–45.
1990 Bálint Sándor munkássága 1981–1990 és kiegészítések. Bibliográfia. *Szegedi Műhely,* 23–144.

JUHÁSZ KÁLMÁN
1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon.* Budapest.

KAHLER FRIGYES
2002 *III/III-as történelmi olvasókönyv 2. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat és szólásszabadság”.* Válogatta, a bevezetőt írta és jegyzetekkel látta el -. Kairosz Kiadó, Budapest.

MINKER EMIL
2003 *Szeged egyetemének elődei.* Szeged.

SÁVAI JÁNOS
1982 *La partecipazione dei laici al lavore pastorale in Ungheria nei secoli XVI – XVII.* Roma

SÁVAI JÁNOS – GYNAEUS TAMÁS
1994 *Tüdő Vince betegei.* Devotio Hungarorum 1. Néprajzi Tanszék, Szeged.

TÜSKÉS GÁBOR
1980 Bálint Sándor (1904–1980) és a magyar vallási néprajz. *Katolikus Szemle, 32. évf.* 3–4. szám, 215–223.

VELCSOV MÁRTON
1995 *Paleae sunt.* Kézirat.

LENGYEL ANDRÁS

A Szegedi Fiatalok mozgalma és Bálint Sándor

1

A szegedi református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köre, majd a belőle kinövő nemzedéki tömörülések, mindenekelőtt az úgynevezett agrársettlement mozgalom és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a két világháború közötti Szeged egyik legizgalmasabb kulturális fejleménye volt. Vezéregyénisége, Buday György (1907–1990) révén e folyton alakulásban lévő szerveződés hamar lokális keretei fölé nőtt, országosan, sőt az ország határain túl, az erdélyi és szlovenszkói magyarság köreiben is ismert lett. Jelentősége, ma már látszik, nem szervezeti erejében rejlett, hanem egy nagy nemzedéki orientációváltás előmozdításában, a „nép felé fordulás" nemzedéki programjának fölvetésében és igen hatékony terjesztésében. A mozgalom – a Bartha Miklós Társasággal, a Sarlósokkal és az Erdélyi Fiatalokkal együtt – úgy volt a prenépi „mozgolódások" egyik elindítója és szervezője, hogy – kiteljesedvén, a „Művkoll"-korszakban (1932–1936) – már e törekvések fölé nőtt, önmagában is jelentékeny kulturális és művészi súlyt képviselve. Hogy a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma miben különbözött a népi mozgalomtól, s mi adta meg saját politikai, kulturális és művészeti karakterét, messzire vezető bonyolult kérdéskör; megtárgyalása külön tanulmányt igényelne. Azt azonban itt sem lehet elhallgatni, hogy a Szegedi Fiatalok mozgalmának sajátossága részben a folyamatos önkorrekcióból, egy fordulat saját maguk köreiben való radikális végrehajtásában, részben a nagyfokú pragmatikus nyitottságban, a népiektől az urbánusokig terjedő skála egészét átfogó, ám saját külön csoportidentitását mindvégig megőrző folyamatos kulturális érintkezésből adódik. Ennek kialakítása és működtetése nagyrészt Buday György személyes kvalitásához kötődik; nélküle az egészből alighanem semmi nem lett volna. Ám kvalitásainak egyik legfontosabbika éppen az volt, hogy mindig megtalálta az adott fejlődési

fázishoz leginkább illő tehetséges embereket, s olyan összetartó csoportosulást szervezett belőlük, amelyik képes volt önmaga korlátainak meghaladására.

Az egyik – s talán éppen a legnagyobb – ilyen belső „ugrás" alighanem az volt, amelyik a szokványos (s meglehetősen üres, külsőségekben kimerülő) felekezeti diákegyesületből, a Szegedre került kolozsvári református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köréből, a kör szervezeti keretein belül maradva, létrehozta a szegedi (alföldi) viszonyokhoz illeszkedő, elsődlegesen már szociális orientációjú úgynevezett agrársettlement mozgalmat. Ez a körön belüli szerveződés részben a kör informális kitágítása volt új, immár nemcsak református hallgatókkal, részben az érdeklődés határozott megfordítója: a szociális érdeklődést és figyelmet értelmiségi követelménnyé tette. E változás kezdeményezője is maga Buday volt; az ő nagy húzása, hogy e fordulat létrejött. De ezt, minden tehetsége ellenére, önmagában, külső segítség nélkül nem tudta volna végigvinni. Neki, az erdélyinek, aki akkor csak pár éve (1924-től) élt még Szegeden, kellett valaki, aki a szegedi szociokulturális viszonyokban szervesen benne él, aki a helyi viszonyok jó ismerője s tudja, vagy legalábbis érzi, hogy itt milyen irányba kellene menni. Ez az idősebb, de az egyetemi fiatalsághoz még életkorban is közel álló, mindössze pár évvel idősebb tanárember, aki Budaynak a szegedi viszonyok közötti kalauza lett, s így döntően hozzájárult az orientációs fordulat sikeréhez: a fiatal Bálint Sándor (1904–1980) volt.

2

Bálint Sándor – sajnos, csak utalásszerűen – többször is megemlékezett a Szegedi Fiatalokkal való együttműködéséről. Egyik, az ötvenes években írott önéletrajzában egyebek közt ez olvasható: „1926 tavaszán *„summa cum laude* bölcsészdoktor, 1927 tavaszán pedig *kitűnő, dicséretes* érdemjegyekkel középiskolai tanár lettem. [...] Párhónapos alkalmi helyettesítéseket leszámítva, 1927–31 között állás, kenyérkereset nélkül voltam, mert nem rendelkeztem az akkori időben annyira szükséges összeköttetésekkel. 1931 őszén végre a szegedi tanítóképző intézet óraadó tanára lettem, ahol csak 9 év múlva, 1940-ben véglegesítettek [...]. Itt működtem 1944 júniusáig." „A tudományos kutatáshoz már egyetemi éveim alatt hajlandóságot éreztem. Éppen társadalmi helyzetemnél fogva mindjárt a népélet kérdéseivel kezdtem foglalkozni. *Érdeklődésem hamarosan politikailag is öntudatossá vált, amit a huszas évek végén a szegedi agrár settlement mozgalomban való részvételem is bizonyít*. Utóbb a *Válasz* írói közösségébe is beletartoztam. Még később, 1936–44 között a *Korunk Szava*, majd a *Jelenkor* katolikus radikális folyóiratokba írogattam." Ez a curriculum vitae, minden szűkszavúsága ellenére, már puszta adatválogatásával mutatja, hogy együttműködésüket maga is fontosnak vélte. Részvétele természetéről azonban itt semmit nem mond; így az sem derül ki, ő maga mivel járult hozzá az agrársettlement munkájához. Később, 1977-ben, Trogmayer Ottó televíziós interjújában valamivel részletesebben idézte föl emlékeit. A „Buday kezdeményezte" agrársettlementről szólva egyebek közt ezt mondta: „Láttuk a parasztságnak, főleg a szegényparasztságnak az elesettségét, és az angol settlement mozgalomnak a példájára, amikor egyetemi hallgatók és mondjuk értelmiségiek önkéntes szolgálatból segítést vállalnak munkás- és parasztcsaládok mellett, hogy ügyeiket, bajaikat elintézzék, teljesen ingyen, ez nem intézményszerű, hanem társadalmi mozgalom volt – ezt próbálta ő [ti. Buday] meghonosítani. És hát *részben az én révemen is, miután neköm volt a parasztsággal a legtöbb kapcsolatom*, megindult ez

a munka. Néhány füzet is jelent meg, több kiszállás a szegedi, vásárhelyi tanyavilágba, *azután később fölzárkózott mellettem és Buday mellett néhány fiatalabb évjárat is".* (Tiszatáj, 1987. 8. sz. 72.) Név szerint ekkor az újabb évjáratokból Tolnai Gábort, Radnóti Miklóst, Baróti Dezsőt, Tomori Violát, Erdei Ferencet, Reitzer Bélát, Bibó Istvánt, Berczeli Anzelm Károlyt, Széll Istvánt és Hont Ferencet említette meg; Ortutay Gyulát korábbról, még a piarista gimnáziumból ismerte. Egy másik, még 1974-ben folytatott beszélgetésben pedig Péter Lászlónak azt mondta: „Egyik-másik kiszálláson én is ott voltam, és aztán ott bábáskodtam a Szegedi kiskalendárium egy vagy két évfolyamánál, én adtam az anyagot. Aztán fölhívtam Budaynak a figyelmét a havibúcsúra, ahol ő még azelőtt soha nem járt, és rendkívül mély benyomással volt rá, mint ahogyan ezt a fametszetes könyve is elárulja. Később azután külön kibontakozott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amiből azonban valahogy én, Berczeli Anzelm Károly és Erdei Ferenc kimaradtunk. Már magam sem tudom, hogyan." (Tiszatáj, 1974. 9. sz.)

Nem kétséges, ezek az utalásszerű emlékfoszlányok lényegüket tekintve helytállóak. Az emlékezések alkalmai, a megnyilatkozások jellege s nem utolsó sorban pedig Bálint Sándor szemérmes szerénysége azonban nem kedveztek a részleteknek, s így egy sor – lényegesnek tetsző – epizód említetlenül maradt. Az élőbeszédben, föloldódván a szigorú kronológia, egybemosódik és általánossággá stilizálódik az, ami pedig éppen a maga eredeti konkrétságában volna igazán tanulságos. Nem árt tehát az egykorú források adatait is számbavenni.

3

A rendelkezésre álló források szórványosak és esetlegesek, annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy az együttműködés kulcsa Bálint Sándor és Buday személyes viszonya volt. Hogy mikor ismerkedtek meg, pontosan nem tudjuk; Bálint Sándor maga dátumként 1929-et adja meg. Buday ismert figura volt egyetemi berkekben (édesapja, Buday Árpád a szegedi egyetem régészprofesszora volt), aktív „diákközéletet" élt, vele tehát az egyetemközelben maradó Bálint Sándor könnyen érintkezésbe kerülhetett. A megismerkedésre azonban közvetlen forrásunk nincs, így csak föltételezhető, hogy 1928 tavaszán a személyes összeköttetés létrejött. 1928. március 20-án ugyanis „viharos lefolyású" vitaestet tartott a Bethlen Gábor Kör, amelyre előadóként Budayék a Duna-Tisza közi Mezőgazdasági Kamara igazgatóját, Gesztelyi Nagy Lászlót hívták meg. Az előadás címe és témája (*A jövendő magyar intelligencia és a tanyakérdés)* pedig olyan kérdések megtárgyalását ígérte, amelyek Bálint Sándor érdeklődését is föl kellett keltsék. Így vagy ezen a vitaesten, vagy az ezt követően hamarosan beinduló, a tanyakérdés tanulmányozását feladatuknak tekintő akciók során találkozniuk kellett. Ám konkrét adat a kapcsolatról csak 1929 nyaráról van. Ekkor, 1929. augusztus 15-én az Ausztriában nyaraló Buday Mürzstegből képeslapot küldött „Nagyságos / Dr. Bálint Sándor / tanár úrnak" – lapját a szegedi bölcsészkar Szukováthy téri épületébe címezve: „Erdélyi szüvemnek oly jóleső gyönyörű hegyek hűvös tövéből szeretettel köszöntöm Sándort s kis kompániánk már otthon lévő tagjait, kiknek körében hamarosan magam is ott maradok, ha I. is úgy akarja." Az aláírás ekkor: Buday György. Ez a konvencionális üdvözlet két szempontból is fontos. Igazolja a kapcsolat meglétét és – ha egy félmondatnyi utalás szűkszavúságával is – árulkodik az összetartozásról. Az üdvözlet ugyanis nem csak Bálint Sándornak szól, hanem egyben „*kis kompá-*

niánk már otthon levő tagjai"-nak is. Ez arra vall, hogy legkésőbb 1929 tavaszán már volt bizonyos közös munkájuk; már egy „kompániába" tartoztak.

Ennek a részleteiben nem ismert együttműködésnek lett az eredménye, hogy az egyre inkább „szegedivé" váló kör egyik sikeres kezdeménye, a bibliofil igényű kis zsebnaptárnak kiadása „székely"-ből „szegedivé" alakult át. A sorozat első darabja, 1929-es évszámmal, 1928 végén még *Székely naptár*ként jelent meg, a második, 1929-ben összeállított s 1929 december végén megjelent füzetke pedig már címében és anyagában is *Szegedi Kis Kalendárium* lett. A zsebnaptár kigondolója, megtervezője s nyomdai kivitelezésének irányítója Buday volt (ő készítette az illusztrációként megjelenő kis rajzocskákat is), a benne közreadott „népi dalok" szövegének és dallamának gyűjtője és közreadója pedig Bálint Sándor. A dolog jelentőségét az adja, hogy itt nem egyszerűen népdalközlésről volt szó, hanem – egyben – identitásváltásról, szegedivé válásról is. Ebben, túl Buday és a körülötte lévők beilleszkedési igényén, Bálint Sándornak döntő szerepe volt: ő adta a szellemi muníciót.

1929. december 25-én, a kör nyomtatott levelezőlapján, Buday ez ügyben kérte az akkor éppen „hűtlenkedő" Bálint Sándor közreműködését:

Kedves Sándor

sajnos régóta nem volt bent nálunk, s így ezúton kell kérnem, hogy a szegedi naptár ügyében holnap, vagyis hétfőn reggel 8 órakor, vagy mondjuk, fél 9-kor a Városi nyomdában, vagy ha ide nem tud, úgy a délelőtt folyamán, de minél elébb a Körbe bejönni szíveskedjék. A rajzok már fenn vannak Pesten, várjuk a kliséket. A versek szedéséhez holnap kezdenek hozzá, reggel 8-kor viszem be a kéziratot a nyomdába s ezt szeretném Magának elébb megmutatni, hogy az esetleg szükséges apróbb javításokat megtehesse még rajtuk. A naptárkák a hét közepén, vagy végén ki is jönnek.

Na de többet nem is írok, hanem kérem ismét, jöjjön be hozzám.

Szívesen üdvözli:
B. Gy.

Kellett-e még valamit javítani a kéziraton, nem tudjuk; a kis kalendárium időben megjelent. Értéke, folklorisztikai szempontból, a dallamával együtt közreadott 13 régi szegedi népdal hozzáférhetővé tétele. Ez önmagában is figyelemre méltó, hiszen a korábbi *Székely naptár* még – Kriza „vadrózsái"-ból szemelgetve – egyszerű újraközlésre szorítkozott, csak a széles körben ismertet népszerűsítette. Az 1930-as szegedi naptár anyaga azonban már eredeti gyűjtés volt – új, tudományos szempontból is releváns folklórisztikai anyag. A naptárka igazi jelentősége azonban mégis sajátos, „mozgalmi" funkciójából adódott. E füzetke ugyanis egyszerre fejezte ki a kör s a mozgalom új, „szegedi" identitását, adott életjelt az agrársettlement mozgalomról (amelyet a naptár végi kísérőszöveg propagált) és hívta föl, kvalitásai révén, magára a szélesebb közönség figyelmét. Az érdekes anyagú, bibliofil kvalitásokat mutató naptárka hamar szinte a mozgalom emblémája lett, s olyanok körében is hatott, akik a politikai vagy szociális akciókra egyébként érzéketlenek voltak. A vállalkozás ettől kezdve a „presztizst teremtve népszerűsíteni" elgondolás sikeres mintapéldája volt; minőségi produkcióval emelve ki magukat a kor ifjúsági mozgalmaiból.

Érthető tehát, hogy a személyes kapcsolat ekkoriban, az 1930-as évben a legintenzívebb s egyben a leggyümölcsözőbb. Az egész mozgalom, s Buday személyes sorsa szem-

pontjából is sorsdöntő lett, hogy az együttműködés részeként Bálint Sándor és Buday 1930 augusztusában együtt vett részt az alsóvárosi havi búcsún. Bálint Sándor már idézett interjújából láttuk, ő hívta fel erre a jellegzetes és sok szempontból inspiratív eseményre az Erdélyből ideszakadt, s a helyi hagyományokban járatlan Buday figyelmét. Emlékezését az egykorú dokumentumok teljes mértékben igazolják s megerősítik. Fönnmaradt pl. egy fénykép, amely a kör egyik tagját, Bálint Sándort s Budayt összefogódzva mutatja – a búcsú (egyik) alkalmi fényképész „stúdiójában". A kép hátoldalán ott a kézírásos jegyzet: *1930. Havi-búcsún*. S tudjuk, ekkor – Bálint Sándor kalauzolásával – Buday tudatosan tanulmányozta a forgatagot, sőt maga is egész sorozat fényképben örökítette meg a búcsú világát. (A hármas képen Buday kezében ott is van, még tokban, a fényképezőgép.) S hogy ez a búcsúval való megismerkedése nagy és inspiratív élménye lett, nemcsak Bálint Sándor emlékezéséből tudjuk. Maga Buday is vallott róla – még 1930 őszén, *A szegedi tanya problémái* című kis füzetében (amely egyébként az agrársettlement mozgalomnak is egyik fontos dokumentuma). E füzetben Buday többször is emlegeti Bálint Sándort. *A tanya földje és a tanya embere* című cikkben pl. arról ír, hogy „[b]árha a szellemi erőknek társadalomalkotó döntő hatását szinte kivétel nélkül elismerik, Szeged és különösen a szegedi tanyák világának íly szempontból való rendszeres vizsgálatával nagyon kevesen és csak kis mértékben foglalkoztak." Itt fölsorolja, persze a Szeged-kutatás nagy neveit, s elismeri, hogy ezek az illusztris szerzők „itt-ott adnak e problémához tartozó adalékokat is, de – teszi hozzá – *a lelkület és szellemiség kérdésével rendszeresen csak újabban foglalkozik a fiatal Bálint Sándor"*. Majd leszögezi: *„munkánk során nem nélkülözhetjük, de nem is szabadulhatunk az ő alapvetésétől"* (23.). Ha lehetséges, még ennél is nyíltabb elismerés (s egyben a havi búcsú hatásának lecsapódása) az a fejtegetés, amely *A tanyai lélek elemei* című cikkben olvasható. Buday itt, friss élményei és ismeretei birtokában, arról ír, hogy „az Alsó tanyán az alsóvárosi ferencesek misszionáló lelkületének csodálatos átplántálódása, kivirágzása érezhető. [...] Bűnök káromlások, szeretetlenség hibái felett egy csodálatos, színes – Bálint Sándor szavával élve talán szabad így kifejeznem magamat – *laikus-katolicizmus* szintézise bontakozik ki. Ez az artisztikus és erkölcsi, romantikus és reálista elemekkel átszőtt miszticizmus pedig nem mai keletű, – gyökerei ott vannak Alsóváros ferencesektől determinált lelkületében és éppúgy szegedi, mint ahogy magyar. E magyarszínezetű, laikus-katolicizmus kollektíve megmutatkozik az alsóvárosi augusztusi havi-búcsú csodálatos lelki atmoszférájában és ennek hús-vér valósága és romantikája hangzik ki a szegedi lélek reprezentáns művészeinek [...] alkotásaiból is, sokszor talán a tudat alól" (25.).

Fölmerülhet a kérdés, a református (s erdélyi) Budayt mi fogta meg ebben a szegedi „laikus-katolicizmusban"? Nagy a valószínűsége, hogy – túl azon, hogy a szociális kérdések tanulmányozásához fölhasználható tapasztalati anyagot kapott benne – éppen e katolicizmus népi, „laikus", egyházi hierarchiákon kívüli jellege. „Ennek a kereszténységnek a számára" ugyanis – mondja ki tételesen is Buday – „Jézus Krisztus az igaz, az Istennek egyszülött báránya, aki maga is szegényke, üldözött, magányos és nagy szeretetre méltó, – mint maga a tanyai nép, – s aki szeretetből, áldozatosan elveszi a világ bűneit. Megváltó. – A Szűzanya, Mária a valóban – Boldogasszony. És így tovább" (25.).

S hogy ez a „népi" (paraszti) spiritualitás megfogta, benne művészi alkotás lehetőségét ismerte föl, mutatja a cikk egyik további megjegyzése: „E csodálatos szellemvilág még vár

a maga felfedezőjére és feltárójára, akit talán meg fognak kövezni érte több oldalról is, de aki a magyarság lelki képének új, egyelőre még majd minden képmásáról hiányzó színeit fogja megfesteni. Ezzel pedig a magyar lélek felmérésének és értékelésének munkájában igen becses szolgálatot végez" (25–26.). Valószínű, hogy amikor az e cikket is tartalmazó füzet megjelent, 1930 októberében Buday már dolgozott is azon a 15 darabból álló fametszet-sorozatán, amely a következő évben, a *Boldogasszony búcsúja* címmel önálló kiadványként is megjelent. E nevezetessé vált fametszet-könyv alcíme mindenesetre kétségtelenné teszi az összefüggést az augusztusi élmény s a művészi megjelenítés közt. A könyv ugyanis eszerint: „A Szeged-alsóvárosi Boldogasszony-napi búcsú emlékezete".

A metszetsorozat, ma már tudjuk, hirtelen-váratlan több szempontból is sorsdöntővé vált. A könyv megkapta a Magyar Bibliophil Társaságnak az „1931. év legszebb magyar könyve" díját, s ezzel Buday szinte berobbant a magyar illusztrátorok első vonalába. Mint fametszőművész országos hírre tett szert; művészpályája igazi fölívelése innen datálódik. S ha lehetséges, a mozgalom szempontjából még ennél is fontosabbnak bizonyult az az ötlet, hogy a könyv névleges – ekkor még teljességgel fiktív – kiadójaként a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma lett megnevezve. E név alatt ugyanis nem sokkal később, 1932 őszén formálisan is megszerveződött az az „élcsapat", amely az agrársettlementből kinőve jelentős szerep betöltője lett a magyar kultúra történetében.

4

Bálint Sándor ösztönző szerepének ismeretében nem meglepő, hogy – még a *Boldogasszony búcsúja* megjelenése előtt – 1930 őszén a következő Szegedi Kis Kalendárium összeállítása is közös munkában született meg. Ahogy maga a bevezető jegyzet mondja: „E kis kalendárium testvéröccse a szegedi székely egyetemi hallgatók tavalyelőtti *Székely naptár*kájának és a Kolozsvári-szegedi Egyetemi Bethlen Gábor Kör tavalyi *Szegedi Kis Kalendárium*-ának. – Ezidén a *dalok*: régigyökerű, jórészt kiadatlan szegedi és környéki népi dalok. Gyűjtötte és összeválogatta őket Bálint Sándor. – A *rajzok*: Buday György munkái." A kolofon szerint: „Kiadja a Kolozsvár-szegedi egyetemi fiatalság Bethlen Gábor Köre és az Egyetemisták Tanyai Agrársettlement mozgalma." A kötetke ezúttal 17 dal szövegét és dallamát adta közre. A második ívet kezdő egyik, Lovászi Máriától lejegyzett dal (s Buday rajzolta illusztrációja) pedig közvetlenül visszautal a nagy élményre, a havi búcsúra. A rajz az alsóvárosi templom stilizált, de jól fölismerhető ábrázolása, a szöveg pedig verbálisan utal vissza rá: „A szögedi templom tornya, de magos, / Tetejébe van egy ruzsa, de piros. / Az a ruzsa a szögedi lányoké, / Én meg vagyok az én kedves babámé." – Stb.

A füzetke végén, *A szegedi egyetemisták tanyai agrársettlement mozgalmáról* címmel mozgalmukat propagálták. Érdemes belőle idézni: „A mozgalom tagjai rendszeres tanyai kiszállások során közvetlen és huzamos kapcsolatba igyekeznek jutni a magyar alföld különféle népi rétegeivel. Így akarják egymás tényleges megösmerése révén felébreszteni azt a reális szolidaritást, mely a különféle társadalmi rétegek becsületes elemei között az ellentéteket csökkenti és az országra súlyosodó erőpróba elviselését lehetővé teszi." „A kiszállások során szellemi segítséget (szolidaritás, előadások, néphivatal, ethnográfiai és társadalomrajzi kutatómunka, gyűjtés, publikációk, propaganda stb.) igyekszünk nyújtani a materiális krízisek ellen is. Egyúttal mi is tanulunk, megismerünk és igyekszünk felelősségtudó, becsületes intelligenciává nevelkedni. Népismerettel – népszeretethez."

A szokványos felekezeti köri élettől tehát – Bálint Sándor ösztönző kalauzolásának is köszönhetően – messzire jutottak. Ez az agrársettlementes propaganda már a majdani népi mozgalom közvetlen előzménye és (egyik) előkészítője.

5

Bálint Sándor és a folyton változó s alakuló mozgalom együttműködésében azonban, úgy tetszik, ez volt a tetőpont. Innentől kezdve már inkább a divergencia a jellemző.

Paradox módon részben éppen a *Boldogasszony búcsúja* sikere miatt is. Buday és a körülötte megszerveződő legtehetségesebb fiatalok érdeklődése ugyanis – az eléjük tornyosuló különböző akadályok következtében – egyre inkább a művészi és tudományos ambíció kiélésére helyeződött át. Nem sokkal a *Boldogasszony búcsúja* megjelenése után már Tolnai Gábor is a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával „adatta ki" *A szabadvers és a lírai formák válsága* című „formatörténeti tanulmányát". Ezzel a még mindig fiktív névhasználattal pedig immár sorozattá kezdett összeállni a fametszet-könyvvel induló elképzelés, s megindult egy új, művészetcentrikus csoportidentitás kialakulása is. Ez utóbbira jellemző, hogy Tolnai művének utolsó lapján önmagukat már „A szegedi fiatalok Művészeti Kollégiumának (Szeged, Tisza Lajos körút 37. Egyetemi Bethlen Gábor Kör) kiadásában" megjelent s megjelentetni kívánt könyvekkel népszerűsítették. A fölsorolt két megjelent mű művészeti karakterén túl az is figyelmet érdemel, hogy az „előkészületben" levőként hirdetett munkák mindegyike is a művészi érdeklődést és ambíciót dokumentálja. A helyzet kiforratlanságát jelzi ugyanakkor, hogy a fölsorolt könyvek egyike sem valósult meg.

Ám a tervbe vett s megvalósulatlanul maradt elképzelések önmagukban is tanulságosak; érdemes áttekinteni, ekkor mi mindent terveztek:

Bálint Sándor: 50 szegedi népi dal. (Fametszetekkel).
Joó Tibor: Szellemtörténet és világnézet.
Bereczeli A. Károly: Az új dráma problémája.
Radnóti Miklós: Akik alatt elfujt a szél. (Új ballada).
Ortutay Gyula: Versek.
Baróti Dezső: Versek.

E lista tételei közül leginkább még Bálint Sándor tervbe vett kötete folytatta az addigi agrársettlementes „hagyományokat" – s az ő műve volt az is, amely ha két évvel később s immár Buday tervezett fametszetei nélkül, más kiadónál végül mégis csak megjelent. Alighanem e tervből született meg ugyanis a *Szeged népe* című, *Új gyűjtés* alcímű könyve (1933). Ám éppen gyűjtésének ez a sorsa jelzi az eltávolodást, a divergenciát. Ő maga a professzionalizálódás útját választotta, a hivatalos intézményrendszer keretein belül mozgó szakember, sőt hamarosan (1934) képesített szakember: egyetemi magántanár lett. S szakemberként is megmaradt – jobb szó híján mondjuk így – népi értelmiséginek. A Buday körül megszerveződő fiatalabb évjáratok pedig, bár meg nem tagadva a settlementes „múltat", egyre inkább a művészeti (s részben: a tudományos) modernizmus szószólói lettek. Olyan értelmiségiek, akiknek tevékenységében és személyiségében a művészeti, a tudományos és az ideológusi szerepkör szétválaszthatatlanul összefonódott, s egyediségüket éppen ez a kombináció adja meg.

6

Mindez, persze, nem jelenti a kapcsolat megszakadását. Sőt 1931-re az érintkezések köre voltaképpen még tágult is. A kétpólusú, Buday–Bálint-kapcsolat több eleművé lett; Ortutay Gyula, Reitzer Béla, Baróti Dezső, Erdei Ferenc s a többiek föltűnésével az érintkezés összetettebbé vált, gazdagodott. Ennek érdekes és kuriozitásában is jellemző dokumentuma pl. az a vers, amelyet – 1930-ban vagy 31-ben – a szerző, Ortutay Gyula „katholikus szeretettel” ajánlott Bálint Sándornak:

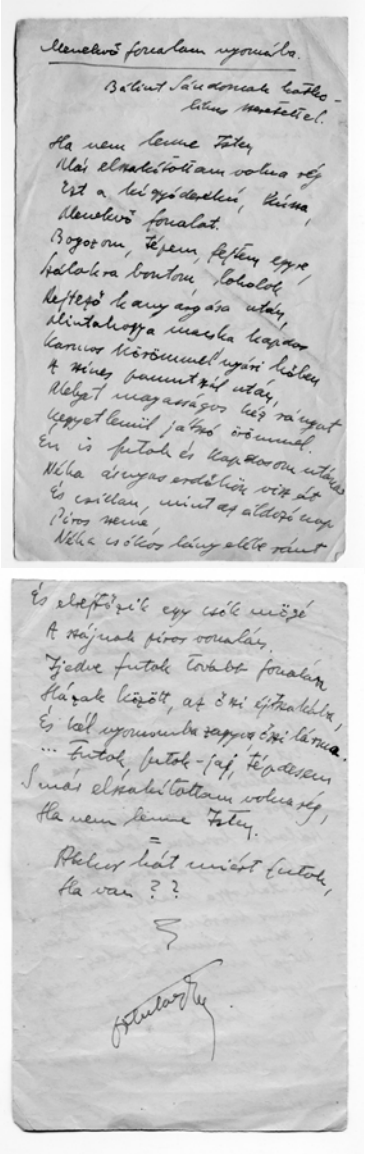

Menekvő fonalam nyomába.

Bálint Sándornak katholikus szeretettel.

Ha nem lenne Isten,
Már elszakítottam volna rég
Ezt a kígyóderekú, kúsza,
Menekvő fonalat.
Bogozom, tépem, fejtem egyre,
Szálakra bontom, loholok
Rejtező kanyargása után,
Mint ahogy a macska kapdos
Karmos körömmel nyári hőben
A színes pamutszál után,
Melyet magányos kéz rángat
Kegyetlenül játszó örömmel.
Én is futok és kapdosom utána:
Néha árnyas erdőkön visz át
És csillan, mint az áldozó nap
Piros szeme,
Néha csókos lány elébe ránt
És elrejtőzik egy csók mögé
A szájnak piros vonalán.
Ijedten futok tovább fonalán
Házak között, az őszi éjszakába,
És kél nyomomba zagyva őszi lárma.
... Futok, futok – jaj, tépdesem
S már elszakítottam volna rég,
Ha nem lenne Isten.

*

Akkor hát miért futok,
Ha van??

Ortutay Gyula

Ez a vers természetesen nem esztétikai „értékei" miatt érdekes; inkább csak dokumentum. De mint ilyen, vall a fiatal Ortutay költői ambícióiról (amitől azután, jó érzékkel, Buday térítette el); katolicizmusáról, mely még jóideig jellemzője maradt, s nem utolsó sorban Bálint Sándorral való közösségvállalásáról, amely változó intenzitással lényegében mindvégig megmaradt. A vers és ajánlása egészében szimbolikus aktus; Ortutay útkeresésének egyik eddig nem igazán érzékelt fázisa dokumentálódik benne.

S míg ez a Bálint—Ortutay-kapcsolat végső soron természetes fejlemény volt, a piarista gimnázium két, rokon érdeklődésű volt diákja tartja itt a további érintkezést, – a Reitzer Bélával és Baróti Dezsővel való érintkezés már a Szegedi Fiatalok mozgalmának számlájára írható. Igaz, Reitzer is a piaristák növendéke volt (Ortutay és Bibó István osztálytársa), de zsidó vallású és jogi-szociológiai érdeklődésű. Szociokulturális paraméterei inkább elválasztották, semmint összekapcsolták a nála több évvel idősebb Bálint Sándorral. S mégis: az agrársettlementes gyakorlat, amelybe Reitzer is bekapcsolódott, érintkezést teremtett közöttük. Ennek írásos dokumentuma, hogy 1931. augusztus 10-én a Makón, Erdei Ferencnél vendégeskedő és ott a tanyai élettel ismerkedő Reitzer levelezőlapon üdvözölte Bálint „tanár urat" s beszámolt helyszíni tájékozódásáról. Figyelemre méltó a lap zárása: „Ha [Ortutay] Gyuszival beszél, adja át üdvözletemet", s jellemző maga az üdvözlet is: „Sok szeretettel köszönti híve". A létező távolság s az ambícionált közeledés egyszerre van itt jelen. A szándék azonban mindenképpen a közeledés volt. Olyannyira, hogy kevéssel később, augusztus 22-én Reitzer már Apátfalváról, ottani néprajzi (!) gyűjtéséről is beszámolót küldött Szegedre. Ebben nemcsak saját munkájáról ír, de Bálint Sándort invitálja is Apátfalvára: „Azért volna nagyon jó, ha készülő munkája érdekében meglátogatná [Apátfalvát] és maga nézne meg sok mindent, hogy ne kelljen az én laikus megállapításaimra támaszkodnia. Buday Gyurka megígérte, hogy jövő héten, szülei megérkezte után kijön rajzolni, szeretném, ha magát is vendégül láthatnám; kérem is, hogy járjon Gyurka nyakára és buzdítsa a munkára mind Szegeden, mind az itten valóra. Én most járom a falut". S érdekes, hogy az utóirat megint Ortutayt firtatja: „Gyuszi miért nem ír?" (Eszerint tehát Bálint Sándor és Ortutay kapcsolata ekkor napi rendszerességű lehetett.)

Valószínű egyébként, hogy ez az invitálás nem is volt eredménytelen. Reitzer Béláról írott rövidke emlékezésében legalábbis Bálint Sándor megemlékezik egy közös apátfalvi látogatásukról – igaz, ezt „1932 tájára" teszi. (Maga a közvetlen, személyes kapcsolat egyébként a harmincas évek közepéig, egészen Reitzer Budapestre költözéséig tartott.)

A gyarapodó személyi érintkezések körébe tartozik, hogy 1931 nyarán Bálint Sándor Franciországból, Baróti Dezsőtől is kapott üdvözlőlapot: „Kissé elkésett, de annál melegebb üdvözletet küld Besanconból: Kratochfill Dezső." Ez, persze, nem több, mint egyszerű udvariassági gesztus, de így is jelzi: a kapcsolati kör immár a néprajzi érdeklődésen túl is kiterjedt.

7

A Szegedi Fiatalok és Bálint Sándor együttműködése mindazonáltal már túljutott tetőpontján. Ennek már-már jelképes bizonyítéka, hogy az 1932. évi (valamikor 1931 végén összeállított) Szegedi Kis Kalendárium anyagát már nem Bálint Sándor adta. A naptárka tiszteletpéldányát ugyan a hozzá kapcsolódó kísérőnyomtatványokkal együtt Buday postázta neki; a borítékon az ő kézírásával olvasható a címzés: *Nagys. / dr. Bálint Sándor úr*

/ Szeged / Pálfy-u 72. Ám a postabélyegző kelte: *1932. febr. 2.* már jelzi; immár nem a legelső példányokból kapott.

Az utak elválásának bizonyítéka az is, hogy az 1932 őszén formálisan is megalakuló „élcsapatnak", a 15 tagú Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának Bálint „tanár úr" már nem lett tagja. A „fiatalok" őt kihagyva hozták létre felekezeti kereteken túllépő, reformátusokat, katolikusokat, és zsidókat egyaránt a nemzedéki öntudat és a művészi-tudományos ambíció jegyében tömörítő szervezetüket. Ebben az idősebb s habitusában „konzervatívabb", a hivatalos intézményrendszerbe beilleszkedni törekvő Bálint Sándornak már nem volt helye. Megmaradt a külső körben mozgó „szimpatizánsnak", alkalmi együttműködőnek.

Az átalakuló kapcsolat paradox fejleménye, hogy 1932 őszén, félhivatalos „lektorként" Bálint Sándor mégis éppen egy olyan kötet körül bábáskodott, amely a Szegedi Fiatalok programjában voltaképpen az ő tervezett népdalgyűjtése *helyére* került. Ekkor a „Művkoll" szerkesztőbizottsága számára ő adott – pártfogoló – véleményt Ortutay Gyula nyíri gyűjtéséről. A cím nélküli, autográf szöveg, amely Buday hagyatékában maradt fönn, jól jellemzi ekkori helyzetérzékelését és törekvéseit:

A magyar kultúra – mint az egyetemes emberi kultúra is – válságos idejét éli. Valami nagy megújhódásra volna szüksége. Átértékelő munkájában a magyar néphez, a népkultúra naív heroizmusához, magatudatlan nagy erejéhez kell fordulnia, egyszerűséget kell tőle tanulnia. Akik ennek az új magyar kultúrának útját egyengetik: nem elégedhetnek meg a cél kitűzésével, a jelen állapot megmentésével is törődniök kell.

Sajnos, ha a néprajzi gyűjtés (és feldolgozás) magyar térképét megrajzolnánk, sűrű fehér foltok meredeznének felénk. Egyik ilyen űr eltüntetésére vállalkozott Ortutay Gyula, aki nagyon jól tudja, hogy a néprajzi gyűjtésnek a természetes tudományos célokon és érdekeken túl egyéb kötelessége is van.

Gyűjteménye nem foglalja magában egész nyíri gyűjtését, csak a verses epikumokat tartalmazza. Keresztmetszetnek azonban jó így is. Mutatja a magyar kultúratermő lélek egyetemes egységét, de a vidékenként való szép különbözését is. Derék adalék a későbbi nagy összefoglaláshoz.

Bevezetése szubjektív áradásával igen eszméltető, talán ezzel is akarván jelezni ifjúságunk javának azt a belátását, hogy a nép több, mint gyűjtések szenvedő alanya, – misztikus forrása minden magyar szépnek, amely felé csak áhitattal szabad közelednünk.

A gyűjtemény megérdemli a kiadást.

Szeged, 1932. nov. 2.

Bálint Sándor

Ez a beállítódás azonban ekkor már csak részben fedte le a „Művkoll" aktuális törekvéseit. Ebben pl. nincs meg az a politikai radikalizmus, amely Budayék körében már megképződött.

8

Az intézményes, a puszta személyes érintkezésen túlmenő együttműködés ezt követően már csak egy alkalommal mutatható ki. 1933 tavaszán Bálint Sándor előadóként szerepelt a Művészeti Kollégium előadássorozatában.

A dolog nehezen jött össze, az időpontot különböző okok miatt módosítgatni kellett. A végleges, április 2-i időpontról március 24-én a Művészeti Kollégium titkára, Reitzer Béla, majd még ugyanaznap maga Buday is mentegetődzve számolt be Bálint Sándornak. Reitzer levelezőlapjából (Tiszatáj, 1987. 8. sz. 83.) tudjuk, hogy „a műsorok már ki voltak nyomva és ma délután akartuk szétküldeni, mikor vis majorként beütött a hír, hogy a Bethlen Gábor Kör jubileumi ünnepségét a rendezőség d.u. 5-re tette; teljesen lehetetlenül álltunk ezzel szemben, mert a »magasabb« protestáns érdekek nem tűrnek ellentmondást." Ez az indoklás valószínűleg igaz; a Kör és a Művészeti Kollégium ugyanis ekkor már két különálló, ám még összekapcsolódó szervezet volt – s Buday ekkor már „csak" a Művészeti Kollégiumnak volt az elnöke. Az időpontváltoztatásról Reitzerrel összhangban számolt be ő is: „Most vasárnap Imre Sándor előadása lesz a Körben, a jubileummal kapcsolatosan, szombat pedig közönségünk zöme előtt szokatlan és alkalmatlan s így kénytelenek voltunk ápr. 2.-re datálni a meghívón előadását. Remélem még idejében megkapja ezt a lapot s nem haragszik érte." Ám, függetlenül az elfogadható indoklástól, Bálint Sándor részéről már érezhető volt bizonyos tartózkodás. Ez jól látszik Buday reakciójából. „Kívánsága szerint odanyomattuk [a meghívóra], hogy »vendég«, – *nehogy velünk összetévessze valaki*" – írta, majd zárójelben hozzátette: „Ez igazán kellemetlen lenne Magára nézve?..." De azért lapját mégis így zárta: „Igaz szeretettel köszönti jó híve és barátja György".

Az előadásra végül április 2-án mégiscsak sor került. A Hétfői Rendkívüli Újság másnapi száma adott róla hírt: „A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma vasárnap este előadást tartott. Dr. Bálint Sándor tanár, a kollégium vendége beszélt *Szeged a magyar kultúrtörténetben* címmel. Ez a hatalmas anyagközlő előadás feldolgozta a legrégibb időktől kezdve egészen napjainkig mindazokat a dokumentumokat, amelyek Szegedet a magyar kultúrtörténet láncszemébe kapcsolják." A beszámolóból kiderül, hogy az előadás után végszót a kollégium elnöke, Buday mondott.

Az utak divergálása azonban, ismételjük meg, ekkor már jól érzékelhető volt. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a Művészeti Kollégium tavaszi előadássorozatának utolsó előadását május 21-én Széll István tartotta *Társadalom és szerelem* címmel, s előadásában – mint a Délmagyarország május 23-i beszámolója mondja – „az őstörténeti kutatások eredményeitől a szexuális reformtörekvésekig kísérte a nemiség társadalmi formáit".

Talán mondani sem kell, hogy egy ilyen téma nyilvános földolgozása Bálint Sándor számára már aligha lehetett elfogadható.

Egy ilyen „modern”, sőt szabados habitus már idegen volt neveltetésétől, alkati szemérmességétől.

9

Ami ezt követően még összeszedhető, az lényegében már csak egyedi, személyes érintkezések sora. A kapcsolatok egy része megszakadt, Buday György pl. hamar külföldre került, Reitzer Béla előbb Budapestre költözött, majd munkaszolgálatosként meghalt. Az érintkezések egy másik része személyes szakmai és magánemberi kapcsolattartássá alakult át és – ha szünetekkel is, lazán – lényegében életük végéig kitartott. E változatból mindenekelőtt Ortutay Gyula említendő meg, de mások, pl. Baróti Dezső, Erdei Ferenc is számon tartandóak. Ezek az 1933 utáni érintkezések azonban már egy más jellegű másik történet részét képezik.

PÉTER LÁSZLÓ

A Török Ház sorsa

Bálint Sándor (1904–1980) tagja volt a Város műemléki albizottságának. Tekintélyes tagja, *primus inter pares,* első az egyenlők közt. Ezért amikor a párt és a tanács vezetői az Oskolai utcai Török Háznak, Szeged 18. századi, legrégibb polgári műemlékének – ahogy Sz. Simon István írta a Délmagyarországban: ennek a *bagolyvárnak* – lebontását határozták el, elsősorban ő, Bálint Sándor állt útjába. Meg a műemléki albizottság, amely Bálint Sándorral az élen határozatban tiltakozott a műemlék megsemmisítése ellen. Bálint Sándor környezetében az ávós észjárás szervezkedést sejtett. *„Fellazítók"* fedőnevet adtak nekik, és pénzt, fáradságot nem kímélve gyűjtötték róluk az adatokat. Minden módszerrel: ügynökökkel, lakásukba, munkahelyükre *poloska* elhelyezésével, titkos házkutatással.

Az Új Tükör 1979. július 1-jei számában megírtam (olvasható *Szegedi örökség* [1983] című könyvemben), hogy a műemléki albizottság 1964. június 25-i ülésén vendég volt a hazai műemlékvédelem két tekintélye, Dercsényi Dezső (1910–1987) Herder-díjas művészettörténész, az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos igazgatóhelyettese és Granasztói Pál (1908–1985) Ybl-díjas építészmérnök, a műszaki tudomány akadémiai doktora, a Városépítési Tervező Intézet tudományos kutatója. Dercsényi elmondta, hogy Velencéből tért haza, amikor a szegedi meghívó várta. Nemzetközi műemléki tanácskozáson éppen a szegedi Török Ház példáját ismertette, hogy miként lehet egy műemléket az élő várostestbe a legharmonikusabban beilleszteni. Ezt egyébként Borvendég Béla oldotta meg, és éppen ezért, az Oskola utca korszerű megújításának tervéért kapott 1960-ban Ybl-díjat.

Granasztói Pál azon álmélkodott, hogyan lehetséges, hogy egy város, amely büszke lehetne oly ritka becsű történelmi nevezetességére, maga kéri, hogy a Török Házat vegyék le a műemléki jegyzékről, s engedélyezzék elpusztítását. „A modern városépítés problémája – mondotta többek közt –, hogy a típusépületekkel szinte mindent uniformizál; ezért örülni kell, hogy Szeged városközpontja olyan adottságokkal rendelkezik, amelyek régi történelmét idézik. A szóban levő háromszáz éves épület is olyan színfoltot ad majd az átépített palánki városrésznek, amely érzékelteti, hogy a város nem a pampákon épült, hanem régi történeti múltja van."

A jegyzőkönyvből idéztem ezeket a szavakat. Nem akadt szakember, még a városi tanács építési osztályának hivatott vezetői között sem, aki a Török Ház lebontása mellett foglalt volna állást. Az érvelők kimutatták, hogy sem statikai, sem forgalmi, sem városképi szempontból nem indokolható a lebontás. Bálint Sándor tömör szakvéleménye is szerepel a jegyzőkönyvben: „Történelmi atmoszférát sugárzó ereje a várral, a kőtárral és a Dömötör-toronnyal vetekszik." Az elnöklő Kőhalmi József (1928–1974), az építési osztály új ve-

zetője, azzal zárta a tanácskozást, hogy az egyöntetű álláspontot a város vezetőségének tudomására hozza.

Ennek ellenére a párt és a város vezetői ismételten azzal zaklatták az Építésügyi Minisztériumot, hogy törölje a Török Házat a műemléki jegyzékről, és engedje meg lebontását.

Október 23-án jelent meg a Délmagyarországban: „*Lebontják a Török házat*." „A vitára most tett pontot az Építésügyi Minisztérium. Dr. Trautmann Rezső építésügyi miniszter ugyanis levélben közölte dr. Biczó Györggyel, a városi tanács elnökével, hogy nem gördít akadályt a Török ház lebontása elé. Az épület sorsa tehát eldőlt, lebontják, mert ez *szükségszerű*." A dőlt szedés a Délmagyarország cikkírójától való.

Rendőrségi iratok vetnek most fényt a háttérre: miért kényszerült megváltoztatni a Török Házat védelmező álláspontját Trautmann Rezső (1907–1995) építésügyi miniszter.

A Csongrád Megyei Rendőrkapitányság III/III. alosztályának Bálint Sándorra vonatkozó titkosrendőri irattartójában található 1965. május 12-i jelentése tanulságosan rögzíti a hátteret, amely a Török Ház lebontásához vezetett. A Kádár-korszak politikájának jellemzésére, az utókor okulására érdemes a történteket fölidézni.

A jelentés egyes szám első személyben van írva, de három név is van alatta, így nem világos, hogy hármuk (Bóka István, Dán István, Magyar József századosok) közül ki fogalmazta. Az illető Árvai Józseffel (1930–1991), a városi tanács elnökhelyettesével (1962–1968) folytatott beszélgetését foglalta írásba.

Árvai József alaposan elmarasztalta a műemléki albizottság tagjait, mondván róluk, hogy a múlt rendszerben szinte kivétel nélkül jelentős szerepet töltöttek be. „Az albizottság egész működése és tevékenysége – úgymond Árvai elvtárs – arra irányul, hogy Szegeden, ahol az ország más városaihoz viszonyítva a műemlékek száma jelentéktelen, egy erős műemlékvédelmi szellemet, kultuszt honosítsanak meg." Ezt ma dicséretnek vehetjük. Azt pedig, hogy Árvai József Szeged viszonylag csekély, de a Dömötör-tornyot, az alsóvárosi templomot és épp a Török Házat figyelembe véve, értékes műemléki kincsét jelentéktelennek minősítette, a pártállam műemléki szemléletének tanulságos dokumentumaként tekinthetjük. Ha a képzett mérnök Árvai így vélekedett, elképzelhető, hogy a kezdetleges műveltségű és a kulturális örökség iránt érzéketlen párt- és tanácsi vezetők hogyan ítélték meg a művelődési és építészeti hagyományokat.

„Minden igyekezete e társaságnak – folytatta Árvai elvtárs – arra irányul, hogy mereven védje, és ragaszkodjon ahhoz, ami régi, és amit műemlékvédelem címén meg lehetne menteni. Ez bizonyos értelemben maradi világszemléletüknek a kifejezése is. Tevékenységük során több esetben előfordult, hogy a város párt- és állami vezetői[nek] véleményét, a város fejlesztésével kapcsolatos nézeteit lebecsülve, saját elképzeléseiket igyekeztek érvényre juttatni. Kétségtelenül meglevő szakmai tudásuk, valamint a maguk elé kitűzött cél érvényre juttatása során arra törekszenek, hogy saját maguk igazát bizonyítsák be az állami vezetéssel szemben. Nem érdekli őket a város szocialista fejlesztésének helyzete. Az egész tevékenységük gátlóan, sőt hátramozdítóan hat a város fejlesztése szempontjából."

A Török Házat hozta föl például. Ebben a műemléki albizottság „a város vezetőinek határozott ellenzése és más irányú tervei ellenére" elérte Trautmann Rezső építésügyi miniszternél, hogy „több mint két és fél oldalas levélben állította le a Török ház lebontását".

Biczó György (*1926) tanácselnök (1958–1974) és Árvai József Apró Antalhoz fordult panaszával. Apró Antal (1913–1994) Szeged szülötte volt, munkásmozgalmi múlttal, 1956 után „a munkás–paraszt kormány" miniszterelnök-helyettese, „a kamarilla": a Politikai Bizottság tagja. Apró Antal lejött Szegedre, megtekintette a Török Házat, és megígérte Biczó elvtársnak, hogy „majd ad ő az Építésügyi Minisztériumnak!"

S valóban: két nap múlva a miniszter első helyettese (ki volt, már homály födi) telefonon közölte Biczó Györggyel, hogy *a miniszter visszavonta a levelében foglaltakat*.

Árvai József sorra jellemezte a politikai rendőrnek a műemléki albizottság tagjait. Bálint Alajos múzeumigazgatót jó szándékúnak minősítette, akinek magatartása inkább pozitív. Ugyanezt állította Stieber Lajos erdőmérnökről; fontosnak tartotta hozzátenni még, hogy jógázik!

Bálint Sándorról csak annyit mondott: „Móra Ferenc típusú, gyűjtögető embernek ismeri, aki még vasárnap is járja a környéket néprajzi gyűjtések céljából." Berniczky Jánosról, Bodnár Béláról, Csongor Győzőről, Firbás Zoltánról csak a munkahelyüket tudta; Furák Antalról, Hadnagy Béláról, Juhász Antalról, Rechtenwald Kristófról, Tóth Béláról, Tóth Sándorról még ennyit sem. Rólam annyit: „irodalmár". Joó Istvánt, a tanács tervosztályának főmérnökét viszont megbélyegezte: „politikai beállítottsága negatív". Pálfy-Budinszky Endrét még inkább: „Mint mérnök szinte nevetséges módon ragaszkodik elveihez, amelyek a múlt század közepének álláspontját képviselik. Nem támogatja a helyi párt- és tanácsi vezetők munkáját." Törő Jánosról, a Városgazdálkodási és Kertészeti Vállalat mérnökéről ezt mondta: „Egyéni elképzeléseit az össztársadalmi érdek fölé helyezi." Németh Olivért, az építőipari technikum tanárát azzal mentette, hogy „a reakciós beállítottságú tagok megfertőzték".

A Szegedi Tervező Vállalat közismerten szókimondó főmérnöke, Beszédes Kornél (1923–2003) még keményebb káderjellemzést kapott Árvai Józseftől: „A városi párt- és tanácsi vezetők nézeteit hülyeségnek tartja, és szakmai tudása, valamint a tények csűrése-csavarása során igyekszik azt bizonyítani, hogy az albizottságnak van igaza." Balogh Péter (1922–1986) a 60-as évek elején – éppen Árvai József ajánlására – a városi tanács építési osztályának vezetője volt. Hamarosan azonban kiéleződtek nézeteltérései a tanácsi vezetőkkel, többek közt Árvaival is. „Szívét, idegeit fölőrölte a harc – emlékezett iskolatársa, kollégája, Kellner János (Szegedi Műhely, 2000. 62.). – Utolsó csepp a keserű pohárban a Török ház lebontása, amelyhez nem adta meg jóváhagyását." A rendőri jelentésben erről ezt olvassuk: „Jelenleg az Ingatlankezelő Vállalatnál csoportvezető. Kispolgári származású. A Török ház körüli vita során Árvai elvtársat megfenyegette, mondván, hogy nem lesz ő mindég funkcionárius, és amikor visszakerül szimpla mérnöknek, az albizottságnak van olyan kapcsolata Szegeden, de az országban máshol is, hogy érvényesülését megakadályozzák." Mondta, nem mondta Balogh Péter, de Árvai József fölfelé bukott: érdemei innen a minisztériumba emelték, főosztályvezetővé. 1989-ben pártos szorgalmát Eötvös Loránd-díjjal jutalmazták.

Oltvai Ferenc (1910–1999), a városi levéltár vezetője – megint Árvai József állítása szerint – kijelentette: ha a Török Házat lebontják, öngyilkos lesz. A jelentés gúnyosan hozzátette: „még mindig él."

„Befejezésül Árvai elvtárs elmondotta, hogy a műemlékvédelmi albizottságot fel kell oszlatni, vagy legalábbis azokat a tagokat, akik tudatosan hátráltatják munkáját, ki kell

szórni a soraikból, s olyan fiatal kommunistákat kell a bizottságba bevinni, akik támogatnák a város szocialista szellemű fejlődését."

„Megjegyezte még azt – nyugtázta elégedettséggel a politikai rendőr –, hogy érdeklődésem örömmel tölti el, mert mi sem ok nélkül foglalkozunk a társasággal." Jellemző az intézkedési tervük:

„A »Fellazítók« fn. realizálása során egyik intézkedésként javaslom a városi tanács elnökének tájékoztatását Pálfy-Budinszky Endre, valamint dr. Bálint Sándornak a műemlékvédelmi albizottságban, valamint egyéb vonatkozásban kifejtett ellenséges tevékenységéről."

A Kádár-rendszerben nem csak az irodalom, hanem íme, a műemlékvédelem is – rendőri ügy volt.

JUHÁSZ ANTAL

Tanyai emberek, életutak a „szögedi nemzet”-ből

„Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek? Feneketlennek még akkor is és talán épp akkor, ha kizárólag és egyedül az ember az, akinek múltjáról kérdés és szó esik”.

(Thomas Mann: József és testvérei)

Amikor az 1960–70-es években idős falusi, tanyai parasztemberek megnyíltak előttem, és hallgattam életük sorát, apró s nagyobb történéseit, gyakran eszembe jutottak Thomas Mann idézett sorai. Mennyi mindent őriz az emberi emlékezet! Mit képes fölidézni a megkérdezett a bizalmába fogadott idegennek emlékezete „mély kútjából”? Mi az, ami az emlékek füzéréből vagy töredékeiből az egyénre és csak őrá jellemző, és mi az, ami általános érvényű, tipikusnak mondható? Időben meddig nyúlik vissza az egyes ember emlékezete? Mindezek a kutatás, a néprajztudomány számára alapvető elvi kérdések, de fontosak akkor is, ha pusztán egy emberről, a megnyilatkozó életének megismeréséről van szó. Mert a gyűjtő, a kutató célja nem lehet más – számolva egyénisége, befogadó, alkalmazkodó készsége korlátaival is –, mint a múlt, adott esetben egy paraszti életút minél alaposabb megismerése.

A „szögedi nemzet” kifejezést a helyi tradíció szerint használom, amit Bálint Sándor a szegedi nagytáj néprajzi monográfiájának előszavában így idéz: „Sajátos helyi szóhasználatban a szögedi nemzet jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet (*a szögedi nemzet szeret dógozni*), másrészt pedig a hozzá való tartozást (*én szögedi nemzet vagyok*).” S hozzáfűzi: „Ez utóbbi némi önérzettel mondódik.”

Interjúalanyaim egyike sem használta (már) a fenti kifejezést, de életútjukból megérezhető szegedi mivoltuk, néhány olyan sajátosság, amely a „szögedi nemzet” jellemzője. Az évfordulóra olyan tanyai emberek vallomásait szedem csokorba, akiknek az emlékanyaga a Bálint Sándortól megörökített „szögedi nemzet” arculatát, egy-két emberi vonását, mentalitását példázhatja.

1.

Katona József *Öregcsorvá*n lakott, a Szeged határából 1949-ben kihasított Ruzsa község 187. számú tanyájában. A hosszú, ereszetes gazdaház két ablakszeme a szegedi útra nézett. Körülötte léckerítéssel szegett tágas semlyék, külön elkerített takarmányos, a tanya mögött gyümölcsfákkal pöttyezett gyalogszőlő virult.

Nagyapja, Katona Pál Rózsa Sándor komája volt, beszélték, ő juttatta pandúrkézre az üldözött betyárt. Apja, Katona Mihály 18 *lánc (*1 *lánc* = 1200 négyszögöl) földet jussolt, azt 74 láncra gyarapította, így nyolc felnőtt gyermekére 9-9 lánc földet örökíthetett. Katona József 1878. március 3-án született. Szabadkára vitték kereszteltetni, mert tanyájukhoz az közelebb volt, mint az anyaváros, ahonnan elődei nemzedékekkel előbb a határba települtek. *„Szabadkára kocsin három óra alatt beértünk, a városra mög hét óra hosszat tartott az út nehéz tehörrel* – emlékezik. – *Gyerökkoromban nagy baromjárások voltak erre, az Öregsor tulsó felin volt a Rúzsajárás, nem messze, a két erdő között a Kisjárás, az ménösjárás volt, aztán a Vágójárás (...) A Fődiekből voltak többen gulyások mög öreg Sója József számadó. Daru Pista számadót a Rádayék befogták, mert orgazda volt."*

„Gergő elmúlt, a meddő birkákat mán verték ki a pusztára. Szent József után a fias birkákat eresztötték ki, április közepin mög a gulyát... Kivertük a marhákat tavasszal, nem volt rá gondunk andrási vásárig. Csak a tejelő teheneket nem vertük ki (...) Volt, hogy a pásztorok a falkánál ötték a sonkát mög a tojást."

Apja sok jószágot tartott: 20 szarvasmarha, ezek közül 8 ökör, 2 ló a csikókkal, 80-100 birka, 1-2 anyadisznó a szaporulatával, 80–100 pulyka, 50–60 lúd és százon fölüli baromfi volt évről évre az állatállomány. *„A hároméves csikóért jó árat fizettek a huszárok. Két lánc földet tudott vönni egy csikó árán az apám."* A hízott libát, pulykát karácsonyra, ha fagyos idő járt, *„mán Lucára Szabadkára kocsiztuk be."*

„Mikó pásztorgyerök vótam, kimöntem a juhászokhoz a járásra. Mondja az egyik juhász, vágjak neki fát az erdőben, adott baltát is hozzá. Vittem nekik. Aztán mögkínált bográcsban főtt krumplistarhonyával."

Szívesen hallgatta a juhászok elbeszéléseit. *„Beszélték, hogy a rétsarokban vót egy nagy vízállás. Mikó ott fürdették a birkákat, mindig vót egy híja a falkának. No, nem fog ki rajtunk! Levágtak egy birkát, mögnyúzták, oltatlan meszet töttek a birka bőrébe, összevarrták , aztán bedobták a vízbe. Látják aztán, hogy az az állat csapkodja a vizet... Tátosnak hítták azt, aki elragadta a birkákat."*

*„Mikó a birkajárást osztották, vót ott egy olyan juhászos embör, Rác Miskának hítták. Az kifogott tíz holdat. Aztán ásóval vágta ki a gyöpet, ilyen sukkos (*két ökölbe szorított tenyerével mutatja a hosszát) *hantokat, azokból rakta föl a falat. Alacsonyabb vót, mint nálam az istálló. A ház vót benne mög a konyha."*

1900-ban, amikor az átokházi baromjárást parcellázták, apja húsz hold földet bérelt a Várostól. Örökföldes gazdák a közlegelőkből gyakran vettek bérbe kisebb-nagyobb földet, ami kiegészítette gazdaságukat: legelőnek, kaszálónak használták, művelésre alkalmas ré-

szét föltörték, és a friss *gyöptörés* jól termett. Minden gabonafélét, kapásnövényt termeltek, amire a családi gazdaságnak és háztartásnak szüksége volt. Rendszeresen vetettek kölest és legénykorában lent is termeltek.

„Mikor beért (a len)*, föltéptük, kis kévékbe kötöttük, kivertük a magját. Azt eladtuk, abból olajat sutultak. A kévéket vízbe raktuk, ázott egy-két hétig. Hazahoztuk. Anyánk befűtötte a kemincét, abban mögszárították. Az asszonyok aztán törték, gerebönön fűsűlték."* A gereben szegrózsás rostfésű, amivel a durva és a finomabb lenszálakat különválasztották. Az átfésülés után maradt a *csöppű*. Zsidó kereskedő járta a tanyákat, és a csöppűért cserébe cserépedényeket adott. A csöppű javából zsáknakvalót *kallantyúztak*, amit dorozsmai takácsokhoz vittek megszőni. Katona József úgy emlékezett, az 1890-es években élt a paraszti önellátásnak ez a formája az *öregcsorvai* tanyákon, utána hagyták el.

Sorjáznak a tanyai életmód mozaikjai.

„A legény kint hált az istállóban, a ketröcben (szénásketrecben). *Mikor az öregök lefeküdtek, elmöntünk a szomszédba kártyázni.* – Mi volt a szórakozásuk? – *Hát ez mög a csutri. Mögegyeztünk egy gazdasszonnyal, ahol a tanyában volt hely táncolni. Összeadtuk a pénzt borra mög hangászra. Dudás vagy tamburás volt a muzsikus. Legényök, nagylányok jártak csutriba, de csak télön, máskor nem volt arra üdő. Apánk röggel kigyütt az istállóba négy óra tájban. Gyerünk a jószágnak önni adni, ajjazni. Ha álmos voltál is, kelni köllött".*

„Nyáron bőgatyában jártunk. Az én anyám mögvött egy vég vásznat, – harminckét rőf volt a hossza –, azt mögvarrták ingnek, gatyának. Három szeles gatyát hordtunk. Nem jártak nadrágban, csak ünnepnapon (…). Az asszonyok hétköznap, a ház körül festőruhát hordtak. A városon vötték a nagyfestőktől. Volt virágos, pöttyös, ki s mik milyet szeretött. Ünneplőre selyöm szatyorkát, azt mondta anyám: Add ide a szatyromat! (A nők felsőtesti ruhadarabjának ez volt a táji megnevezése). *Az én néném mikor férjhön mönt, csurakot vöttek neki, az téli öltözet volt, bélésös kabát."*

Amikor Szeged-Alsóközponton 1902-ben a templomot építették, a tanyai esküdtek járták a határt, hogy a fogatos gazdák közreműködését kérjék. Katona József a Várostól 36 kilométerre fekvő csorvai tanyáról bekocsizott, és egy kocsirakomány téglát fuvarozott a tanyaközpontra.

1908. február 16-án Alsóközponton kötött házasságot Berta Juliannával. Két fiuk és három lányuk született. 1935-ben vette meg az öregcsorvai tanyát 13 lánc földdel, és a régi tanyát fiára hagyta. Amikor megismertem, özvegyemberként unokája, Bata Istvánné Katona Irén családjával élt egy kenyéren. – Mivel töltötte az időt, amikor nem volt munkája? – A kis öregember arcán százránc mosoly fut át: *„Vadászni nagyon szerettem. Volt vadászpuskám, meg aztán tűrrel* (maga készítette csapdával). *Egyször szép nagy nyulat vittem Szabadkára az angol asszonynak. Tudja, akinek a hízott libát mög pulykát vittük. Egy forintot adott érte. Jó pénz volt az akkor, két napszám!"*

Többen mondták, hogy Rózsa Sándor elfogatásának hiteles történetét legjobban Katona, ragadványnevén *Kisgazda* József ismeri:

„Amikor a Sándor fejire kitűzték a tízezör forintot, nagy híre lött ennek. Tanálgatták, ki fogja mög leghamarabb, egyik azt mondta, a komája, a másik a zsandárokat vélte. Egyször Rúzsa Sándorék elmöntek Szabadkára vásárba. Mögtetszött neki egy szép ló, alkudott rá, de nem volt nála pénz. Odadták volna, mikor megtudták, kivel van dolguk,

de a Sándor nem fogadta el hitelbe. A Vojnicsoké volt a ló, négyszáz forintba egyeztek mög. Egy üdő mulva a komáját küldte, hogy hozza el a lovat Szabadkárul. Az mög az úton négy szép ökröt látott, mögvötte azokat a négyszáz forinton.

Rúzsa Sándor nagyon mögbosszult. Üdő mulva kiállított hozzájuk Csorvára. A komaasszony mönt elébe a pitarajtóba. De nem ám, hogy komaasszony, hanem azt mondja: Rúzsa, hun van a Pál? – Kinn van valahun az akolban.

Mikor Rúzsa Sándor utánamönt, a koma leütötte egy kocsilőccsel a lórul. A Sándor nem annyira iparkodott fölkelni, hanem a karabélyért kapkolódott a szűr ujjába. Átlőtte Katona Pál karját. De a nagylány odaért, leütötte Rúzsa Sándort baltával. Szaladtak a szomszédba segítségért, aztán a két szomszéddal mögkötözték. Lóháton möntek jelönteni, hogy elfogták. Ő mög ahogy ott mögkötözve feküdt, azzal fenyegetőzött: Ha még egyször mögszabadulok, Csorva elmöhet az égbe lakni! – De nem töltötte bosszúját. Utóvégre Ráday fogta be a szegedi várba."

Az elfogatás nagyapja öregsori tanyáján történt, ahol utóbb Paplógóék – *Kisgazda* József úgy említi: *Lógóék* – laktak.

2.

„Engöm a víz hozott" – kezdte fölidézni élete sorát *Gajgonyán, Szirtos dűlői* tanyáján Ujvári Lajos. 1879. február 25-én született, két héttel a Szeged városát elpusztító nagy árvíz előtt. Mit őrzött meg a *nagyvíz*ről a család emlékezete? – *„Ahogy a víz gyütt, hajnali két órakor mögkondították a templom harangját. Avval pakolt Jóska bácsi a kocsira a családdal. De mán nem birt Dorozsma fele mönni, hanem Újszeged felé, át a hídon, aztán Mindszentnek. Ott a kompon gyüttek át, úgy a tanyára. Úgy gondolom, a Hangos is kigyütt velük, a kutyájuk."* Ujvári József, emlékezőm nagybátyja kocsin menekítette a tanyára özvegy édesanyját és a városi házban élő családtagokat. Gergő napjától júliusig a tanyán maradtak, amíg a Tisza vissza nem húzódott az árral elöntött városból, s azután fogtak a városi ház újraépítéséhez.

„Hatéves voltam, mikor hazavittek a városra. Öregapáméknak Vásárhelyi sugárút 55. szám alatt volt házuk. Onnan jártam iskolába. Emlékszöm, a Tiszára jártak vízért, két nagy hordó vizet hoztak egyszörre a kocsival."

Mivel nagyapját nem ismerte – 1871-ben halt meg –, így az apjától és nagybátyjaitól hallottakból idézi föl a városi házzal bíró tanyai gazdacsalád életmódját. Kiöregedvén a munkából, nagyapja feleségével városi házukba költözött, és a gazdálkodást átadta akkor már nős fiainak. Vagyonát azonban nem osztotta meg. A tanyán négy nős fia élt, családostul és a gazdálkodást Mátyás fia, nem a legidősebb, hanem a másodszülött fiú irányította. A nagyapa ritkán járt ki a tanyára. Onnan viszont minden szerdán és szombaton, piacos napokon hajnalban indult kocsi a városra, és az a házasember hajtott, akinek a felesége éppen „otthon" volt. Az asszonyok ugyanis szülni és gyermekágyat feküdni *hazamentek*. Négy családból mindig volt egy, olykor két menyecske a városban. Szerdán-szombaton az eladó portékával előbb a piactérre hajtottak, utána a fölsővárosi házhoz. A szerdán hazalátogató csütörtök hajnalban, a szombati kocsis pedig, miután a vasárnapot otthon töltötte, hétfőn hajnalban hajtott vissza a tanyára. Nagyanyja – *Zákány Rúzsi*nak említették – állandóan a városi házban tartózkodott, idős korában sosem ment ki a tanyára.

Nagyapja vagyonos gazda volt, mesélték: *„A Sándor bácsiék* (Rózsa Sándor és társai)

is jártak erre. Akkor gyüttek ide, mikor tudták, hogy öregapám kinn van. Azt mondta a Veszelka, az volt a legszavasabb: Bátyámuram, egy vágó köllene. Öregapám szólt a cselédöknek: Adjatok mán egy bürgét."

„Öregapámnak volt négy ménösös lova, két igás mög egy nyergös. A ménösös lovak kinn legeltek a pusztán, csak nyomtatásra hozták be őket, akkor itt voltak az akolban. A tanya mellett két hold volt bekerítve, ott a gyöpön nyomtattak a lovakkal."

A nagyapa halála után került sor az *osztály*ra. Szirtos dűlőben 80 lánc, a Városhoz közeli *Feketén* 20 lánc földje volt, ezt öt fia és a lánya között osztották el, figyelembe véve a földek minőségét és a házingatlant. A legfiatalabb fiú, Ujvári Illés, aki a tanyában maradt és Ujvári József, akinek a városi ház jutott, 12-12 láncot kapott, a többiek arányosan több földet örököltek. A búzatermő feketeföldből minden testvér részelt.

Ujvári Illés, emlékezőm apja (1836–1904) gazdalegényként szegényebb lányt vett feleségül (Darázs Julianna, †1903). Házasságukból tizenkét gyermek született, és heten élték meg a házasságot. Az apa állandóan a tanyán élt, anyja fiatalon gyakran tartózkodott a városban, hiszen minden gyermekét otthon szülte.

Ujvári Illés nagyon lószerető volt, legénykorában nyergelte is a lovat, majd gazdaként csikóneveléséről emlegették. Rendesen tartott 12-13 szarvasmarhát, 20-25 birkát, 1-2 anyakocát a szaporulatával, százszámra tyúkot és pulykát A jószágtartás jövedelméből gyarapította birtokát, és elhunyta után, 1904-ben hét gyermeke 53 lánc földön osztozhatott. Ujvári Lajos ugyanabban az évben házasodott. Mivel apja is, anyja is nem sokkal azelőtt halt meg, nem tartottak lakodalmat.

Apjánál kisebb földön kezdte a gazdálkodást, úgy mondta: *„Akkor löttünk a magunk szögénye."* A szomszédos Pallavicini-uradalomtól hullámtéri, vagyis Tisza ártéri földet bérelt, majd vásárolt, szőlőt telepített. Elődei nem szerettek a szőlőtermesztéssel bajlódni, mert nagyon munkásnak, vagyis munkaigényesnek tartották. Emlékezett, hogyan szorgalmazta a hatóság a szőlő permetezését. *„Úgy kezdődött, hogy hirdették Központon* (Szeged-Felsőközponton), *majd lovasrendőr gyütt: Mondd mög apádnak, gyüvő hétön mögpermetözze a szőlőt, mert gyüvünk ellenőrizni! Apánk kiadta a parancsot, vögyetök kékküvet! Leáztatták vödörben vagy rossz fazékban, utána ciroksöprűvel mögszentölték a szőlőt a gyalogút mentin..."*

Ujvári Lajosnak már nem volt városi háza, de amikor Szegedre mentek, sosem azt mondták, hogy a *„városba mögyünk, hanem úgy: hazamögyünk."* Egyik bátyja 1900 körül Tázlár pusztán vásárolt 160 holdat (!) Olcsón adták a homokos *barom- és birkajárás*okat, hosszú lejáratú bankkölcsönnel csábították az elaprózódott földeken szorongó gazdafiakat és a szűkölködő szegényparasztokat. Bátyjának sikerült a vállalkozás. 25 hold homokbuckán ugyan csak galagonyabokor termett, de elegyengette a buckákat, szőlőt telepített. 1973-ban úgy mondta: *„Ott most hatalmas szőlő teröm!"*

Szeged-Fölsőtanyán Ujvári Lajos számos nagygazdát ismert. Egyikükről rigmusba szedett történet született:

„Mén a vándor az ország útján, bizonyosan Szegedre tart,
Tekinget jobbra-balra, mert bizonyosan éhös szögény.
Ahogy tekint, két kéményű tanya, az udvaron három nagy kutya,
Csöngős falka, hat baglya, két kéményű nagy tanya.
Kié ez?
Vetró Pálé."

3

Amikor a *jakushegyi* tanyán Fodor Jánost fölkerestem, a 79 éves parasztember vejével éppen nemrég kivágott öreg gyümölcsfákat fűrészelt. A tisztaszobában ültünk le.

„Úgy vagyok én már mint a majsai szamár a ködben” – adja föl a szót, amivel – mint megtudom – korára és szürkehályog-operációjára utal.

Korán árvaságra jutott. Hétéves volt, amikor anyja, kilencéves, amikor apja meghalt. Négyen maradtak árván. Apjának mindössze két és fél lánc örökföldje volt, amit az árvaszék elárverezett, és a pénzt az árvák tartására fordította. Anyai nagybátyja lett a gyámja.

Nem sokkal apja halála után gulyásbojtárnak szegődtették az alsótanyai *Laposjárás*ra Ördög György számadó keze alá. *Gyertyaszentelő* napján volt a gulyásfogadás, amikor a pusztai kapitány és a gazdaközösség a számadókat fölfogadta, ők pedig a bojtárokat szegődtették. Az *ökörcsorda*ba ezer-ezerkétszáz ökröt vertek ki, és melléjük még két-háromszáz lovat, csikót hajtottak ki a pusztára. Öten ügyeltek a *falká*ra: a számadó, a számadóbojtár, a második, a harmadik, a negyedik bojtár és a kisbojtár.

*„Először bornyúhajtó voltam. A fiatal bornyúkat gondoztam, küldöztek: ereggy ide, ereggy oda... Hét évig voltam a Laposjáráson, utána az átokházi járásra kerültem, Fődi István számadóhoz. Utóbb már számadóbujtár löttem. Mikor beszegődtem, húsz forint volt a béröm, aztán fölhaladt száztíz forintra (...) Április elején hajtották ki az ökröket a pusztára és legeltettük Andrásig. Hordásra (*a keresztbe rakott gabonakévék szérűre történő behordására) *a gazdák hazavitték az igásökröket, mikor elvégezték a hordást, mögint kihajtották a legelőre. Gyerökkoromban a bilisicsi pusztában kinn teleltek a lovak, azokat úgy hítták, hogy szilajménös.”*

Átokházán bojtárkodott 1909 őszéig, amikor berukkolt katonának. Négy esztendeig viselte a mundért, utána újabb négy évet töltött „az ország használatában”. 1918-ban szerelt le, de nem ment vissza pásztornak az egyre fogyatkozó pusztára, hanem megnősült és gazdálkodáshoz fogott.

1922-ben *Vágójárás*on Bóka Mihály csorvai kisparaszttal összefogva tíz hold földet vett haszonbérbe 25 esztendőre. A Város tíz holdanként adta bérbe közlegelőit és hozzájárult, hogy a kevés pénzű parasztemberek ketten-hárman társuljanak egy-egy tized bérbevételére. A földárverésen le kellett tenni a kauciót (félévi haszonbért), háromévi haszonbért és fél éven belül tartoztak kifizetni még két év árendáját. Fodor János és Bóka tíz holdas bérletének egy évi haszonbére 12,6 mázsa búza, illetve annak a pénzbeli értéke volt. Ez bizony kezdetnek nagy terhet rótt rájuk.

Négy ökörrel vagy négy lóval szántották az ősgyepet. Akinek nem volt igás jószága, annak öregcsorvai, zákányi gazdák szántottak, és a kisbérlők gyalogmunkával dolgozták le az igásmunkát. Fodor az első évben búzát és rozsot vetett ötholdas bérföldjébe. A *gyöptörés* holdanként hét-nyolc mázsa termést hozott. A haszonbért évente két ízben: május és november első felében kellett leróniuk a Városnak. Fodor János megkapaszkodott a társasbérleten és négy év múlva újabb földbérletre vállalkozott.

*„A másik bérletöt huszonhatban (*1926*) fogtam ki a Kisvasút dűlőben Vecsörnyés Mátyással és Vecsörnyés Etellel. Az övék négy-négy hold, neköm két hold jutott. Az egésznek hétszázhúsz pengő volt az évi árendája. Ez rozsnak mög szöllőnek való homok volt, a másik kötöttebb, sömlyékös föld. Az én földembe esött egy bucka, akkora, hogy kocsival-lóval beletértem volna. Nekifogtam elhordani, aratás után kezdtem, karácsonyra végeztem el. Kocsival hordtam a laposba. Volt olyan, aki talicskával kubikolta, mög volt az a högyhúzó, parthúzónak mondták inkább. Annak a tábláját belenyomták a fölszántott földbe, azután ökrökkel húzatták el a laposba. Harmincötben ezör négyszögöl szöllőt telepítöttem oda. Igy bajlódott az embör gyeröke, míg birta."*

Az 1922-ben *Vágójárás*on árverezett bérföldek haszonbérét a Város a Fogadalmi templom építésére fordította, innen származik e terület *Fogadalmi dűlő* megnevezése. Emlegették *Templomföld*nek is ezeket a járásföldeket. Hasonló célú volt 1925–26-ban a *Vasútépítési* bérföldek parcellázása: azok bérösszege a keskeny nyomtávú alsótanyai kisvasút megépítésében hasznosult. Fodor Jánosék, Vecsernyésék és több száz szegedi kisbérlő verejtékes munkával megkeresett koronái, pengői ilyen módon épültek be a Fogadalmi templomba és az Ásotthalomra, Pusztamérgesre vezető gazdasági vasút létesítményeibe. Sajnos a kisvasutat 1976-ban fölszámolták, sínjeit fölszedték, pedig az ásotthalmi emlékerdőhöz, Pusztamérgesre és a két útvonalra eső községekbe utasok, kirándulók százait vihetné ma is.

Rúzsa község határában, a *Ruki erdő* mellett tölgyfacsoport magaslik ki az egyre gyérülő tanyák közül. A környék lakói a szálas tölgyfákat *Hótt-fák, Hóttas-fák* (Holtak fái) megnevezéssel illetik. Fodor János mint gulyásbojtár, Ördög Gyura számadójától hallotta az eseményt, aminek az emlékére a tölgyfákat ültették.

„Honvédtisztöket ütöttek ott agyon negyvennyolcban. Üldözték űket, azok mög Szabadkára akartak mönni, de rájuk estelödött. Hárman voltak: két tiszt mög a kocsisuk. Bemöntek a mérgesi gulyáshon, Váli Imréhön, mögkérték a feleségit, adna-e éjszakára szállást hármuknak. Azt mondja a számadó felesége: Ha a bujtár beleegyezik... Mert a számadóbujtár éppen a gulyástanyán volt dolgozni, hogy segitsön az asszonynak. A bujtár azt mondta, hogy tőle maradhatnak.

Igy a katonatisztök bemöntek a tanyába, jól érözték magukat. Voltak a Válinak apró családjai, a tisztök barátkoztak velük, játszottak, aztán egy-egy aranyat adtak a családoknak Mikor a bujtár elvégezte a dolgát, bemögy, hát a gyerökök dicseködnek neki, hogy mit kaptak a tisztöktül. A bujtár kézbe vötte, nézi. Fényös, hát ez arany, igazi aranypénz!

Mögvacsoráztak. Kérdözi az egyik tiszt a bujtártul, elvinné-e őket még az éjszaka Szabadkára.

Löhet, ha a számadóm mögengedi.

Mikor köllene indulni?

Két-három óra tájt szoktunk indulni.

Vacsora után a bujtár kimönt a számadóhoz. Elmesélte, hogy mit látott, az aranyakat, és mire kérték a honvédtisztök.

Váli átüzent a másik számadóhoz, valami Meszesnek hítták. Elkezdte mondani, kik vannak a lakásán. Ha elviszi a bujtár őket, mennyit ígértek neki, hát még mennyi pénz löhet náluk a ládában.

Mög fogjuk támadni űket – mondta Váli Imre. – Két órakor induljál el velük – így a bujtárnak. – Mikor a járáson az egyik ló elesik, akkor ugorjál le a kocsirul, szaladj, amőre látsz, mert tísis mög fogsz dögleni. Vagy ha az első revolverlüvést hallod, akkor is szaladj, amőre tudsz!

A bujtár visszamönt a gulyástanyára. Készülődött. Két órakor szólt a tisztöknek. Azok elköszöntek, három aranyat adtak az asszonynak.

Kocsira ültek. Elindultak. Kiértek a nyilt útra.

A bujtár azt mondta: Vigyázzanak. Ha kiérünk a pusztára, mögtámadhatnak minket.

Ha lűnek, lüvünk mi is.

A bujtár más úton akart mönni, de igön buckás volt a puszta, így csak visszatért a szabadkai útra. Mikor a buckák közül kiért a kocsi, az egyik ló fölbukott.

Engöm möglűttek – kiáltott az egyik tiszt.

A bujtár leugrott a kocsirul és elszaladt.

A tisztöket mind agyonlüvöldözték, a kincsöt, amit egy nagy ládában tartottak, magukkal vitték. Utána való napokban tanáltak a halottakra az útonjárók. Eltemették űket.

A tisztök hozzátartozói, valami gazdag grófi családok, kérték Szeged városát, hogy a pénzükön emléköt állítsanak oda, ahun a gróffiak halála esött. Akkor ültették a tölgyfákat, Bélteki Antal ültette mind a tizenkettőt... A számadókat aztán nyomazták, el is ítélték mind a kettőt, de a bujtárt nem büntették mög.

Eddig a történet, s megkapó, ahogy öreg Fodor János még azt mondja: *„Mikor arra legeltettem, mindég vigyáztam, hogy a jószág ne dörgölődzzön a fákhoz, ne tögyön kárt bennük."*

4.

„Mikor a várost elvitte a víz, a család kimenekült ide a tanyavilágba, aztán széjjelszóródtak – idézte föl elődei sorsát a 76 éves Komócsin György. – *Az én apám huszonöt éves löhetött. Tíz hold földet fogott Nagyistvánban, ott kezdött új életöt. Első felesége möghalt, tőle maradt két mustohatestvérünk. A második asszony, anyánk fél hold szöllőt örökölt Arankahögyben (...) A tíz hold bizony nagyon vékonyan adott, fele részben csak kaszálónak használtuk. Jó sömlyék volt, legalább három tehenünk mindég legelt rajta. Tejben nem volt hiány, de köllött is, mert nyolcan voltunk testvérök."*

Apja barkácsoló volt, ahogy a szegedi tanyákon mondják: *kocamestör*. Ügyeskezű, de képesítés nélkül dolgozó parasztembertől sajátította el a munkafogásokat. Házat épített, kemencét, ajtót, ablakot készített, nádtetőt javított, mindent megcsinált, amit az akkori, iparjogosítványos ács-, kőművesmesterek tudtak, csak náluk olcsóbban dolgozott. Fia örökölte hajlamát, de mielőtt belenevelődött volna a mesterségbe, kispásztornak szegőd-

tették. Nyolcéves volt, amikor tanítója beajánlotta egy szentmihályteleki gazdaságba. Az első két esztendőben csak nyáron dolgozott, utána éves *kisbéres* lett: tehenekre, csikókra, birkákra, ludakra kellett ügyelnie. A jószágok mellett kezdett farigcsálni, mindenfélét kifaragott, amit maga körül látott. Akkor készítette magának az első citerát is. Hat évig béreskedett Szentmihályon, utána apja hazavitte és befogta segítségnek. Eleinte vályogot hordott, majd beletanult – bátyjával és öccsével együtt – a házépítés munkáiba. Ha szükség volt rá, napszámosokat fogadtak. Úgy mondja: kulcsátadásig minden munkát elvégeztek. Ezzel keresték meg a család évi kenyerét.

Legénykorában elhívták *csutri*ba muzsikálni. A tanyai házibálat ősszel és télen benn a házban, nyáron a szabad ég alatt tartották. *„Kerestünk jó gyöpet, ott mulattunk, úgy mondtuk: gyöprugi. Kivadult a fű, annyit táncoltunk. Volt egy tánc, amit de szerettünk mindnyájan: két lépés egyik oldalt, két lépés másik oldalt, aztán szépen mögröszkettetni. Csak napáldozatig mulattunk, mert a lányoknak haza köllött érni napáldozatra. Különben az apjuk elővötte az istrángot…"*

Amikor elérkezett az ideje, Komócsin Gyura parasztlegény szólt Vőneki sógorának, mostohanénje férjének: *„Komendáljon neköm egy lánt." – „Akar kettőt is"* – vágta rá a sógor. *„A Vőneki sógor röndös embör vót. Szép szölleje, gazdasága… igön jó bírálata, véleménye a világon mindönrül. Egy este beállítottunk a lányos házhon: Vőneki sógor, a mustohanéném mög én."*

Amikor ideér a történettel, az asszony közbeszól: *„Álljál mög embör! Innen most mán én mondom! – Odavoltam éppen paprikát hasítani. Voltunk vagy tizennyolcan hasítólányok. Egy rokonunknak dógoztunk, úgy hítták: Bálint Mátyás. Javában hasítunk. Egyször csak odaállít az öcsém, a Miska. Félrehív, azt mondja: Gyere haza Pösze, mert Vőneki sógorék hoztak egy legényt! Én jó gyorsan olyat tanáltam mondani… Hogy hozták? Gyüjjön a lábán! Persze azért siettem hazafele. Kíváncsi vótam. Odabe gyorsan mögmosakodtam, másik ruhát kaptam magamra, aztán bemöntem a szobába.*

Hotak egy üveg bort. Alig birtam a dugóját kivönni, de azért kivöttem ölég gyorsan. Pedig akkor még nem is tudtam, mit jelönt ez. A népek ilyenkor azt nézik, ki milyen gyorsan vöszi ki a dugót. Ha nem ölég gyorsan, sose lössz belőle élelmetös asszony, nem lössz ügyes mönyecske. Babonaság!

Soká beszélgettünk aztán. Elmondták, miért gyüttek. Édösapám azt mondta, nem ád. No, avval elmöntek… Akkó én huszonegy éves vótam. Mikó lecsillapodott az eset, akkó izentem a Vőneki sógortul, hogy ha tetszök neki, gyüjjön vissza. Aztán csak tetszöttem, mert vissza is gyütt."

A lánykérést és ami utána történt, már Bálint Erzsébet mondta el. 1925-ben házasodtak. *„A Vittus nénémnek, az embör mustohanénjinek vöttem egy szép fejrevaló kendőt, a Vőneki sógornak mög egy szép zsebkendőt ajándékba a komendálásért. Azóta az én embörömmel együtt üssük-verjük a világot."*

*

Bálint Erzsébet apai nagyapja Dobó Antal alsótanyai nagygazda juhásza volt. Családjával a gazdának a *birkajárás*on épített juhászházában lakott. Három fia közül a legkisebbik, Pál is Dobó gazdánál dolgozott, és amikor megnősült, a gazda 12 hold földet adott neki haszonbéres művelésre. Bálint Erzsébet az apjára maradt juhászházban született 1901-ben. Emlékezetes élménye, hogy 1912-ben a bánsági Egyházaskéren dolgozott apja mellett mint *marokszödő*. *„Öt kaszás, öt marokszödő két hétig aratott egyhuzamban* – emlékezik. – *Nagyon szép búzák voltak, de sokszor sírva húztam a bőgőt (*a nagygereblyét) *az agyagos, sáros tallón."*

A világháború éveiben az asszonyoknak és az időseknek kellett a paraszti gazdaság férfimunkáit végezniük, s ezalatt többször a serdülő lánykát hívták *tanyás*nak. *„Öt kicsi gyerökre mostam, főztem, a kenyeret is én sütöttem, pedig még kislány voltam magam is."*

Az esküvő után a *nagyistváni* tanyán, férje szüleinél laktak. Egy év múlva Komócsin György és felesége megvált a szülők házától, és mivel földjük nem volt, *lakó*nak szegődött Pálinkás József csorvai nagygazda királyhalmi, *kissori* tanyájára. *„Úgy kerültünk össze, szinte pöndölben. Ők nyolcan vótak testvérök, mink öten. Nem róhattuk föl a szülőknek, hogy nem tudtak adni."* Harmados részesedésért művelték a gazda földjét, a gabonát tizedik részért aratták, két hold szőlő megmunkálásáért természetben, rozzsal fizetett a gazda. Két esztendő után a gazdának szüksége volt a tanyára, mert a fia megnősült, s akkor – 1928-ban – költöztek Dobó Ferenc nagygazda egyik tanyájára, ahol a *kovácsház*ban kaptak lakást. Egy épületben laktak a kovácsmesterrel, aki a nagygazda igás fogatait, gazdasági eszközeit javította, újakat készített és másoknak is dolgozott. Komócsin György ott kezdett bognármunkát végezni. *„Azelőtt is faragtam, bátyám is kontár vót, ellestem. Addig próbálgattam, amíg nem sikerült."* Hamarosan annyi munkája volt, hogy egyedül nem győzte, ezért segédet fogadott. Ennek az lett a következménye, hogy kontárkodás miatt az iparhatóságnál följelentették. Szécsy György alsótanyai igazgató-tanító, aki afféle *„szárazügyvéd"*-ként intézte a tanyaiak ügyes-bajos dolgait, kieszközölte, hogy mestervizsgát tehessen. Komócsin György tanyai *kocamestör* 1938-ban, negyvenévesen tett mestervizsgát Szegeden. Attól fogva iparengedéllyel bognárkodott, inast fogadott, új kocsikat is készített.

A lakásért évente száz pengőt fizettek, és tartoztak rendszeresen gondozni: tapasztani, meszelni a házat. Feles baromfitartásuk volt és harmados földet műveltek. Bálint Erzsébet mint *élelmetös* asszony, sok csirkét, libát, pulykát nevelt, ami temérdek vesződséggel járt, de hasznot hozott a gazdának is, a lakónak is. Pár évvel azután, hogy a Dobó-tanyára költöztek, eljárt segítségnek egy szakácsasszony mellé, aki tanyai lakodalmakban húslevest főzött. Rövid idő alatt elismert szakácsasszony lett. Férje hamiskásan mosolyog: *„Az asszony elörökölte a tudományt."*

„Akkor hetven-nyolcvan személyös lakodalmak voltak. Manapság négy-ötszáz, némöly helyön hatszáz möghívott is van." Mindig szerette a társaságot, a mulatságokat, 73. életévében is elment lakodalmi levest főzni, amikor hívták. Az utóbbi időben egy fiatalabb

asszonnyal együtt vállalta a főzést, aki segített és átadhatta neki tudását. Legnagyobb öröme, amikor a lagzisok dicséretét hallja: *„Bözsi néni, de jó ez a leves!”*

„Szögény lány vótam, de sose éröztem magam rosszabbnak a többitől. Nagyon sokat dógoztam, de benne vótam mindönféle vidámságban is (...). Tavaly, mikó mögfőztük az ételt, fehér ruhával bepólyáztuk a kezünket. Azt mondtuk, hogy föltörte a főzőkanál, mikó kavartuk a lakodalmi kását. Sírtunk-ríttunk, így kértük a kásapénzt.”

Komócsin György kiváló citerakészítő és tamburás volt. A hangszert ugyan rendszerint citerának nevezi, ám aki a száraz fára erősített húrokat pengeti, az *tamburás*. Suttyó gyermekként már csutribálban tamburált. Hívták disznótorba, lakodalmakba is. *„Csak szóltak a népek, ha erre vagy arra az alkalomra jó tamburás köllött, elmöntem. Mindég csak egyedül muzsikáltam. Hogy vidámabb lögyön a mulatság, közben ilyenöket mondtam: Adjon Isten háláistent, sok húst, kevés káposztát, kövér kisgyeröket.”*

„Disznótorban javában tartott a mulatság, mikor mulatós legényök érköztek. Mögkínálták űket, ittak, danoltak. Egyször rázendítöttek a vendégök: Ássad Tamás, kapard Balázs, Lőrinc a vendég! Ez volt a jel. A kintiek akkor kiásták a fal alját, a kamrából teknyőstül elvitték a disznóegyetmást... Ilyen betyárságokat csináltak”

Amikor Bálint Erzsébet szülei gondozásra szorultak, a házaspár odaköltözött hozzájuk, az egykori juhászházba. Szülei az ötvenes években meghaltak, lánya családja Kübekházán lakott, így az idős emberpár egyedül élt a nádtetős öreg tanyában. Egyedül, de nem magányosan. Az ember új citerákat készített, szerszámokat barkácsolt, az asszony a lakodalmi főzésben lelte örömét. Lányuk hívta őket Kübekre, de nem mentek. Nem akartak mozdulni. Úgy egymáshoz tartoztak, mint csizma a párjához.

*

Öt életút: három férfi és két eggyé forrt ember- és asszonysors. Mind egyedi, de mindegyikben a „szegediség” egynéhány sajátos jegye sejlik elő. Ujvári Lajos a Szegedhez még szoros szálakkal kötődő tartozéktanyák, Katona *Kisgazda* József a várostól távolra szakadt farmtanyák saját közösséggé formálódó lakóinak életmódját idézte. Fodor János gulyás a fogyó legelőkről a városi földbérletre menekülő, ott megkapaszkodó kisparaszt roppant erőfeszítéseit villantotta föl, a Komócsin házaspár élete pedig a „célszerű szegény emberek” Tömörkény novelláiban megörökített világára emlékeztet. A Rózsa Sándor-monda és a 48-as honvédtisztek meggyilkolásának históriája példázza talán leginkább, milyen mély az emlékezet kútja. Mindannyiuk emlékezete – akár a messzi hegyekből az Alföldre hömpölygő Tisza vize – a „szájrul-szájra” hagyományozódó műveltség csiszolt kavicsdarabkáit s homokszemeit görgeti elénk.

POVEDÁK ISTVÁN

Népi kultúra vagy populáris kultúra?

BIRKÓZÁS A FOGALMAKKAL

A néprajz a múlttal foglalkozó tudomány, ennek következtében a történettudományok közé sorolandó. Sokáig tartotta magát ez a nézet, és sajnos ma is rengetegen így gondolkodnak. Azok, akik ezt az álláspontot képviselik, úgy vélekednek, hogy egy néprajzkutató feladata a már-már elfeledett, használaton kívülre vagy háttérbe szorult kultúrjavak feltárása, megőrzése, dokumentálása, múzeumokban való archiválása. A néprajzost eszerint munkája a falvakhoz, tanyákhoz, a hagyományt jobban őrző közösségekhez köti. Ha ez így van, akkor egy néprajzkutatónak a modern városokban vajmi kevés a keresnivalója – hacsak nem valamely archaikus elem továbbélését kutatja – mert ez már a jelen, és nem hozható egyértelműen kapcsolatba a hagyományos társadalmakkal, azok tudásával, summa summarum valamely más tudomány felségterületéről van szó. Ha ez így van, akkor a néprajztudomány eleve egy „halálra ítélt" tudomány, hiszen egyszer csak elfogynak azok az adatközlők, akik még őrzik a régi idők emlékeit, egyszer felgyűjtenek minden – valahavolt és még emlékekben megőrzött – szokást, népdalt, táncot, viseletet, bútort; megírják minden település, népcsoport monográfiáját. Ha ez így van, egyszer tele lesznek a könyvtárak néprajzi témájú polcai és a néprajzi múzeumok raktárai, nekünk pedig nem lesz más dolgunk, mint megőrizni, kiállítani az elmúlt idők nyomait. Szerencsére nem így van, és a jelenkutatás, napjaink társadalmának, a különböző társadalmi csoportok szerveződése, szokásai, kultúrája éppúgy a néprajztudomány (többé-kevésbé elfogadott) kutatási területe, mint a fentebb említett egyéb témák, hiszen az emberi kultúra, legyen az akár falusi vagy városi, folyamatosan változik. Ennek következtében a mi recens kultúránk is – szemünk láttára, számunkra többé-kevésbé észrevehetően – átalakul, új formát, kereteket és szerveződést nyer. Ezeknek a ma még változó vagy akár csak kialakulófélben lévő jelenségeknek egy része észrevétlenül, nagyobb feltűnés nélkül múlik el, míg más része hosszabb-rövidebb ideig fennmarad és befolyásolja életünk: szokássá, majd hagyománnyá válik. Dokumentálnunk kell tehát mindennapjainkat, hiszen az utánunk jövő generációk számára ez már a „múlt", az a múlt, amelyben az ő jelenük gyökerezik. A népi kultúrára nem egy olyan jelenségként kell tekintenünk, mely hermetikusan elzárt más koroktól, és csak a jelennek köszönheti létezését, a népi kultúrát történelmi dimenzióban, folyamatként kell vizsgálnunk. „...a mai népi kultúra jelenségei részben nagyon mélyen fekvő szellemtörténeti gyökerekkel, részben nagyon szembeötlő történelmi párhuzamokkal rendelkeznek. És olykor nehéz a tulajdonképpeni újat – amely gyakran csak a hangsúlyok kis változásában áll – egyáltalán felfedezni ... A vizsgálatba az archetípusok korhoz kötött – Carl Gustav Jung kifejezésével „kultúrtipikus" – megformálásait és álcázásait is be kell vonni, és nem szabad eltekinteni a szellemtörténet hosszú és mozgásban lévő fo-

lyama által a jelen partjára hordott kavicsról sem, csak azért, mert az nem *kizárólag* e jelenhez tartozik." (BAUSINGER 1995. 14.)

Láthatjuk tehát, hogy bőségesen van teendő a néprajztudomány számára napjainkban is. A „hagyományos" terep (falu, tanya, paraszti közösség) mellett új vizsgálati és vizsgálandó helyszín emelkedett fel (modern város, napjaink közkultúrája). Ezzel kapcsolatban azonban felmerülhet a kérdés: hogyan definiáljuk ezt a kultúrát és az ezt befogadó, hordozó közösséget? Beletartozik-e ez utóbbi a hosszú időn keresztül használt „nép" fogalmába? Egyáltalán „nép-e még a nép", és ha nem, mert megváltozott a fogalom tartalma, akkor „nép"-rajz-e még a néprajz? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, meg kell határoznunk, mit értünk a „nép" által létrehozott kultúra fogalma alatt? Gondot jelent azonban, hogy a napjaink kultúrájával foglalkozó kutatók a jelenségeket és az általuk vizsgált közösséget számos terminussal és jelzővel illetik. Legáltalánosabban a *népi kultúra* és vele szembeállítva az *elit- vagy magas kultúra*, valamint a *populáris kultúra*, *tömegkultúra (mass culture)* kifejezéseket használják. Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy az olvasónak utat mutassak a fogalomrengetegben.

Először is meg kell határoznunk magát a nép fogalmát. Mi, illetve ki a nép ma, a harmadik évezred elején? Nincs könnyű dolgunk a definícióalkotással, ugyanis a különböző történelmi korokban a nép fogalmához különböző jelentések kapcsolódtak, ennek következtében a nép ma sokkal inkább metafora, mintsem egy valós embercsoport megjelölése. (KLANICZAY G. 2003: 18) Többen is megállapították, hogy a felvilágosodás előtt az egyszerű nép, az egyszerű emberek és az uralkodó rétegek kultúrája nem vált el élesen egymástól (BURKE, VISCHER). A felvilágosodás előtt „a nép az egész nemzetet jelentette. Nem létezett semmiféle különbség a költészet megítélésében; ugyanaz a dal ragadta el a parasztokat, iparosokat, nemeseket, papokat, hercegeket". (Friedrich Theodor Vischer nézetét idézi BAUSINGER 1995: 125) A két társadalmi réteg kultúrája tehát az ezt követő korokban különült el élesen egymástól. Kialakult a „magas kultúra" vagy „elitkultúra" és vele szemben a „népi kultúra". A kettő különbözött egymástól, ám jól tudjuk, hogy folyamatos kölcsönhatásban is álltak, a kulturális javak átvétele, átszüremlése rendszeresnek mondható.

A népi kultúra a szóbeliségen és a közösségen alapul. Szóbeliségben él, a közösség élteti, szóbeli úton hagyományozódik a közösségi tradícióátadás keretei között, emiatt változatokban, variánsokban létezik. A „preventív közösségi cenzúrának" köszönhetően nem minden alkotás marad fenn és válik hagyománnyá, hanem csak azok, amelyeket a közösség előzetesen jónak lát és elfogad. Az alkotónak tehát minden esetben figyelembe kell vennie a nép, a befogadó közösség ízlésvilágát. Nagyrészt e folyamatok következménye, hogy a népi kultúra nem az individuumot állítja a középpontba. Alkotók vannak, léteznek – tehát nem a közösség alkot, mint hosszú ideig tartották a néprajzkutatók –, ám nem az ő szerepük a lényeg, hanem a kész „mű", amit továbbörökítenek, hagyományoznak generációról generációra. Ez a népi kultúra fogalom azonban nem csupán a parasztság által hordozott kultúrára érthető és jellemző. A hazai szakirodalomban először talán Bálint Sándor fogalmazta meg, hogy a népi vallásosság kutatása nem rekedhet meg a falusi keretek kö-

zött. „Régebben a nemesség, továbbá a városoknak a mainál hasonlíthatatlanul homogénabb emberközössége is éppen olyan sajátos stílust, vallási hagyományt tudott kiképezni, mint a parasztság… A közösségi életnek és szellemnek hosszú évszázadokon keresztül legfőbb mértéke s forrása a vallás volt, vagyis az a magatartás, amely az embersors kérdéseit és feladatait végső fokon megszabta vagy legalábbis irányította.” (BÁLINT S. 1987. 9.) Ha tehát vallási téren kialakult ez a fajta stílusbeli elkülönülés, akkor gyakorlatilag a kultúra szinte minden területén megtalálhatjuk, és néprajzkutatóként be is kell mutatnunk őket.

Az elitkultúra ezzel szemben az írásbeliségen alapul, egyetlen változata van, nem variálódik, létrehozott javai változatlan formában maradnak fenn. Az elitkultúra alkotásairól szinte minden esetben tudjuk, hogy ki hozta létre és mikor. Ezek az alkotások igazodhatnak egy-egy kulturális, művészeti stílushoz, áramlathoz, ám nem a betagozódás az elsődleges szempont, hanem az alkotó egyéniség érvényesülése, virtuozitása, kifejezőkészsége.

Mint fentebb említettem, az elit- és a népi kultúra nem egymástól hermetikusan elzárt, két külön kultúra, hanem két, egymással állandó kapcsolatban és egymásra folyamatosan hatást gyakorló, élő organizmus. Ez azt jelenti, hogy a népi kultúra is átvesz bizonyos elemeket a magas kultúrától (folklorizáció), hasonlóan az elitkultúra is kölcsönöz a népi kultúrától (folklorizmus). Nem állja meg a helyét tehát Hans Naumann *gesunkenes Kulturgut* (lesüllyedt kultúrjavak) elmélete, mely szerint a népi kultúra legtöbb eleme az elit kultúrából szivárog le, egyszerűsödik, romlik, azaz a nép nem hoz létre önálló kulturális alkotásokat, hanem csak átveszi az elitkultúra termékeit.

Láthatjuk, hogy a népi kultúra értelmezése a történelem keretein belül, elmúlt korok társadalmi osztályaihoz kötődik. Problémát okozhat, ha a fenti fogalmakat napjainkra szeretnénk alkalmazni. Ha a népi kultúra említett kritériumai alapján vizsgálódunk, jól láthatjuk, hogy saját kultúrkörünkben nem igazán találunk tisztán szóbeliségen alapuló, szóbeli úton hagyományozó, tradicionális közösségeket. Ma, az írni-olvasni tudás és a tömegmédia elterjedésének köszönhetően mindenki hozzájuthat az információkhoz, aminek következtében a különböző társadalmi rétegek, az elit- és a paraszti polgári kultúra közt valamikor meglévő távolság csökkenni, a határvonalak pedig egyre inkább elmosódni látszanak. Hagyományos népi kultúrával ma tehát alig – szinte kizárólag a peremvidékek elzárt közösségeiben – találkozhatunk. Ennek tudható be, hogy a „népi kultúra” kifejezés mellett megjelent egy hasonló, ám teljesen új jelentéssel bíró fogalom, a populáris kultúra.

A populáris kultúra fogalmának több értelmezése létezik. Egyrészt lehet a népi kultúrának a szinonimája, azaz a mindenkori paraszti és polgári kultúrára alkalmazható, gyakorlatilag a népi kultúra új megnevezése. Eszerint a populáris jelző a latin populus kifejezésből eredeztethető, populáris kultúra tehát az ókor óta mindig is létezett. Problémát jelent ez esetben viszont a fogalom alkalmazása napjaink kultúrájára. Látható ugyanis, hogy ez az értelmezés az alá-fölérendeltségi viszonyon alapuló társadalomra használható leginkább, ennél fogva nehezen válaszolható meg, hogy kit tekintünk ma populusnak? Általánosan elfogadott, hogy ebbe a tág fogalomba soroljuk a „paraszti kultúra” mellett a városi polgárságnak a nem a „magas kultúrába” tartozó megnyilvánulásait, ám a populus szó magyarázatát ez nem adja meg.

A fogalom másik értelmezése szerint a populáris kultúra kialakulása a 20. századhoz köthető, azon belül is az 1920–1930-as évekhez, a tömegmédiumok (rádió, mozi, televí-

zió) kialakulásához és rohamos gyorsasággal való elterjedéséhez. A populáris kultúra emiatt több területen is élesen szemben áll a hagyományos „népi kultúra"-értelmezéssel. Egyrészt az említett médiumok új információforrást jelentenek, így már nem kizárólagos az élőszóban történő, orális ismeretszerzés és hagyományozás, hanem egyre inkább súlyát, szerepét vesztve van jelen az írott- és elektronikus sajtó híreivel szemben. Az oralitás háttérbe szorulásának egyenes következménye, hogy megszűnik a preventív közösségi cenzúra is. Az információk, a „tudás" előre megszerkesztetten és szűrten kerülnek az egyénekhez, ami egyben azt jelenti, hogy erőteljesen behatárolt már az is, hogy mi juthat át ezen a szűrőn. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az emberek gépiesen befogadják a tömegmédiák üzeneteit és válnak ezáltal irányítható „marionettfigurákká", hanem azt, hogy a média egyre hangsúlyosabban van jelen a kultúrában információforrásként és gondolkodást befolyásoló tényezőként. Az orális úton történő folyamatok emellett megmaradnak – és vélhetőleg, remélhetőleg mindig is létezni fognak –, ám működésük, szerkezetük megváltozik. Egyre több témát kölcsönöznek a parasztházakba és polgári otthonokba egyaránt bekerülő rádió- és televíziókészülékekből, (bulvár) sajtótermékekből. Emiatt nevezhetjük a médiát a mai társadalmak „elektronikus folklórjának", hiszen „ugyanúgy orientálja, informálja, szórakoztatja, szabályozza, kritizálja, motiválja az embereket, mint az orális folklór". (CSÁSZI L. 2002. 13.) A média az információközlés közben arra készteti közönségét, hogy bizonyos szemlélettel lássa, olvassa és értelmezze a híreket. A külső világ tükrözése mellett egyre inkább központi szerepet játszik a világ természetének, értékrendszerének megalkotásában. (O'SULLIVAN–DUTTON–RAYNER 2002. 147.) Napjaink populáris kultúrája tehát a tömegmédiumok hatása alatt áll. E tekintetben az írott és elektronikus média hasonló szerepet tölt be ahhoz, amit a középkor népi kultúrájában az egyház töltött be. „A közösségi életnek és szellemnek hosszú évszázadokon keresztül legfőbb mértéke s forrása a vallás volt, vagyis az a magatartás, amely az embersors kérdéseit és feladatait végső fokon megszabta vagy legalábbis irányította." (BÁLINT S. 1987. 9.)

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy mindaz, ami a médiából kerül be a hétköznapi világba és megjelenik mindennapjainkban, a gondolkodásban vagy akár a divatban, nevezhető-e egyáltalán folklórnak? Úgy gondolom, hogy amennyiben ott elfogadottá, beágyazottá válik, majd hagyományozódik, mindenképpen a folklór fogalmához kell hogy tartozzék. Ezek a jelenségek, történetek, sztorik ugyanis már eltérnek az eredeti, hivatalos verziótól, már variálódnak, variánsokban élnek tovább, immár a szóbeliség keretei között. A médiában olvasott, látott, hallott hír tehát az első változat – gyakran ennek sincs egyetlen, hivatalos változata – ami folklorizálódhat, azaz a média maga is része a populáris kultúra folklórjának.

Láthatjuk, bőven van még teendő és bőven van terep a néprajztudomány számára. Átalakult a mindennapi életünk, életmódunk, szabadidő-eltöltésünk, és átalakultak az igényeink is. A „hagyományos" módszerek, témák mellé újak, mások emelkedtek fel. A népi kultúra sokáig használt értelmezése már csupán a múltra alkalmazható, hiszen a társadalom átalakulásának következtében megszűnőben van az egymástól jelentős távolságra lévő paraszti – polgári – elit elkülönülés. A tömegmédiák elterjedésének következtében mindenkihez eljuthatnak a hírek, információk, megjelent a populáris kultúra. Ránk vár a feladat, hogy megbirkózzunk vele.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor
1987 A magyar vallásos népélet kutatása. Vallási néprajz 3. (Szerk. Dankó Imre, Küllős Imola) Budapest

BAUSINGER, Hermann
1995 Népi kultúra a technika korszakában. Budapest

CSÁSZI Lajos
2002 A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Budapest

KLANICZAY Gábor
2003 Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években. Budapest

O'SULLIVAN, Tim – DUTTON, Brian – RAVNER, Philip
2002 Médiaismeret. Budapest

TÓTH SÁNDOR

Sándor bácsi

A hetvenes évek elején találkoztam vele először az Új Ember szerkesztőségében. Előtte hírből ismertem, s néhány könyvét. Az akkori felelős szerkesztő Magyar Ferenc beszélt róla sokat – hosszan, az erdélyi évekről, amikor Bálint Sándor a feleségével meglátogatta őt Csíksomlyón, s körutakra indultak falvakba szekéren, szalmával a saroglyában, ahová – hogy kényelmesen utazzon – Sára asszonyt ültették…

Amikor találkoztunk, kifejezte örömét (főleg azért, mert engem is Sándornak hívnak), s elmondta: szívesen olvassa írásaimat, s bizonyára közel van hozzám a szakrális, népi világ, amit ő annyira szeret, kutat. Tiszta, szép szögedi ejtéssel mondott szavai elragadtak, s a csöndes, szellemes társalgási mód, amely úri emberre vallott, s arra a gyermeki őszinteségre, amely – mint később hallottam – nehéz helyzetekbe hozta, pedig soha senkit meg nem bántott. Egyeseknek szinte fájt ez a támadhatatlan ember. Így aztán elintézték. Elmondta, hogyan állították félre az egyetemen csak azért, hogy valaki katedrát kapjon. Koncepciós pert kavartak körülötte, vádolták: tiltott, külföldi könyvet olvas, amelyet kintről küldtek. Aztán kiderült az igazság, s ő csak ennyit mondott: Miért nem szóltak, hogy kell a helyem, félreálltam volna magamtól is. 1966-ban történt.

*

Egy alkalommal – a már lágyabb diktatúrában felelős szerkesztőmmel elhatároztuk, hogy rendhagyó kiállítást szervezünk Budapesten a józsefvárosi plébániatemplomban Vankóné Dudás Julianna galgamácsai népi-mindenes képeiből. A falu szakrális hagyományait örökítette meg az akkor már külföldön is ismert naiv festő, aki 1986-ban halt meg. A képekről beszéljen Sándor bácsi – javasoltam, főnököm pedig Lékai László bíborost kérte fel: mondjon ünnepi misét s ajándékozza meg Vankónét emlékéremmel. Megtelt a nagy templom – rengetegen voltak, amolyan nemzeti ünneppé vált az a néhány óra. Sándor bácsi ugyanis a misét követő, kiállítást megnyitó beszédét legalább másfél óráig tartotta. Elmerült gondolataiban, gyönyörű mondatokat kerekített, élt, ragyogott, ahogyan a rét, a mező, ha árad rá a napsugár. Senki se unta, Juló néni sírt, Lékai bíboros pedig mintha imádkozott volna. Felejthetetlen este volt, diktatúrában a magyar szabadság kis ideig, amely szinte váratlanul ölelt át, hiszen alig reméltük, hogy a tervünk sikerül…

Nos, az előkészítés (készület) idején Sándor bácsi néhányszor feljött Szegedről: tudósalapossággal nézte a templomot, kérdezte, hol lesz a mikrofon, majd amikor a képek megérkeztek, egyenként megtekintette, jegyzetelt, észrevételeket fűzött a képeseményekhez. Már délre hajlott, amikor megkérdeztem, elfogad-e egy ebédet, amit a feleségem főz, legyen a vendégünk. Először szabadkozott, aztán megkérdezte: Mondd, kérlek Sándor, aztán mi lesz az ebéd? Bableves csülökkel – feleltem. Akkor mögyök, mert nagyon szeretöm. Jött is, ültünk a kis, kerek asztalnál, ő meg percenként dicsérte a feleségem főztjét s meg-

ígérte, eljön máskor is, csülkös babra. Nem sietett, jeleztem: jön egy ifjú kollégám, most kezd az Új Embernél, de még egyetemista, néprajzot tanul. Szerdahelyi Csongor volt, s amikor belépett az ajtón, Sándor bácsi csöndben hozzám fordult: Hogy hívják ezt a fiatalembert? Csongornak – súgtam. Elgondolkodott, nem szólt mindjárt, csak már a jókedvű társalgás után, amikor elmenni készült, s az előszobában föladtam a kabátját: No mondd mög Csongornak, jobb szeretném, ha Sándornak hínák.

Kényes volt a nevekre, többször panaszkodott, mifélék ezek a ki tudja, honnan vett idegenségek, mikor annyi szép név olvasható a keresztnévtárakban.

*

Máskor kedves templomáról áradozott, a szegedi alsóvárosiról, amelynek ferencesek voltak a gazdái mindaddig, amíg a rendeket Rákosi szét nem verte. Sándor bácsi a múltat idézte, a török időket, amikor katolikusok és reformátusok versengtek a templomért – török képviselet előtti hitvitákban. Hogy a sokáig döntetlenre álló küzdelem hogyan dőlt el a ferencesek javára, Sándor bácsi így mondta el. A török „teológus" a végén közölte, az nyeri a vitát, aki megmondja, „hányak voltak az evangelisták. A református hitvitázó rögtön rávágta: négyek, mire egy fénadrágos barát bekiáltotta: nem úgy van az, ötök. Ő már tudta, ki nem hagyható Mohamed evangelistája, a Recsep. Mire a török: Barát, tied a templom. Azt gondolom, hogy ez a fénadrágos volt az első békepap – fűzte hozzá nevetve Sándor bácsi.

*

Roppant szerényen élt, alázatos, hitből táplálkozó ember volt, s roppant nagy szíve, szeretete, bölcsessége tartotta meg nagyon nehéz idejében is; mindig tudomásul vette, amin nem változtathat. A legnagyobb tudósok egyike volt, aki még nagy doktori fokozatot sem kapott. A kor így becsülte. Amikor meghalt, néhányan a pécsi püspök vendégei voltunk a laptól. Telefonon érkezett a gyászhír. Lehajtottuk a fejünket. A püspök fohászt mondott. Nem tudom, mire gondoltam. Csupán sejthettem, ettől kezdve nem érte, hanem hozzá kell imádkozni.

TÓTH SÁNDOR

Homlokán csillagjegy

Bálint Sándor emlékének

Csillagjegy homlokán,
miként bárányoknak.
Kezében vándorbot

„Hazát és népet" álmodott,
mint Arany a szent-időn

Sorsa nem végzete annak,
ki remény-horgot vet
vizekbe, partokat fürkész,
vezérli hajóját

Magyar vágyakkal
zarándok volt ő is
Megjárta útját a leg-
szebb titoknak
Hozta bizonyságul
mit idő elsöpörhet

Ami kincses-érzés Duna-Tisza tájon
– egy-egy épen maradt mécses ha
pislákolt, gyertyát gyújtott rajta
Szét ne hamuhodjék ősöknek
Krisztus-megvédte jelező parázsa.

Marad-e örökség
rendre-erősségben?
Szertartása hulló,
senyvedő időknek,
mikor az élet hűségét

megtartó értelem-szív
lenne ember közelében

Amikor távozott,
búcsút se mondhatott.
Integetés fénye
végső indulása

Örök-imádságban szelleme világol

Angyal kisérte.
Megváltás szentsége

A költészet kaptatóin

VARRÓ DÁNIEL: TÚL A MASZAT-HEGYEN. MUHI ANDRIS ÉS A PACÁK BIRODALMA

Magvető Kiadó
Budapest, 2003
205 oldal, 2290 Ft

ELŐHANG
belépő

„Aki csak kórusban tud énekelni, az ne menjen szólistának."
(*XXI. századi pszichográfia*)

Csak névre mozdul, a Nagybecsű,
Csupa Nagybetűs KRITIKÁt
Ezidőtájt (csíp mint a tetű!)
Nem izgatja fel semmi más.
Pacákban a cselekmény zokni
(Ezt is meg kellett volna szokni
Már?) A vers meg lila hakni,
Könnyű stílusjáték, s az ki
A sorok közt rejlő holmi nagy
Ötletek és összeírás
Miatt ujjong és mond vivát -
Annak inkább Lajos Parti Nagy!
Hogy a fecsegésben báj van?
Jópofát még írnak páran…

ELSŐ FEJEZET
a szereplőkről és (nem) mellékesen a meseiségről

„S örüle Jónás módfelett a töknek."
(*Babits Mihály*)

Jön ím most a hősről néhány mondat,
Csak erről szól minden álmom szombat
Óta, jó vagy rossz mesehősnek ő –
Íme, az eredmény következő.
Mint minden újabb mesének hőse,
Ő is gyerek még és nincsen kése,
Kardja, pajzsa, kelevéze, tőre,
Nem valódi hős, esetlen, dőre.
(Bár nem bírná el hősök kardját,
De megmenti a fürdéstől Jankát!)

S bír fogyatékkal is, ahogy illik:
Nem vézna, szemüveges, de hízik:
Kerek fejű. De fociban király!
Talán csak ezért lehetne titán,
Hatalmas, félni- s tisztelnivaló…
S írom én is: Hol a tavalyi hó?

Mert Muhi Bandi történetében
(Mert eme könyvben, mint minden lében
Két kanál folyvást bekotyog, kiszó'
Varró Dani, az ifjú alkotó)
Akad bőven arra vonatkozó
Ukáz, iránytű és reflexió,
Hogy egy jó könyvben a jó szereplő
Milyen fajta, s mi reá jellemző;
Miért kell írni ismét levelet,
S nem sömit, emileket – ha lehet;
(Ó, Bezerédj Flóri hogy örülne!)
Milyen az ifjúság új igénye,
És a polcon milyen könyv lenne jó?
(Föld helyett tenger, kocsi helyett hajó…)

Hová tűnt sok híres, legendás név?
Hová megannyi büszke várnép?
Hol van a klasszikusok csapata?
Nos, nem Andris s nem a cár (a Paca!)
A nagymenő, hanem az, ki nem vélt,
De valódi lét- s életcélokért
Indul csatába, vív, s győzedelmes ő –
(Mint Festéktüsszentő Hapci Benő?)
Itt a hős hétköznapin vérszegény,
Nincs *misterium*, csak kis pityegés:
Titkos üzenet, ímél, jelszavak.
(Szijj Szuromberekéből ez maradt.
Meg Traban Tóni néven nevezve,
Mint követendő, feladott lecke.)

Szóval a konfliktus is soványka,
Néhány sorban a mesének árja
(Nem mesefolyamok óceánja!)
Bőn leírható, ez az igazság.
Nagy itt a baj. Megáradt a gonoszság:

Ezt kellene róla most mondani.
Helyette gonosznak itt van Pali
Kalóz a Paca cárral. Szegények
Gonoszkák csak, túlonnan emberik
(: a hős sem ad okot izgalomra.
Hol a gonosz, ki fittyet hány a jóra?),
S katonáik folyóstollal itten
Hadonásznak. Komoly tét se nincsen.
(S a lét csak szappanbuborék: súlyra
És szó szerinti értelemben újra
Csak röviden erre futtatható:
Fürdeni vagy nem fürödni a jó?)

Tehát, hogy kissé most összefogjam:
Nincsen Andris hősben hősi hajlam,
Nem mesés, csupán csak mesebeli,
S e különbség fontos, sőt lényegi!

Mesétől a *mesés*, mint űrhajó
És Nap, oly messze az, s csak arra jó,
Hogy régi feledésből a mesét
Idézze (szelleme hevét s nevét):
S bár a dallam majdnem ugyanaz lesz,
Más szöveget, és más, új ritmust tesz
Hozzá az író. Az maga soha
Nem lesz mese, csak a másolata:
Mesés lesz vagy *mesebeli*: kellék,
A hős, a rút gonosz és a mellék-
Szereplők (s létmód!) mind-mindahány;
Harc helyett verseny, titok helyett talány.

A *mesés* csupán játék. S az való
Igaz, hogy gyerekkézbe adható.
(Sőt, a gyermek ki predesztinálva
Erre van csak igazán, a pálca-
Ütést kerülve éljen itt csupán! –
Ezt mondta volna tán jó nagyapám…)
Nota bene: kis hősök kis kalandja
Lehet kacagtató s víg, bajra,
Búra jó, de a Nagy Elbeszélés,
Egyetlen, a Valódi nem kérész-
Éltű sikerre hajaz, de megráz.

És új hitet, reményt, világot ád,
Hőseit nem éri semmi ármány.
(A víz simán gyűrűzik, mint a márvány.)

MÁSODIK FEJEZET
a történetszövésről,
s arról, hogy leválasztható-e tartalomról a forma

„Jő az anya-farkas szörnyü ordítással,
Rohan a fiúnak, birkoznak egymással."
(Arany János)

Keretes történet, s hosszú lett a sorja
Amíg Muhi Andris az útját befutta.
Kártyaasztal volt az első állomása,
Aztán Pacaárok, majd a Démon Vára,
Piszokfa, Parafa, Büdös Pizsamázó
(Azért ez jópofa, erről is essen szó!),
A végén a csata nem túl vérre menő,
És nem *az* a lány kell (feje lágya benő?).

Legalábbis Andris – kissé elvakultan –
Egy másik királylány titkára rábukkan,
S e démoni lánykát csak megpillantani
Is elég a szívnek. Így keveri Dani.
Mert keveri persze, nem az a régi jó,
Bevált, hagyományos mese olvasható
E könyvnek lapjain. Ezért nem is mese
Igazán e sztori, inkább sima rege.

A proppi elmélet alkalmazásáról,
(Tartalom és szüzsé: velük hogy sáfárol?)
Erről is lehetne faggatni a szerzőt,
Számonkérni rajta mesék eredendő,
Érvényes formáját, funkciót, szerepkört –
De ez meddő volna, veszne egy sereg pör,
Mert nem ez a sora, nem ettől lesz főleg
Mesévé egy nagy vers, mesévé egy szöveg.

Csoda kell s varázslat, és főként hit benne
(Mondjuk, hogy egy béka királyfivá lenne,
Ha egy csók vagy egy fal meg tudná váltani –
Utóbbit fordítá nekünk Márton Laci…),

Komolyan kell venni – s nemcsak olvasóknak –
A mesevilágot, akkor is, ha az csak
Viszonyítási pont, vagy szatíra tárgya,
Netán önmagának karikatúrája.

S számos varázseszköz népesítse terét,
Ők definiálják, rögzítik a mesét
A hagyomány olyan mélyebb rétegihez,
(Melyről csak tudható, hogy létezik, hisz ez
Működik s működtet motívumot, tipust,
Ez szabja meg minden mesében a ritmust.)
Melyben a csodának nem volt ellentéte
A való, de *egy* volt világnak a képe.

Itt is jó, hogy megvan egy titkos átjáró,
(Egy „régi spájz" rejti), amin átjárható
A maszat hegyi s a tisztábbik világ
(Egyik mindig látja rossznak a másikát).
Lapul itt emellett még egy titkos út is,
Démon, beszélő fák, burgonyapuferrik,
Vannak még badarok, Falánkföld, Horkolány,
Nagy zsiráfmadár és pacázó gépbogár.

Ám csak egyetlenegy, valójában csodás
Eszköz (gondolhatod, nem valami varázs-
Pálca, üvegcipő, thesztrál húzta batár,
Hanem csak) egy profán, ó fogmosópohár:
Alakot változtat. Ősmesék korából
Ittragadva segít: s már büfésnek látszol.
És még a temérdek cifra ötlet, kellék,
Mégsem elegendő, hogy csodásnak tessék.

Mert a költő által megteremtett helyek,
Tárgyak, események, kellékek vagy terek
Létrehozhatnának egy valódi mesét,
Ha a használt nevek, nem rombolnák le s szét.
Ez nem egy szokványos, hanem modern mese –
Hirdeti a szerző, s a könyv üzenete,
És így a meséset ami felválthatja,
Nem új archetípus, hanem handa-banda.

Értékelendő bár a költői szándék
(Grandiózus háttérnél folyjék a játék,

S mítikus földrajzot adjanak a partok –
Ezt segítik mind a magyarázó rajzok),
Nem sikerülhetett. Túl sok a fecsegés.
Konyhaszagú hősök jutalma nevetés,
(Igen, mondhatnám azt, és ez nem is kevés!)
De nincsen katarzis, jutalom, büntetés.

Kakaós, pizsamás, ovis dimenzió
Nem egy *nagy* mesébe, gyereksztoriba jó.
Legyen verses regény, már aztat se bánom,
De meseregénytől olyannyira távol
Van, amilyen messze ember szemmel láthat.
Vagy legyen tanító, vagy esetleg állat.
Nem a címen múlik, miből lesz bolti sztár,
És ha ez volt fontos, e könyv sokat kaszál.

Mert hogyha vizsgálod csak a cselekményét,
Igazán szerényre állítsad a mércét:
Jó rokonod lehet Pöttyös Panni, Buci.
De mert zenél, zsong-bong, ezért sok anyuci
Fogja duruzsolni – úgy, ahogy akartad.
A mű kétesélyes: vagy egy gyerek-maszlag,
Vagy csak mézesmadzag, s a kritika eszi:
Lám így is tud írni a jó Varró Dani.

HARMADIK FEJEZET
poetikáról (ötletekről, szókészletről) és a hipotetikus olvasóról

„Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság”
(*József Attila*)

Lássuk (és most feledve mesénket, mely nem is az),
Miféle szavak seregével okítja olvasóját a szerző.
(Hogy kell-e erről szólni, arra legyen most a példa
Iskolás korunkból ismert megannyi becses analíz.)
Ötlet s szókészlet sziporkák serege kioldva tehát:

Vájt fülű s *pufók* az első sor ideidézett szelleme,
S ezt követendő nem lesz jobb már a jelzők sora
Áll itt sok *snassz*, *böszme*, *gejl* és *klafa jó* egyén,
Jószagú (*franc*) is, a *szent gütymüsz*t überolja,
Jó fene ott egye meg a te rút fejedet, te gazember.

Majrés, *slemil* pofikákkal ha szórva így egy szöveg,
Attól ne várj te *dafke* kis *ópusz*t, *snúrozz* inkább,
Húzd el a *svung*ot, ez itt a *lózung*, *kókler* ki mást ír,
*Slisszol*j el onnan, sok a *briganti*, s mind *gazsulál*,
Nem terem *smarni*, *slágfertig* a *svindli*, *calzon*t ne utálj!

Jó, a gyerekkép sajna ilyen: *kosz ficerézi* fülét,
Úgy ért csak újmagyarul (mint Mézgáéknak köbüki őse):
Helóka, *szevaszka*, *isis*, *mani*ért *telcsi*, no *para*, ide*figyu*,
Azta, de bűz van, orrhoz *zsepi*t tégy, *zuhizz* vagy *böri* vár –
És *bepuszil* sok jó *kóla lájt*ot, hot dogot és *melegszenyá*t.

Él-e a földön ily vetemülten szlengbe' dagonyázva diák,
S ifjú-e, vén-e, olvas-e könyvet, vagy csak nyúz anyukát
(Ki élvezi tán e nyelvi siralmat, de alszik ovis sztoriján)?
Szóval a forma, a vers ami nyerhet, felnőtt fülbe való,
Ám a cselekmény sekély sodrának csak bölcsöde jár.

Erre hajaz rá a költő is éppen, mert Andris sztoriját
Rontja csak, folyton *rizsáz*va, megszólítva sok olvasót
(Várakozása szerint ezek gyerekek kell legyenek!):
Néven is sokszor nevezve őket, így lesz belőlük *komák*,
Kölkök, *skacok, bocsok* (csahos kutyák, nem farkasok) – *piszék*ké így válnak ők.

Vélem, hogy nem kéne ebből szabályt se kreálni tán,
És ne legyen gyerek hülye, bár homlokát nem fedi ránc,
Ő ne legyen azért lefikázva, s tanítás alanya legyen csupán.
S ágyba se küldje a – viccesre véve – Dani, de fedezd fel,
(Bár vele szíved remeg) nem kicsinyke másod, szuverén ő.

Így tele lett sok kínos esettel sajnos e gyerekszöveg,
Az ki e korban olvassa Andrist, féld a haragját!
Mert itt e versben *csámcsog* és *lusta* és *kotnyeles* ő,
Taknya csak fején az ék, *ugrál*ni a széken csak ez
Vágya. S egészen *muris képet vág*, hogyha szerelmes.

Bár lett a nagy gyerekességből jó is két néhány poén,
Szól metaforák fonákja: vissza, amit jelent e szó!
Így a *rugó* meg a *rongy* nem pénzek lesznek, de tárgyi való,
Harc mezején *elesett* nem holt, s felsegítik őt, ha botlott.
Hát ezekkel tényleg sokat nyert, s nemcsak Pacaország!

NEGYEDIK FEJEZET
a költői gesztusról, kiadóról, irodalomról, ilyenek

„Valamikor hogy tudtam én muzsikálni!
Hogy tudtam muzsikálni én valamikor!
Muzsikálni hogy tudtam valamikor én!”
(*Szilágyi Domokos*)

Istenem, ki ószeren
vettem, légy ma óvszerem,
el kellene mondanom,
akkor is, ha nem nagyon
számíthat e gesztusom
közörömnek, jól tudom,
hogy a Varró játéka
miért olcsó portéka:
hogyha sok jó barátom
(h a y a h a y a W i r a g o m)
jó sör habját elfújva
azt gondolja, egy nóta
vagy egy tréfa kellene,
s akad elme, ki eme
munkát ott felvállalja
és rögtönöz legott kis
rövidet vagy jópofi
paródiát, átírást,
vagy kreál egy új imázst
ismerősnek – ez a jó
(habcsókot váltó rádió)
mondjuk ott és csúcs siker,
mulatság is; hogyha kell
csak egy ilyen alkalom,
hogy egy hatalmas halom
verset ír egy bús, botor
(kínrímek között kotor)
költő. Viruljon éje!
E társaság személye
nélkül nem lenne vidám:
nem bru-ha-ha csak sirám!
Íródjon paródia,
legyen min kacagnia
annak, aki élvezi,
cimborák, proszit neki!
De az mégis bökkenő,

hogy egy ilyen csöppke, bő
levű, könnyű edzéske,
tolltréning vagy gyengécske
formalecke (bár néhol
kifejezetten klasszul szól,
leginkább ott, ahol az úr
az átvett bögréből – azúr –
már közölt versek serege:
tömik a könyvet degeszre)
nagy dobon szólva hirdesse:
ez az évtized nagy verse!
Verset írni nem nehéz,
ha a szüzsé csenevész,
ha képzelet vértelen,
elvonul az értelem;
ha az egekig felér
az, aki prücsköt herél,
és aki jeget aszal,
ellát mindenkit kazal
pazar sikerrecepttel –
beájul könnyen az ember.

UTÓHANG
kihátrálás a szövegből

„S fejét, amely főtt, egyre törte,
És amíg törte, egyre főtt."
(*Tóth Árpád*)

Kedves Dani, írhatnám Neked,
Ha neveden túl bármi más
Ismerős volna, s lennél velem
Puszipajtás vagy jóbarát.
E versednek révén nem leszel.
Bár lehetsz kedélyes, vagány,
Ötletes, szellemes, kellemes
Harcos vagy akár kapitány,
Nőszív hajóján biztos kézzel
Kormányozgató hős vitéz –
De lásd, ha bírnál sok erénnyel,
Mindez akkor is annyit ér,
Hogy a könyveddel ejtett csorbát
Híreden kiköszörüli?

Ki sosem olvasott Tőled mást,
E sokkot hogy heveri ki?

Na jó, nem sokk. De tudod, a rím…
(A rím az furcsa állat, és kín
Hogy verekedjed ki magad
Némely mondatból mihamarb.)
Hol sok más ítész és kritikus
Zsenialitást, lángészt, virtust,
Különleges sztárt, vénát vél
Felfedezni, addig itt én
Nem látok újságot: semmi mást,
Csak fecsegést s léha locsogást.
Mi vértelen, s ott nem leled
A lelket, embert sem, s eszed
Azt súgja: ez csak hipp-hopp ópusz,
Nincs ottan szív, csak hókusz-pókusz,
Szemfényvesztés! Játék lehet,
Ha megsegít a képzelet.

Kell ehhez még sok-sok szereplő
(És a jó költőre rávall:
Vértez karakán vonással),
S mind árnyalt, nem harsány kereplő.
S a varázs nemcsak hősön fénylik:
De minden esemény, akció
Csak ez elvvel mozgatható,
És győzzön a jó, ahogy illik.
Ha mindez megvan (ahogy írva),
Úgy a ritka mese nevet
Műved elé biggyesztheted.
Hogy olvassák-e, s könyved bírja
Az idők szelének ostromát
(De hogy ez az első szándék?
A *karzat tapsa* ajándék!),
Azt eldönti majd sok kis pupák.

Ez mind csak játék, azért írom
Elsősorban, mert élvezem,
S a Költő címet bár nem bírom,
Mégis működik, s bálterem
Vagy reklám és plakátok nélkül
Is lehet *ily* verset írni. S ménkű

Esik majd fejemre, lehet,
De jó érzés volt. Köszönet,
Hogy eddig kibírtad, olvasó!
Rímszótár se kell neked, ha
Ilyen izgalmas kalandra
Indulsz el! Csak légy írástudó,
S kész. De ne bánd – ki tehet arró'? –,
Ha siker nem lesz. Nem vagy Varró.

Lovász Andrea

Babits Mihály – egy „könyvtár” tükrében

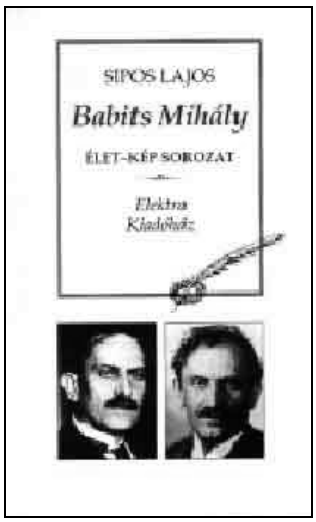

Elektra Kiadóház
Budapest, 2003
227 oldal, 1950 Ft

A Sípos Lajos irányításával megjelenő Babits-könyvtár örvendetesen szaporodó kötetei egy napjainkban különösen fontos vállalkozás megvalósíthatóságának hírhozói. A „könyvtár” léte és gyarapodása egy eddig is kitűnően irányított, eredményesen működő kutatócsoport tevékenységét dicséri, ugyanakkor annak is bizonyítéka, hogy e körben nevelő munka is folyik, egyetemet alig végzett ifjú kutatók is dicséretre méltó felkészültségről, filológiai képzettségről tesznek tanúbizonyságot. Kezdetben volt az a könyvritkaságokat gyűjtőket lázba hozó sorozat, amely Babits hajdani tanársága színhelyén indult. Téglás János vezetésével a legkülönfélébb életrajzi és költői vonatkozások kerültek e kis kötetekbe, amelyek a kritikai kiadás és a „könyvtár” közvetlen előzményeinek minősíthetők. Némelyikben e későbbi, rendszerezett és a filológia támpontjait is figyelembe vevő gyűjtemények tekintélyes hányada már olvasható volt (pl. Babits többszöri meghurcolásának dokumentumai). Ám hogy e fontos kezdemények végül vaskos kötetekbe rendeződve tárják föl a költő világát és művészetét, ahhoz Sípos Lajos rajongása, szakértelme és szívós kitartása kellett. E három erélye nélkül aligha élnének e sorozatok, hiszen jól ismerjük a pályáztatások folyamatát és a pályázatok elbírálásának sokszor megalázó procedúráit. A Babits-könyvtár utolsó három kötete a Baumgarten-díjnak a költő haláláig ívelő történetét dolgozza föl. Mint tudjuk, Babits néha az utcára sem mert kimenni a kérelmezők ostromától tartva. Vajon mit tenne manapság? Vagy mit nem tenne? Aligha Esztergom–Előhegyet választaná menekülése színteréül, hanem igyekeznék láthatatlanná válni, holott kevesebb szégyenkeznivalója volt, mint korunk egyik-másik döntnökének (volna).

Sípos Lajos hozzáértésének több bizonyítékát találjuk a sorozatokban. A kritikai kiadások között példás alapossággal rendezte sajtó alá a *Tímár Virgil fiát*. Babits talán legszebb regényét, két kötetben jelentetett meg egy Babits olvasókönyvet, amely kismonográfiájának előmunkálataként is felfogható, emellett az oktatás nélkülözhetetlen segédkönyve, s megírta a költő élet- és pályarajzát. Ez az Elektra Kiadóház „Élet-kép” sorozatának egyik újdonsága, az eddig itt megjelent hasznos összefoglalások méltó párja. Babits Mihályról monográfiák és tanulmányok sora jelent meg, de életrajzára összpontosító mű eddig még nem. Sípos Lajos tartózkodott az értékelő gesztusoktól, műelemzésektől, ebben a sorozatban ugyanis az életút feltárása a feladat, s e célnak munkája tökéletesen megfelel; az eddigi legteljesebb Babits-életrajzot írta meg, ami az előmunkálatok után szinte természetes volna, ha nem tudnánk: a költő élete és működése a nagy nyilvánosság szeme lát-

tára telt ugyan, de szemérmes és rejtőzködő lévén emberi habitusának feltárása nagyfokú beleérzést kívánt monográfusától, aki teljes mértékben meg is felelt e kívánalomnak.

Akár a sors fintorának is mondhatnánk, hogy a visszahúzódó, magát igazán otthonosan az irodalomban érző Babits körül többször is botrányok robbantak ki. *A vádlott: Babits Mihály* című kötet, a Babits-könyvtár első darabja. (Téglás István válogatta, szerkesztette, látta el kiváló utószóval) elképesztő mennyiségű dokumentumot tartalmaz, holott csak az 1915-től 1920-ig terjedő évek történéseit követi nyomon. Az olvasó elgondolkodhatik azon, mennyire veszélyes, ha valaki őszintén elmondja a véleményét, s az ellenkezik a propaganda uralkodó szólamaival vagy a manipulált közvélekedéssel. A költő újra meg újra támadások kereszttüzébe került, mert egy félig-meddig szerepjátszó versében le merte írni, hogy kedvese kisujjáért szívesebben ontaná vérét, „mint száz királyért, lobogóért". „Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak hogy dühöngeni fognak a hazafiak" – magyarázta a költő, nem is sejtve, hogy a magukat hazafinak hirdetők mindenen dühöngenek, ami nem szájuk íze szerint való. Az nem csoda, hogy Rákosi Jenő tüstént rohamra indult, hiszen a Budapesti Hírlap harcos tollforgatója minden alkalmat megragadott, hogy a nyugatosokon üssön egyet, nemzetellenesnek, hazafiatlannak, bélyegezve őket. De külön tanulmányt érdemelne az is, hogyan olvasták a verset azok, akiknek kevés fogalmuk van a költészetről, s miképp szembesültek mondanivalójával, akik csak másodkézből szereztek róla benyomást. (Mint ahogy Ady költeményeit sem olvasták, csak a körülöttük felhabzó indulatok nyomán lettek ellenségei vagy hívei.) Ki-ki gondolkodás nélkül magáévá tette kedvenc lapja véleményét, egyre nőtt a nyomás: aki ilyeneket mer leírni, alkalmatlan arra, hogy fiatalokat neveljen, a hivatalos szerveknek tiltásokat kell életbe léptetniük. Meg is történt. Meglehet, hajlékonyabb gerincű személyiség visszavonulót fújt volna. Babits azonban nem tágított. Hiába húzták el előtte a mézesmadzagot (a *Magyar Kultúra* sokáig hangoztatta, hogy a költő nem illik a sötét lelkű nyugatosok közé), nem engedett a szirénhangoknak és a megengedő gesztusoknak. Szilárd meggyőződésének, elkötelezett pacifizmusának bizonyítéka volt egyebek mellett *Strófák egy templomról* című költeménye is, amelyben élesen bírálta a világi javakra kacsingató egyházat. Nem is szólva a *Fortissimó*ról, amely úgyszintén botránykőnek minősült. (Nem érdektelen, hogy az *Élet* kommentátora ez esetben sem mondott végletes ítéletet a költő fölött.) A Nyugatnak az a száma csak a vers kihagyásával jelenhetett meg újra, a nagypolitika és az irodalom konfrontálódásának nyomán szokás szerint az irodalom húzta a rövidebbet, vagy éppen az író, akit újra meg újra tetemre hívtak, szankciókkal sújtottak, beidéztek. Író volt, hát írt. Becsületes ember volt, kinyilvánította a véleményét. Ez volt a bűne, ezért büntették. Nem politizált, „a politikában minden túlzó iránynak, jobbról úgy, mint balról, ellensége vagyok..." – nyilatkozta. Vagy ez is politizálás? ... S az is, ahogy a *Néma költő mentségé*ben önmagáról vallott?

Ó ne civódj a szegény művésszel,
hogy néma, bár a szíve meghasad:
mely kovács az, aki puszta kézzel
gyúrni merné a meleg vasat?

Könnyű annak, aki hideg viasszal
formálgatja játékbábuját:

laza forma, mégis percig azzal
gondjainak játszat csúcsuját.

S boldog, kinek bőre sérthetetlen,
mint Siegfried meztelen meze,
minden-értő, mindig érthetetlen,
mint az asbest istenek keze.

Jaj de lelkem nem szilárd sziget,
hanem hányt hajó e tengeren
s máris annyi kéz vas égetett,
csupa hólyag fájó tenyerem.

Nyílt seb bőröm minden pórusa,
minden új érintés újra kín:
s vakon zsong a kínok kórusa
idegjeim tépett húrjain.

Idegei húrját közvetetten a politika kínozta. A hazug nemzeti érzést kihasználó, az uralkodó politikai trendet kiszolgáló újságírók és hivatalnokok. „Amíg király lesz, mindig lesz háború" – jegyezte fel a költő. S amíg a közélet irányítói királynak képzelik magukat, a szellem és a művészetek világában sem csitul a háborúság. Addig a függetlenségre vágyó, őszintén beszélő vádiratok és végzések hálójában vergődik, akármilyen rendszer uralkodik is. Babits a háború alatt, de a tanácsköztársaság idején és utána is óvta függetlenségét, és magatartásának következményeként fegyelmi határozatokat vehetett kézhez. „Tanár urat nyugdíjának elvesztésére ítélem" – olvashatjuk 1920-ban. S ugyanebben az évben a detektív felügyelő büszkén jelentette, hogy Babits Mihály ügyében „a puhatolást megejtette".

Szerencsére nemcsak detektívek ejtették meg a „puhatolást", hanem egyre többen kérdezték műveiről, a művészetek ügyében kialakított álláspontjáról, terveiről, írói hitvallásáról. A mind tekintélyesebb írónak talán szerencséje volt, hogy fel kellett hagynia a tanítással, és az alkotásnak, irodalomszervezésnek szentelhette magát. A vele készített interjúkban is megnyilatkozik már említett függetlensége és emelkedettsége, amely számos gondolatát máig példaszerűvé teszi. Egyébként azt is jellemzőnek tekinthetjük, hogy az Ady halála után az irodalom egyik vezető egyéniségévé nőtt írót jóval kevesebb támadás érte, sőt – mint a Tímár Virgil fia jegyzetanyagából kiviláglik – igyekeztek őt a jobboldalinak mondható írói tábor reprezentánsává megnyerni. Babits azonban ekkor sem engedett elveiből. Sípos Lajos joggal írja könyvében, hogy a költő a Petőfi-évfordulón lett az irodalmi élet egyik vezére, a *Petőfi koszorúi* című verssel, amit semmiképpen sem lehet kurzuspártinak nevezni, viszont irodalmi vonatkozásban ismét Babits pártokon felüli magatartását bizonyította, s a megosztott, depresszióba süllyedt értelmiségnek éppen ilyen egyensúlyt teremteni tudó személyiségre volt szüksége. Vezér-szerepét jelezte, hogy a második nemzedék legtöbb költője tőle várta a lovaggá ütttetést, és az is, hogy szinte mindegyik lapban úgy szólították meg, mint vitathatatlan tekintélyt, akinek szavára adni lehet és kell. Súlyát és tekintélyét Klebelsberg Kuno is felismerte: a sokszorosan meghurcolt ta-

nár nyugdíját az ő utasítására adták vissza, jóllehet, a minisztérium ügyintézői inkább csak „kegyelemkenyeret" adtak volna neki.

A mind nagyobb elismertséget szerző költőt egyre gyakrabban hasonlították Arany Jánoshoz, s maga is vonzódást érzett nagy elődje iránt. Arany Jánosról szóló írásai a „könyvtár" 6. kötetében láttak napvilágot Pienták Attila gondozásában. Horváth János, akit mindmáig a legnagyobb magyar irodalomtörténészek közé sorolhatunk, már 1910-ben ráérzett Arany Babitsra gyakorolt ösztönzésére: „A színes, szabatos ábrázolásnak művésze ő – írta Babitsról –, s egyszersmind az egyetlen társai közt, kinek művészi gyakorlata Arany János közvetlen hatását, sőt tanulmányozását árulja el." 1917-ben közölte a Nyugatban Babits *Arany életéből* című írását, ám nagy költőelődjével jóval korábban 1904–1905-ben foglalkozott rendszeresen, róla kialakított legteljesebb, befejezetlen írása, az *Arany, mint arisztokrata* nyilván más években is meggondolkodtatta, erre lehet következtetni sűrű betoldásai alapján. Ebben az írásban olvassuk a következő megállapítást: „Arany nem a lelkiismeret költője, nem legalább a nyöszörgő szánalom lelkiismeretéé, amely a demokrata humanizmus gyengesége" (Hasonlókat állíthatunk Babitsról is, aki a jelek szerint tökéletesen tisztában volt az igazi lelki értékek gyakorlásának módjával. Rendkívül tanulságos az a mód, ahogy Aranyt – elsősorban nyelvkezelése okán, kora világirodalmi törekvéseivel rokonítja, s igyekszik cáfolni a közvélekedést, amelynek egyöntetű meglátása szerint realista költő volt. Véleménye szerint a 19. század demokratikus áramlatai pusztító járványok voltak, Arany ízléséig „nem hatott le a kór". E megállapítása megint annak bizonyítéka, hogy Aranyt önnön meggyőződéséhez hasonlította, olyan alkotóként mutatta be, akit érintetlenül hagytak százada politikai elképzelései, megmaradt a szellem arisztokratikus képviselőjének. Vélekedésének summáját adta európai irodalomtörténetében: „Igazi európai poéta, noha irtózik a kozmopolita költészettől.] … Ő is a vérbeli naturalisták közül való, aki, mint Flaubert, még a legendákat, álmokat is dokumentálja… S a lovagregényben is naturalista pszichológiát csinál. A Toldi szerelmében."

„Ma oly időket élünk, mikor mindannyiunk sorsa egyetlen hajszálon függhet, s Magyarország és Európa nem puszta nevek többé, hanem életünk alakító közegei, mint a víz és a levegő. Mindannyiunknak van mondanivalónk egymáshoz, mint ahogy nagy-nagy betegségek idején mindenki orvos lesz, és valóban gyógyít is, ha nem orvossággal, legalább sóvárgásával és szeretetével." Napjainkban e gondolatoknál sokkal szélesebb ívű eszmefuttatásokat olvashatunk hazánk és Európa kapcsolatáról, de ennél szebben, okosabban senki nem szólt. Ez is mutatja, hogy Babits sosem szedte könnyű mondatokba gondolatait, számára fontos volt az interjú és a vallomás, de mint az irodalom egyik műneme, a Szent Ágostontól mintává tett confessio. A Téglás János gondozásában megjelent *„Itt a halk és komoly beszéd ideje"* (a Babits-könyvtár első kötete) címe is telitalálat: Babits ugyan ritkán kiáltott „fortissimo", de halkan kimondott állításainak súlya, jelentősége volt. Hadd idézzem ennek bizonyításaként egy 1926-ból való megnyilatkozását. Az előző öt évben Babits műveinek sorával is vitathatatlan nagysággá nőtt, érthető, hogy minden lap igyekezett szóra bírni, véleményét tudakolni.

(Az Est tudósítójától)

Herczeg Ferenc húsvétkor nyilatkozott egy lapban, s a politizáló mágnásokról beszélt. Erre a cikkre nyílt levélben válaszolt Pallavicini György őrgróf, s válaszában fölvetette azt a kérdést, üdvös-e, ha az író politizál. Politizáljon-e az író? Vagy pedig for-

dítsa el tekintetét a politikától, és csak a művészet magasságából nézze az életet, az embereket, az örökös emberi küzdelmet? Érdekesnek és fontosnak találtuk néhány olyan irodalmi kitűnőségünknek a megkérdezését, akik eddig távol tudták tartani magukat a politikától.

Babits Mihály:

– Az író ne politizáljon! Magam is mindig abban voltam; s legalábbis annyira helyes ez, mint az, hogy „a mágnás ne politizáljon"! Az író a világ mágnása; az egyetlen az emberek között, aki a kicsinyes érdekek, pártok, küzdelmek vashálójából – legalább a művészi ihlet pillanatára – ki tud szabadulni, aki felülről, önzetlenül, elfogulatlanul, s mintegy céltalan szemeket tud vetni a világra: – mily szomorú volna, ha az ő látását is elvek, célok fátyoloznák – ha senki sem lenne, aki az Örökkévalóság hegyéről nézze az életet!

Az író ne politizáljon? De hát ki politizáljon akkor? A politika nem kicsiség minap: életünkbe nyúlt be, s az élet mélyéből kell felfakadnia. Ki az, akinek lelkében az élet mélyének szükségletei és kívánságai hangossá érnek, hogyha nem az író? Ki a jövendők napraforgója? Átengedjük a kormányt az érdekek és pártok kicsiny embereinek? Átengedjük annak a legrosszabb értelemben demokratikus tömegnek, mely gyülekezeteinket a gyűlölet és a hazugság igéivel teleordítja? Tiltakozás nélkül hagyjuk irányoztatni életünket, nemzetünk életét az ostobaság és alacsonyság által?

Óh nem! A tiltakozás mindig hangosan és készen áll az író ajkain. De jöjjön ez a tiltakozás mindig a legmagasabbról, s csak ott, ahol igazi mély és szent érdekekhez nyúlnak! Mit törődik az író a politikusokkal s pártjaikkal? Sújtja őket hallgatásának megvetésével, s a kicsi küzdelmeket, a többé-kevésbé személyi intrikákat bízza reájuk: nekik való! De harsányan emelje föl szavát ott, ahol politikai érdekekből embereket gyilkolnak rakásra, fajokat uszítanak egymásra, nemzeteket csonkítanak és kultúrákat bénítanak; ahol a hazudott jövőért az eleven jelent áldozzák fel, vagy a barbárságot öröknek hazudva, gyermekgyilkosságot követnek el a születni reményen!

Az Est, 1926. április 11."

Az író és a politika, az irodalom és a politizálás viszonya különösképpen foglalkoztatta. Mind szilárdabb lett az a meggyőződése, hogy a politikai cselekvés tudománya szükségszerűen megalkuvásokat, önfeladásokat eredményezhet, amelyek méltatlanok az íróhoz és az irodalomhoz. E hitét erősítette, hogy a bukaresti hatóságok nem járultak hozzá ahhoz, hogy eleget tegyen a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság meghívásának, ezért lemondta részvételét a tervezett biharfüredi magyar–román írótalálkozón.

Zilahy Lajos szerint Babits egyéni sérelme és a találkozó célja nem hozható kapcsolatba. Babits, aki ugyancsak támogatta a két ország közötti szellemi hídverést, így válaszolt:

BIHARFÜRED
Válasz Zilahy Lajosnak

Zilahy Lajos a tegnapi Magyarország-ban megállapította, hogy a biharfüredi találkozó dolgában bizonyos „eltérés" van köztünk. Az eltérés nem elvekből fakad: elvben egyek vagyunk. Egyikünk sem áll úgynevezett „politikai" alapon. Gyűlöljük a gyűlöletet,

mely éket ver a nemzetek közé. Hiszünk a szellem értékében és erejében, s a kultúra feladatának tartjuk, hogy összekösse, amit a politika széttép.

A biharfüredi gondolat nekem eredetileg éppoly rokonszenves volt, mint Zilahynak. Román és magyar írók kézfogása! Találkozás egy kicsi szigeten, a nemzeti viszályok, politikai torzsalkodások hullámai fölött! Gyönyörű álom, s változatlanul hiszem, hogy több mint álom. A sziget létezik, s ezen a szigeten valóban találkozni fogunk. Csak éppen nem gondolom többé, hogy ez a sziget Biharfüreden van.

Egyáltalán nem gondolom, hogy a földrajzi mappán van.

Zilahy félreért, mikor úgy véli, hogy hitemet személyi sérelem törte meg. Engem személyi sérelem nem ért. A román hatóság döntése, mely erdélyi felolvasásaimat betiltotta, nem irányulhatott személyem ellen. Ha Zilahyt detektívek kísérték vissza a határig, mikor atyja sírját akarta meglátogatni Szalontán ez valóban az ő személyi sérelme volt. Bennem azonban nem az embert érte sérelem, hanem az írót – a magyar írót. Még csak nem is „egy" magyar írót. Hisz én mindig távol voltam a politikától! Béke, testvériség, az európai kultúra egysége: ez volt az én nemzetközi politikám. Engem személyileg nem érezhettek veszélyesnek a román hatóságok. De veszélyesnek érezték bennem magát a magyar irodalmat, a magyar kultúrát.

A sérelem ezt az irodalmat, ezt a kultúrát érte.

Zilahy hangoztatja, hogy az ilyen sérelemért nem lehet felelőssé tenni a román írókat. Ebben igaza is van, s eszembe sem jut, hogy felelőssé tegyem őket. Sőt, meg vagyok győződve, hogy efféle intézkedések belőlük is ellenérzést váltanak ki. Vámsorompó a kultúra ellen: mindig ellenszenves egy igazi írónak, akármilyen nemzetiszínűre festik ki. A román írókat sokkal jobban becsülöm, hogysem azt képzeljem róluk, hogy nekik rokonszenves. Eftimiu bátor kiállásából én is tudok. S még abban is igazat adok Zilahynak, hogy nem követelhetünk minden román írótól hasonló kiállást. Elvégre az író feladata az írás; a cselekvés a politikusoké. A „bátor kiállás" már cselekedet és politika. Ahogy Zilahy mondja: nem szögezhetjük feltételként a román írók mellének, hogy tagadják meg szolidaritásukat a saját politikusaikkal. Amit talán nyíltan nem is mindig tehetnének. Ez mind így van és igaz.

De legyünk tisztában vele: az egész biharfüredi terv már nem az írás, hanem a cselekedet birodalmába tartozik. Az író, aki a biharfüredi találkozón részt vesz bármelyik oldalról, ezzel a lépésével nem irodalmat csinál, hanem politikát. Ebben semmi rossz sincs. Az írónak éppoly joga cselekedni és politikát csinálni, mint bármely más embernek (nem mint írónak, hanem mint embernek). De a politikát csak a siker kilátása igazolja: mi az, amit el lehet érni vele? A cél ezúttal a román és magyar kultúra egymásra hatásának egyengetése lenne. De micsoda paradoxon erről beszélni, és ugyanakkor belenyugodni, hogy a magyar kultúra elé Romániában vámsorompókat állítsanak! Vagy legalább belenyugodni, hogy ezek ellen a vámsorompók ellen nem kívánhatunk tiltakozást az értekezlettől. Attól az értekezlettől, amelynek kifejezett célja éppen a román és magyar kultúra egymásra hatásának egyengetése lenne. […]

(Magyarország 1936. január 1.)

A költő nyilatkozatainak többsége természetesen irodalmi kérdéseket érint. De legalább ekkora hévvel szólt kora erkölcsi hanyatlásáról, arról, mit tehet ez ellen a felelős író. Huszonöt éves írói jubileumán, 1928-ban a *Pesti Napló*nak adott hosszabb interjúban be-

szélt a civilizáció veszedelméről, az igazság, esztétika, erkölcs válságáról, az amerikanizmusról és az önmagát tönkrekritizáló észről. Elgondolkodtató, amit a 19. század végének magatartásáról mondott, összehasonlítva azt a 20. század első évtizedeinek viselkedésmintáival. Megdöbbentő, mennyire pontosan érzékelte az erkölcsök devalválódását, milyen jól látta: ennek a folyamatnak még nincs vége. Ha a mi korunk erkölcsiségét tennénk mérlegre, változás nélkül ismételhetnénk csüggesztő helyzetértékelését:

„Az emberek huszonöt év előtt sem voltak morálisabbak, mint ma, akkor sem éltek tisztességesebben, mint most. De akkor megvolt bennük annak a tudata, hogy amit cselekszenek, ellentétes az igazsággal, a morállal, a becsülettel, mert megvolt az a látható támaszpont, a mérleg és zászló, amelyet a szellem embereinek csoportja még nem ejtett ki kezéből és amelyet időnként, mint az emberiség szentségét, felmutattak mindenki szeme láttára. Az immoralitás, a morál nélkül való élet huszonöt esztendő alatt tudatossá vált, de úgy, hogy ugyanakkor elveszítette azt a mértéket, amiről saját hibáit megállapíthatta volna. A mai író, a mai filozófus, a pragmatista iskola tanítása szerint nem a matematikai érvényű, egy és oszthatatlan igazsághoz alkalmazkodik, hanem először az életet nézi meg, kiválaszt magának egy embercsoportot, és aztán annak szolgálatába áll.

Ez a fejlődés szinte elkerülhetetlenül a mai kultúra halálára vezet, mert a pusztulás csíráit hordja magában. nem lehet elvitatni egy ilyen nagy, örök érvényű igazság hatását az emberiség fejlődésére, mert hiszen látjuk, hogy az előtt említett kétszer kettő négy érvényű morál, etika, esztétika mégis egy egész, nagy civilizációt hozott létre. Abban a pillanatban, amint ez megszűnik, vele együtt lehanyatlik ennek a civilizációnak napja is.

– Szükségképpen a testi kultúra következik ennek a tévútnak végén, ahol a szellem feladata már alig lehet egyéb, mint a technikai, ügyességi és ügyeskedési formákban megbújva szolgálni a barbár életet. Ennek nagyon sok szomorú jelenségét látom már most is. Tagadhatatlan például Európa amerikanizálódása, vagy legalábbis annak a szellemi iránynak divatba jötte, amely szimpátiával és megértéssel tekint Amerika felé, és szeretne ott ősöket találni. Ez a kultúra az emberi ideálhoz közelebb állónak tekinti a bokszbajnokot, mint az írót, és ha alaposan megfigyeljük, tulajdonképpen nincs is közvetlen kapcsolatban Amerikával. Ez a fejlődés autochton, magából az európai szellemből sarjadzott és nem azonosítható a tengerentúliakkal – már csak azért sem, mert Amerika új írói, példának okáért, egészen európai szemmel nézik az amerikai életet, európai szemmel kritizálják és írnak róla szatírát.

Amerika európaizmusa nem kölcsönhatás vagy visszahatás az európai amerikanizmussal szemben. Odaát a tengeren túl, ahol az irodalom tulajdonképpen alig százesztendős, és őse, Edgar Poe, sokszorosan európai motívumokkal van szaturálva, csak látszólagosan haladottabbak nálunk. Ha a dolgok mélyére nézünk, Amerika szellemi fejlődése tempójában nem érte még utol Európát, és az a tény, hogy legújabb írógenerációja egészen európai hangon írja meg európai szemmel látott torzképeit, szerintem inkább azt bizonyítja, hogy ők csak most érkeztek el a fejlődésnek ahhoz a stádiumához, ahol az európai irodalom a mai indulásunkkor, huszonöt esztendővel ezelőtt volt.

– Megállítani és visszafordítani ezt a folyamatot: nem lehet. Az élet, a kultúra, a fejlődés, a civilizáció, mind olyan fogalom, amely önmagában szöges ellentéte ennek az igekötőnek: vissza. Nincs visszafelé való út, és nem is volna megoldás az sem, hogyha

egyesek vagy csoportok egy-két új jelszó felvetésével próbálnák megállítani a civilizációnk süllyedését a vak, barbár élet melléktényezőjévé.

Mindez azt a veszélyt is jelenti, hogy az egyetemes nagy emberi kultúra ideálja helyébe az egymástól elszakadt és egymást gátoló csoportkultúrák léphetnek."

A szellem által kormányzott, gondolkodással átjárt élet volt az ideálja, és szomorúan kellett tapasztalnia, hogy a második világháború felé sodródó világ épp ezt az eszményt tagadja meg. „Veszélyes időket élünk!" – suttogta, és Vörösmartyt forgatta. Újra meg újra azzal a felismeréssel kellett szembesülnie, hogy „egyedül vagyunk, magunkra hagyva, hiába kiáltjuk: „a nagyvilágon e kívül nincsen számunkra hely," a nyelvünket sem érti meg senki. Gyógyíthatatlan betegségével, teste romlásával küzdve is azon töprengett, miként alakul népe és a magyar nyelv sorsa. Meghitt társaival, a könyveivel töltötte idejét, belőlük leszűrt tapasztalatai adták menedékét és védelmét.

Betegségektől nyomasztva Babits mintha a valóságnál sötétebbnek látta és mutatta volna az irodalom helyzetét. Nyilvánvaló, elfoglaltságainak növekedése akadályozta abban, hogy annyit és olyan lelkesen olvasson, mint ifjabb korában, amikor Juhász Gyulával és Kosztolányival lázasan számoltak be egymásnak élményeikről. (Persze a költő azért feszült figyelemmel kísérte a magyar irodalom fejleményeit, kitűnő bírálatainak egy részét ma is találónak érezzük.) Testi megpróbáltatásai joggal tették borúlátóvá, deprimáltsága némelyik, az irodalom jelenével és jövőjével foglalkozó megnyilvánulását is áthatotta. Ízlése és szemléletmódja a klasszikusokhoz vonzotta, a görög színház, Homérosz, Dante, Shakespeare sosem okoztak csalódást számára, jóllehet sejtette, hogy az évek múlásával kicsit beszűkült. 1937-ben Horatiust nevezte kedvencének, de hozzátette: ez azt jelenti, hogy nagyapáihoz kezd hasonlítani. „Vajon csak mi öregedtünk meg vagy az irodalom is?" – kérdezte óvatosan, s így válaszolt: „Érdekes és kitűnő alkotások ostromolják figyelmünket. Hideg elismeréssel fogadjuk őket, s néhány év alatt elfelejtjük." Proust jelentette az egyetlen kivételt. Valóban így volt? Megvallom, kételkedem ebben. Igaz, máskor is azt állította, hogy az új könyvek rosszabbak a régieknél. Valószínűleg élete végéig szívósan ragaszkodott ízléséhez, nem volt igazi barátja az új törekvéseknek.

Elgondolkodtató, amit a színpadi adaptációkról mondott, nem kis rosszallással említve, hogy ezek ellentétben állnak az eredeti alkotással. Aztán szemérmesen vallott arról, hogy neki magának is vannak olyan művei, amelyek drámai formába kívánkoztak. Valóban: drámákat is írt, különösebb visszhang nélkül. E műnemben született darabjait Vilcsek Béla adta ki a kritikai kiadás legújabb kötetében. (Elgondolkodtató, hogy ez már e sorozat negyedik kötete, tudomásom szerint azonban még egyről sem jelent meg elmélyült bírálat.) Talán szégyenemre válik, de az a sejtelmem, nem volt kiemelkedő tehetségű drámaíró, sőt regényíró sem. A *Halálfiai* lelkesült fogadtatása inkább szólt az irodalmi élet vezérének, semmint az epikus remekművének. Babits kritikai fogadtatásában egyébként is szerepet játszott az iránta érzett tisztelet (olykor alázatos tisztelet) vagy ennek ellenkezője, az ellenszenv. Ez azonban semmiképpen sem meglepő, nem is új fejlemény irodalmunkban. A húszas évek végére klasszikus költővé érett Babits prózában és drámában nem érte el versei magaslatát. Talán maga is érzékelte ezt, hiszen egyik kérdezőjének, aki terveiről faggatta, azt válaszolta, hogy gondolkodik a Halálfiai második részének átdolgozásán és bővítésén, hogy megvalósuljon a két rész egyensúlya.

Az egyensúly minden vonatkozásában kulcsfogalma volt a költő életének és működésének. Ezt bizonyítja *A Babits család levelezése* is (Buda Attila értő gondozásában, a „könyvtár" második köteteként, kitűnően tájékoztató előszóval). A legtöbb családi levél közlései olykor még érdekesebbek, mint azok, amelyeket a költő maga tett, hiszen ez utóbbiakban mindig érzékelhetjük a való „égi mását". Igaz, a számba jöhető források megbízhatósága is vitatható lehet. A családok múltja valóban homályba vész, Babits esetében mégis nélkülözhetetlen a latinos műveltségű, hivatását is, a kultúrát is komolyan vevő értelmiség mentalításának megismerése. Erre – mint Buda Attila joggal figyelmeztet rá – „a korábbi kutatások nem sok figyelmet fordítottak. A szellemi függetlenség ugyanis nem viseli el a prekoncepciókat, a tudományok egységét látó, belátó és birtokoló személyiség pedig nem tűri a beskatulyázást. Velük emiatt sem a politika, sem az ideológiák nem tudnak mit kezdeni, csupán erőszak s zavar jutott nekik osztályrészül." Buda Attila tehát olyan rekonstruáló tevékenységet valósított meg, amely történelmi és szociológiai szempontból is igen hasznos, Babits esetében nélkülözhetetlen.

A levelek közül talán az a legcsüggesztőbb, amelyben Török Sophie Babits halála után arról számol be, hogy a barátok elhagyták, van, aki szembefordult a költővel. Illyéssel pedig valamilyen nézeteltérés miatt megszakította kapcsolatát. Ismeretes az asszony labilis idegállapota, s az általában is úgy szokott lenni, hogy ilyenkor a hajdani kapcsolatok lazulnak. Mégis szívszorító a magát sikeresnek gondoló, Babits Nyugatában annyiszor szereplő költőnő fokozódó magánya, amely később még súlyosabb következményekhez vezetett. Babits halála nemcsak a magyar irodalom vesztesége volt... Sok minden megváltozott szellemi életünkben, bár 1941-től más tragédiák nyomasztották az értelmiséget, melynek kivételes, a költő által is becsült képviselőit megérintette az elmúlás valósága is.

A sokat támadott Baumgarten-díj azonban még élt. Tekintélyét, súlyát például Schöpflin Aladár fémjelezte, az ellene induló támadások és a kiosztása körüli indulatok heve mintha csökkent volna. Ebbe talán a háború is belejátszott, a fegyvercsörgés elriasztja a múzsákat. A Babits-könyvtár legújabb kötetei egyébként a költő haláláig tartalmazzák a dokumentumokat. (Téglás János gondozásában.)

Baumgarten Ferenc Ferdinánd 1927 januárjában hunyt el. Végrendeletében vagyonát egy a magyar írókat támogató alapítványra hagyta, amelynek irodalmi kurátora Babits Mihály lett. Az alapító levelet 1928-ban írta alá a közoktatási miniszter, ez év végén Ambrus Zoltán vezetésével megalakult az Alapítvány tanácsadó testülete, 1929 januárjában pedig kiosztották az első 4–4000 pengős díjakat. Az első díjazottak Elek Artúr, Erdélyi József, Farkas Zoltán, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Tamási Áron és Tersánszky Józsi Jenő voltak. Hogy Babits mennyire felülemelkedett a kettészakadt irodalom tényén, jelzi Erdélyi József elismerése, s hogy mennyire becsülte a múlt értékeit, bizonyítja a pályája zenitjén már túljutott Juhász Gyula díjazása. Persze, erre a névsorra a mából visszatekintve aligha találunk benne kivetnivalót, de a Baumgarten-díj kiosztását évről-évre hangos botrányok kísérték, s a dokumentumok tükrében megállapíthatjuk, hogy a bírálók többségét nem minőségi szempontok vezérelték, hanem többnyire egyéb okok. Abban persze jórészt igazuk volt, hogy az írók többsége valóban a rászorulók kategóriájába tartozott, nagyon sokat közülük – sokkal többet, mint lehetett – Baumgarten hagyatkozásának szellemében támogatására érdemesíthetett volna a kuratórium.

Az egyik leghangosabb botrányt az kavarta, hogy 1936-ban Fodor József visszautasította a neki szánt ezerpengős díjat, azzal a felkiáltással, hogy nem harmadrangú költő. Az év díjazottai: Schöpflin Aladár, Kárpáti Aurél, Illyés Gyula, Cs. Szabó László és Ortutay Gyula voltak, 1000-1000 pengőt szántak József Attilának, Prahács Margitnak és Fodor József is ezt az összeget kapta volna. Hetekig–hónapokig jelentek meg Fodort támogató írások, amelyeknek egyik uralkodó szólama az volt, hogy a díjat kisajátította a „Nyugat-klikk", volt olyan írás is, melynek szerzője gondosan utána járt annak, milyen a díjazottak anyagi helyzete. A sok, indulatoktól feszülő cikket ellenpontozta Karinthy Frigyes *Az Est*-ben. Arra intette Fodor Józsefet – mellesleg eltűnődtem, vajon mai értékítéletünk szerint mekkora lírájának súlya –, ne a díj odaítélőit ostorozza, hanem azokat, akiknek valóban módjában lenne valamit tenniük a magyar irodalomért, de mert az nem érdekli őket, hát semmit sem tesznek érte.

1938-ban a díjkiosztó ünnepséget József Attila tragikus halála árnyékolta be. A 3000 pengős díjat kapta volna. A díjazottak ez évi névsorával általában egyetértettek, azon pedig valóban el lehetett tűnődni, hogy a költő nem kerülhetett volna-e korábban is a díszes névsorba, amelyben ez évben – elsősorban Schöpflin Aladár szorgalmazására – Bohuniczky Szefi is szerepelt. Fiatal koromban gyakran meglátogattam a bámulatosan kedves, nem éppen szófukar írónőt. Tanúja voltam, amint Németh László, Ella néni vagy apám szégyenkezve erőltettek kezébe némi segítséget. Szefi néniék minden értéküktől megváltak, de a Baumgarten-érmet tartalmazó kék tokot haláláig megőrizte, holott az ő szívéhez nem Babits, hanem Schöpflin és Móricz állt legközelebb. De a Baumgarten-díj valamiképp azt is jelképezte, hogy aki kapta, a céh megbecsülését is kiérdemelte. Még az is előfordult, hogy a jelöltet féltékenységtől vezérelve a barátja igyekezett megfúrni, mondván, zsidó származású. De ez már Babits halála után történt.

Az akkori irodalmi életbe azok a levelek is bepillantást engednek, amelyekben a jutalmazottak, díjazottak és segélyezettek köszönetüket fejezték ki. Ki emlékszik manapság Molnár Katára, akit akkoriban a legígéretesebb prózaírók közé soroltak, s 1939-ben meg is kapta a díjat? Soós Lászlóra, az *Almieri trió* szerzőjére? Olvassuk a köszönő leveleket, s némi szégyenérzéssel fontolgathatjuk, hány tehetséget hagytunk kihullani a rostán. Voltak köztük szerények, visszahúzódók, neurotikusak és Isten szegénykéi, mint Berda József, az egyik legbuzgóbb levelező, aki cserkésznadrágjával, pecsétes ingével, fokhagymaszagával és lelkesült, gasztronómiai tárgyú költeményeivel a múlt század irodalmának egyik legeredetibb jelensége, remek költője volt.

Babits életének utolsó Baumgarten-díját a következők kapták: 4000-4000 pengőt a kolozsvári Reményik Sándor, aki hamarosan követte Babitsot a sírba és Réti István művészeti író; 3000-3000-et Kerecsényi Dezső és Tompa László; 2-2000-et Kállai Ernő, Kolozsvári Grandpierre Emil és Takáts Gyula. Azt hiszem, ebben a névsorban sem találhat kivetni valót senki. Csak akkor már folyt a második világháború…

A Baumgarten-alapítvány később a politika hősi halottja lett. Sokszor és sokat írtak róla, többnyire Babitson ütve egyet. De aki figyelmesen olvassa a három kötetet, meggyőződhetik arról, hogy a költő ekkor is hű maradt önmagához.

Rónay László

Hogy hívnak?

SZÍV ERNŐ: ÖSSZEGYŰJTÖTT SZERELMEIM

Magvető Kiadó
Budapest, 2003
294 oldal, 1990 Ft

Kritikus voltam, nem, inkább vagyok. Kritikus vagyok, esetleg leszek.

Lennék.

Vagyis tehát ha kritikus lennék, én is azt írnám, hogy az nagyon rendben van, teljesen természetes, hogy tetszik nekem az a

Szirák Péter joggal állapította meg – igaz, immár hat évvel ezelőtt, 1998-ban, a *Folytonosság és változás* című könyvének lapjain, de napjainkra is érvényesen –: „…a Darvasi-recepció ez idő szerinti kondíciói azt mutatják, hogy az fokozottan ki van téve az olvasásmódok kanonizálási versenyének" (ennek a „versenynek" néhány stádiumáról Bombitz Attila a Jelenkor 2000. februári számában, *Egy könyvmutatványos legendája* című írásában tanulságos listát, helyzetjelentést is összeállított, melyben a fenti vélekedését megfogalmazó Szirákot is szerepeltette. Kérdés, hogy az érintett, aki a kanonizálás egyik vonulatát, az – úgymond – „esszéisztikus" vagy zsurnálkritikát nem a legdicsérőbben hozta szóba, Bombitz szigorúan szakszerű, harmincegy lábjegyzetes, ám strukturáltságában, alcímválasztásaiban és szövegezésében játékosan esszéizáló „tíz flugblattját", ezt a Darvasi Lászlóra és/mint Szív Ernőre tekintő pályarajzot tudományos vagy zsurnál olvasatnak fogta-e fel). Az ezredforduló után – talán éppen azért is, mert ez a végre lejátszódott (ál)esemény (a tovatűntével) megszabadított egy csomó fölösleges dolog ismétlő kimondásának kényszerétől – a kritika kevesebbet bíbelődött a posztmodernnel konfrontáló (vagy kon nem frontáló) történetelvűség, „újtörténetesség" problémájával, s főleg igyekezett elszakadni Balassa Péter híressé lett szelíd intelmének „na ugye" citálgatásától (Balassa a *Rövid történetek* műfaji megjelölést viselő *A Borgognoni-féle szomorúság* című, 1994-es Darvasi-prózakönyvet a jelenkor No. 1 magyar epikájába beleölelve írta 1995 januárjában a Jelenkorban: „Te Laci, itt valaki nagyon jól mesél. Vigyázz, Laci, mondom szeretettel és becsüléssel"). Ugyanakkor a történet, a mese, a fabula – sőt, alkalmanként a jó duma – problematikája nem kopott ki a Darvasi-művekből, s így az interpretációból sem. Tény viszont, hogy a szerző ifjúsági regénye, a *Trapiti* (2002) új megfontolásokat is ajánlott a kérdéskörben bogarászónak, a *Dzsessznovellák, elbeszélések, tárcák*

foglalatának mondott *Összegyűjtött szerelmeim* (2003, Szív Ernő neve alatt) pedig – némi összefüggésben a *Kínai novellák* gyűjteményével: *A lojangi kutyavadászok* (2002, Darvasi László neve alatt) megint másfelé terel(het)te a vizsgálódást (nyilván nem véletlen, hogy az utóbbi két kötet mint könyvtárgy is kapcsolódik egymáshoz formájával, betűtípusaival stb.). Így hát az *Összegyűjtött szerelmeim* – legyen a továbbiakban *Összs,* ad notam *kisssregény* – nem rója azt a feladatot a recenzensre, hogy visszhangozza, esetleg közelítse, finomítsa Szirák, Bombitz, továbbá Dérczy Péter, Györffy Miklós, H. Nagy Péter, Mészáros Sándor, Szilasi László és mások – s természetesen Balassa – nézeteit Darvasi szívernőségéről és Szív Ernő darvasiságáról, noha persze a szöveg ezúttal is elgondolkodtat az elbeszélő énjének kilétéről, az elbeszélő helyzetéről, a szerzői név használata folytán (a szerzői névvel azonos nevet viselő főalak körött) működésbe lépő – „védekezés?", „támadás?" – alkotói stratégiákról, vagy akár a szerep, a játék kiváltotta véletlenszerű következményekről. (Eléggé el nem ítélhető módon nem térünk ki a dzsessznovella műfaji mibenlétére. Ez a megnevezés a címlapon az elbeszélés és a tárca műfajnevek előtt áll. A tárcákat kis engedékenységgel ki lehet szemelgetni; még az sem lenne önkényes, ha valamennyi írást tárcának titulálnánk. Az már kétséges, hogy elbeszélés van-e a kötetben. A fogalom fellazulásával számolva az elbeszélésszerű rövidtörténetek is elkülöníthetők. A dzsessznovella azonban – induljunk ki bár a *Szól a szaxofon, szól* vagy *Az Eddie Reim-szóló* soraiból, rejtettebb utalásokból, a jazz 'zajos', 'élénk', 'derűs', 'tarkabarka' stb. jelentéseiből – nem műfajként, csupán prózába költött dallamos szó- és ötletfutamként körvonalazza önmagát. Az alábbiakban úgyis zsurnálkritika következik – minek rontsunk hát a helyzetünkön egy – tán keletkezőben levő – műfaj leírás helyetti elesszéizálásával…? Vagy hozakodjunk elő azzal, hogy a kötetcímben voltaképpen a szerelem is [irodalmi] műfaj, hiszen az „összegyűjtött" jelző után – a címadási és tárgyjelölési konvenciók szerint – egy literátus terminusnak kellene felbukkannia…?)

Az *Összs* a világ megismerhetetlenségébe vetett bizalom, a kéjes tanácstalanság, a tetterős melankólia könyve. Amint az a könyvcím nyomán várható is, a múltat – és a jelent – pásztázó Szív Ernő „fejben" – szövegben: textussá tett emlékezésben – feleleveníti, újraszereti egy nem casanovai alkatú személyiség majdnem véletlenszerű és sokszor kiszolgáltatott donjuankodásainak célszemélyeit. Újraszereti azt a sok szerelmet, melyben ő volt a célszemélyeknek – vagy magamagának – a célszemélye. A titok titok, a meglepetés meglepetés, a fátum fátum marad a reanimáló elbeszélésben is. A kivétel csak erősíti a szabályt – ahogy nyitó passzusában az *Azok a nők, akiket megértettem* mormol: „Nem voltak sokan. A férfiak, akik azt állítják, hogy értik a nők világát, hazudnak, mint a temetői orgonák. Néhány nőt meg lehet érteni az érthetetlenek sokaságából, ám ez is csak annyit jelent, hogy miközben az a néhány nő konkrétan érthető, a női természet lényege mégis felfoghatatlan. Más kérdés, hogy mindeközben a nő sem érti magát. Ám ez a férfi helyzetén mit sem változtat" (70.). E bekezdés fényében az *Összs* a megértett megérthetetlenség *regénye* – regényes novella- és tárcafüzére –, bölcseleti alapvetése ebbe a pesszimizmus nélküli rezignációba fészkeli be magát.

Az összegyűjtés – főleg ha az életsummázó, ironikus szentenciázással is szövetkezni kíván – nemigen képzelhető el az érett koron innen. S melyik kor, melyik létszakasz „érett kor"? Az, amelyik már nem korfüggő. Amelyik korok feletti. Kortalan. Ehhez közelítendő Darvasi rávette Szív Ernőt, hogy szerzői/szereplői énjét mozdítsa el az idő egy eddig ke-

véssé frekventált tartományába. A Darvasi László oldalán feltűnő Szív (maga is) fiatalon indult, Darvasi korú volt. Az évek múlását a „harminc felett"-tel és a nála fiatalabbakra való rácsodálkozással mérte. *A vonal alatt* (1994) című Szív-könyv egyik novelletjében – *Nő* – „hirtelen rádöbbent, hogy harminc felett az ember elveszti az életkor-meghatározás ajánlatos képességét, hiszen ahogy jobban megnézte ezt a nőt, csak határokat tudott mondani, lehetett a drága tizenöt esztendőske éppúgy, mint jó tucattal több" (77–78.). Mostanra Szív csak az emlékképeiben őrzi ifjúságát. A jobbára egyes szám első személyben beszélő férfi egyszer így nyilatkozik: „Élt egy ember, mondjuk ezer évvel ezelőtt, elnevezte Szív Ernőnek" (*Az utolsó hajók neve,* 84.). Az idő kissé kegyesebb teltéről informál az *Ös„sz*-ben az ilyen – természetesen itt is nőcentrikus – szövegkezdés: „Fiatalabb koromban mindig azt néztem, azt kerestem, hol tartanak feminista tüntetést" (*Sértés, sértés, sértés,* 195.). A *temps perdu* tudatosítására számos a példa, noha a mesefonás módszere általában visszatekeri a rokkára a lepergett szálat: a mesélő belefiatalodik a mesélésbe.

Jobbára egyes szám első személyben beszél a férfi, de nem mindig. Darvasi mesterien teremt olyan párbeszédhelyzetet is, melyben az ismét „idős"- nek nevezett Ernőt telefonon hívja fel egy hajdani hölgy, és – a nyelvtani valósághoz ragaszkodva – még a vonalnak ezen az oldalán sem Szív fülel, ám ő az, akihez a lirizált kérdés szól, a megválaszolhatatlan: „Maga szerint hány elhagyott, elvesztett óra jár még a tengerek mélyén, maga szerint, Ernő, cirka mennyi vagy hozzávetőleg, vagy körülbelül is jó lenne, hogy mennyi?" (*Óra és tenger,* 162.). Az énbeszéd nem mindig volt szíve joga Szívnek. Az egyes szám harmadik személyű előadásmód stációit, a róla való beszédet kiböjtölve (Szív Ernő, a könyv – így *A vonal alatt* – írója beszél a Szív Ernő nevű íróról, a könyvbeli alakról, aki *nem én)* vívta ki magának az egyes szám első személy nagyobb (a könyvborítóra nyomtatott Szív Ernő által kevésbé uralható) szuverenitását, a dialógusokat is az énbeszéden belülre parancsoló monologizálást. Az eltökélt prózapoétikai transzponálás az *Ös„sz*-re forrt ki.

Ha magunkban egyszer-egyszer Szindbád Ernőnek szólítjuk Szív Ernőt (a figurát, nem az íróját), nem vétkezünk nagyot. A Darvasi-recepció eddig is látta a Krúdy-nyomokat a Szív Ernő-kisepikában. De amennyiben jól mérjük fel a kritikai terepet, Kosztolányi Dezsőről és a lehetséges Esti Kornél-áthallásokról több szó esett. Az *Ös„sz*-ben a történetek anyaga, tónusa, a filozofálgatások jellege, a költői metaforika eszközkészlete sokkal közelebb esik Krúdy Gyuláéhoz, mint Kosztolányiéhoz. Még a mondatok áramoltatása is – rendre a mai nyelv (és a Darvasi-stílus) olyan áruvédjegyeivel, mint volt – a nők érthetetlenségéről meditálva – a beékelt „konkrétan". A krúdys – és a kosztolányis – fragmentumok, motívumok és szófordulat-derengések rengeteg apró szigetet alkotnak a szövegben. Szigetcsoportot nem. Az *Össsz* írója ügyel arra, hogy ő legyen a tenger.

A hatásfeltételezésekkel tanácsos csínján bánni, a fülünknek – és a java Darvasi-tanulmányoknak – azonban hinnünk kell. Vagy nem? Az *Amikor a nő kijelöli az utódját* egyik szöveghelye ekként indázik: „Másnap elmentem az asszonyhoz. Szerafina anyja egyáltalán nem lepődött meg, nem mondta, hogy pénteken böjtöl, arra sem hivatkozott, hogy mivel öregszik, egyre könnyebb neki hinni. Mosolygott és szép volt. Vaníliás süteményt, üveg konyakot tett az asztalra.

– Maga ügyes ember – szólt elgondolkodva, és lehajtotta italát. – Eddig tizennégyen lettek öngyilkosok Szerafina miatt. Csak egy embernek, Brukkelklein Rezsőnek sikerült rájönnie a megoldásra. Gratulálok, szívből gratulálok. Szív úr!

Az asszony átült mellém, megsimogatta az arcom.

– Egyszer Isten elment a Találmányi Hivatalba – mondta.

– Nem akarták beengedni – bólintottam.

– Egy percet adok, hogy kikapcsolja a melltartómat – merengett a nő. – Tudja, nekem is van önbecsülésem. Az első sikoltásomnak még ne higgyen" (110.). Mi ez? Bodor Ádám-novellába oltott Lázár Ervin-mese, Hernádi Gyula-minimálokra emlékeztető fordulattal, Krúdy szindbádos hangfekvéséhez közel? (A Mándy Iván-beütést ebben ez esetben egy házzal odébb kellene keresnünk.) Torpedójátékunk valószínűleg nem mindegyik névvel hoz „talált, süllyedt" eredményt, ám az elhessegethetetlen benyomás, hogy az *Összs* több szövegének teljes megalkotottságát a kacifántos karikírozás, a pirkadó parodizálás helyettesíti. Bár sok kitűnő kortársi irodalmi műben a paródia elveszti „ellendal" jellegét és járulékos, követő természetét, hogy a parodikum önelvű esztétikai minőséggé váljon, a textus primer műfaji organizmussá szerveződjön – utaljunk most csupán a Darvasi egy évtizeddel idősebb fegyvertársának számító Parti Nagy Lajos jelentékeny munkáira, köztük a *Grafitnesz* (2003) *Őszológiai gyakorlatok* című „írta Dumpf Endre" ciklusára –, Darvasi Szív Ernőjének parodisztikus színezetű szerkezetei erre nem mindig képesek. Ilyenkor az elbeszélések is, a tárcák is üresen kongadoznak s kétséges jelentés-tulajdonításokba hajszolják az olvasót (nem az értelmezés többféle lehetősége, hanem a hajszolás erőltetettsége feszélyező).

A viszonylag egyértelműnek és valóban jelenlevőnek tetsző ihletések, indíttatások sem engednek a rébuszosságból. „A tolószékes majom – tudatja a 215. oldal – akkoriban a Por és Hamu Restaurant főműsorszáma volt. Amikor Orángután apó megjelent, a War együttes talán leghíresebb száma, *Az eltévedt lovas* csendült fel a gyerekkoporsó formájú hangszórókból, már ha lehet így mondani erre a zeneműre, hogy csendül, hangzik, hogy bing-bang. A Por és Hamu Restaurant bejárata előtt kék fényű lampionok ringtak, Doktor Feketefekete sokak szerint iróniából, szerintem meg egyszerűen csak elferdült ízlése okán aranyozott kaszákat állított a bejárat két oldalára" (*A tolószékes majom)*. Az először a Nyugat hasábjain, 1914-ben közölt Ady-vers, *Az eltévedt lovas,* illetve a Holnap antológiában, 1908-ban debütáló Babits-vers, a feketehalmozó, a „fekete, fekete, fekete" sorral háromszor is operáló *Fekete ország* szimbolista reminiszcenciái jól megélnek együtt, a War együttes „háborús" nevének szomszédságában – mellőzve vagy nem mellőzve, hogy a *Por és hamu* egy kései Remenyik Zsigmond-mű címe –, mindezek közös sugalmazásait viszont nem könnyű átfordítani a képregényes ábrázolásnak a bing-bang hangutánzással megidézett simáira (pedig a képregény, a comics, sőt akár a rajzfilm – és a némafilm – bizonyos be- és feliratai, tradicionális széttördelő megoldásai az egész könyvben kimutathatók, épp az irónia és az – ironizált – elferdült ízlés határterületein). A finom szürrealitással bejátszatott „gyerekkoporsó formájú hangszórók" az *Összs* hatásmechanizmusában igen fontos szereppel bíró temető-motívumra rezonálnak („Nem csodálkoztam én ezen, hiszen annyiféle temető várakozik ránk a világon. Lehet választani, például Párizs külvárosában található a Szűz Drámaírók Temetője" – *Azok a nők, akiket megértettem,* 79. stb. A Krúdy *Szindbád*jában – vagy az egész Krúdy-életműben? – is kitüntetett temető-motívum Szív Ernőnél megvolt már *A vonal alatt* harminchat írása között – *Temetőben* stb. –, és összehangolt, szép, fájdalmas jelentésekkel *él* az *Össz*-ben is).

A hiátusos – erősen vágott, ugrásokkal montírozott, a pars pro toto alapján létrehozott –, sokszor balladisztikusnak ható történetek ezúttal nem mitologémákra specializálódnak, nem elsősorban modern átiratú mitologizálással teremtik világukat. Ez az elbeszélés- és tárcasor inkább literarizáltnak mondható. Az irodalom a mitológiája. Szív Ernő, a láncolatos rövidtörténetek hőse, aki tíz esztendeje még hétköznapi hírlapíróként azonosíttatott Szív Ernő, az író tollán, mára sokkal bizonytalanabb, azaz összetettebb lény, gazdagabb személyiség és izgatóbb egzisztencia lett (a szereplő bizonyosan, s nyilván a sokszor vele tartó – bár sokszor a háttérbe visszahúzódó – szerző is, akinek az egyes szám első személyű előadásmód most hasonló tartalmas árnyéklétet enged, mint ahogy – megfordítva – az egykori egyes szám harmadik személyű előadás a *másik* Szívtől vette el a kommentálás esélyét, ha – hála a megkapó és rafinált grammatikai, stilisztikai fogásoknak – nem is teljesen).

Az irodalmin kívül történelmi és művészeti-művészettörténeti hemzsegés is mozgalmassá teszi Darvasi kötetét. Lehet, hogy nem minden jelhez tudunk biztos (?) jelentést társítani – e sorok írója nemigen tudta mire vélni az 1953-as évszám repetitív előhívását stb. –, az azonban világos, hogy Darvasi László bízik (példának okáért) az 1492-es határkő-évszám jelszerűségében, „felfedezés"-asszociációiban, még azzal is, hogy egy nő a sok közül épp nem fedez fel valamit („Az 1492-es számú villamoson ültünk, és a lány nem vette észre, hogy egy vércsöpp sötétlik az arcán…" – *Amikor a nő a halálodra gondol,* 179.), szívesen csal be alig összenyitott történetek járataiba, hadd írják egymást ezek a zérómorfémás fantáziálások (Doktor Feketefekete vendéglőlánca és más elemsor így köti össze – válasszunk találomra – a *Jolanda, aki egyszer az egész világra rámorzsázott,* a *Doktor Feketefekete hirdetése,* a *Beteg férfiak, A tolószékes majom* – stb. – epizódjait), kiaknázza a meseműfaj „egyszer"-es (egyszer volt, hol nem volt…) és továbbfűző (aztán pedig…) kezdő formuláit, más állandó alkotórészeit – s főként a kölcsönfényeket adó, sokjelentésű tulajdonnevekben dúskál. Már *A vonal alatt* Szív Ernője is érzékeny volt a mindenségből kihatároló névre („.. a világon mégis van egy dolog, amit ő, Szív Ernő képtelen megszokni. A világnak ez az egyetlen dolga, amiből tényleg csak egy volt, Szív Ernő névre hallgatott, hírlapírásból élt…" – *A világ dolgai,* 9.). Az *Összs* névhasználata egyes pozíciókban fenntartja az egyszeriség, az egyetlenség képzetét, ugyanakkor ki is terjeszti, réteges jelentésekben alkalmazza az ironikus, általánosan ismert neveket. „Aztán pedig volt egy igazán nagy szerelmem, aki tanárnő volt – kezdi *A tanárnő szerető* –, biológiát és filozófiát tanított éretlen kamaszoknak, már cigarettázó és mocskos lapokat nézegető kisfiúknak Veszprém városában, a Nemecsek Ernő Gimnáziumban" (142.). (Rögtön erre a felütésre a „Dér a kilincsen, dér" igazán poétikus Krúdy-hódolat, ám az „Azokban az években még vörös csillag ragyogott a tűztorony tetején…" folytatás minden krúdysat kilúgoz belőle.) Az iskolanév nem pusztán *A Pál utcai fiúk*ból életre kelő, közszájon forgó – csupa kisbetűs és csupa nagybetűs – tartalmakat injektálja az írásba. Szív és Nemecsek druszák is, ez pedig – alaposan mérlegelve a szövegben a konkrétat és az absztraktot – sokat nyom a latban, tanárnő és „diákja" történetében.

Az *azt az egyet* (egy személyt) jelölő tulajdonnevek játékos alászállításának, elhappolásának poétikája persze másfelől megemeli azt, aki e neveket viseli. Mindjárt a Cézár Kornélia nevű veszprémi tanárnőt is. Máskor – mások társaságában – Luna Csajkovszkijt („egy karmester lánya volt, olyan töltött galamb-típus…" – *Amikor a nő a halálodra gon-*

dol, 176.), akinek a személyneve is kellőképp különleges; Rottenbiller Virágot („Ez a kicsi, törékeny nő attól is elpirult, ha egy vasedénybolt kirakata előtt szívtam mélyebbet a cigarettából" – *Azok a nők, akiket megértettem,* 78.), kinek rottenbillerkedése elhalványul a Csajkovszkij-névérem szikrázásában; s hogy férfi is horogra akadjon, Marcello Rippit („…a Bella Donna Klán második emberét…" – *Amikor a nő a halálodra gondol,* 179.), akibe a fociszerető Darvasi valamennyi fociszerető olvasója belegondolja a sikeredző Marcello Lippit, csak azért nem írom le, hol trénerkedik, mert időközben talán már máshová szerződött. Ezek a változó klasszisú, de figyelemhívó, képzettársítások garmadáját indító nevek profanizált voltukban erre-arra ugyancsak kilendítik az események ingáját. A megújított, urbanizált, globalizált (részleges) meseműfajt galvanizáló nevek – Tamás Tamásné, Kisnagy Jenő fogdoktor, Pipi Portugál és így tovább – szintén tágas játékteret engednek, akár az író által be sem kalkulált, partvonalon túli területeken is. E sok névszöszölésnek szinte az összessége – amint az egész könyvnek is tekintélyes hányada – merő költészet. A lírát beoltja a valóság, a szépséges hódarát a nyers kombinát („Tudtam, hol dolgozik Emma Mimózia édesapja. A Havazás Gyárban, a Hóhullás Műveknél, a Hódara Kombinátban" – *Milyen gyár, mondd csak, miféle kombinát?,* 51.). A Darvasi/Szív-mondatok, szavak, nevek megállás nélkül táncoltatnak tény és kitaláció, idea és valóság között.

A nevek beépítése (az egyik) összekötő kapocs: segít felsorakozni a fejezetekbe *(És egy ilyen beszélgetés; Az ismeretlen nő emlékműve; A Por és Hamu Restaurantban; Amire emlékezni lehet)* nem egykönnyen rendeződő darabokat (van ujjbegynyi és tenyérnyi írás, s van, amelyik megtölthetne egy kabátujjat). A női nevek vissza-visszatérésükkel és különbségeik hasonlóságaival is végigöltik a kötetet. A Vera (Veronika alakban is megjelenik), a Viktória, a Valéria, a Petra – és még néhány – közismert etimológiájuk folytán könnyen megfejthető, a jelentésükkel felékszerezett, originálisan alakképző nevek (sorrendben a 'hit', a 'győzelem'. az 'egészség', a 'kő' lányait és asszonyait nevezik meg, s hogy az így elkereszteltek nomenje ómen-e, vagy ellenkezőleg, az az értelmezés szempontjából szinte mindegy: a sok rokon természetű név élteti, sodorja a sok nem rokon természetű figurát; sorstársaknak mutatja őket a névtársság). A nem jelentéses, csak isten- vagy családnévre visszavezethető Emma, Kornélia, a közvetlen személynévi funkcióval nem bíró Luna, Vanília, továbbá a névadás – és általában a tulajdonnév-használat – rengeteg leleménye is telehímzi a textust. A nyelvezet változatossága és reflektáltsága bravúros. Egyik végponton az Istenről való beszéd („Azt írta a lány, hogy Isten nem a Teremtés. Isten az egyedüli lény, aki megadja az embereknek a meghallgatás illúzióját. Az ember nem hallgatja meg a másik embert, tudja, Ernő, a múltkor is azt igyekeztem elmondani, hogy egyszer csak rájöttem, nem is figyel rám…" – *Egy nő Istenről beszél,* 199.; íme, a szöveg – levél – újbóli kicsenése Szív Ernő egyes szám első személyének egyeduralma alól), a másik végponton a szeretkezés beszéde („Az utolsó szeretkezés alatt egyszer szólalt meg Aa. – Azt hiszik, lehet úgy hinni Istenben, hogy nem tanuljuk meg. Maga, Ernő, megtanulta őt. Ó, ez most nagyon jó, egy kissé lassabban, kérem" – *Aa Fitchgerald, aki csak akkor beszélt,* 271.), s a kettő nem csupán többszörösen ellenpontozza, de fedi is egymást.

A valamelyest testesebb (pár oldalas) és a röpke (pár soros) írások szabályszerűtlen váltakoztatása önmagában nem okoz gondot – ám szisztéma sem fénylik benne. Valójában a matéria nem homogén. A medáliák *(Búcsúzás;* a Kosztolányi „tíz legszebb magyar szavát" és Örkény *Leltár* című egypercesét – általában, háttérként, az egyperces novellá-

kat – exponáló *A világ tíz leggyakrabban használt női mondata;* a cím és az egyetlen bekezdés óriási kontrasztját utilizáló *A tusoló alatt állni például Mauthausenben)* és a legjobb enigmatikus novellák (köztük: *A szemetelés művészete; A Lehetséges Alapítvány Cirkusz; Hortenzia harangjai; Amikor a nő a halálodra gondol; A Hófehérke-zendülés; Aa Fitchgerald, aki csak akkor beszélt; Ki az a Veronika Brandt?)* eltérő közlésformákat írnak és eltérő befogadásmódokat indukálnak. Egyes skiccek, foszlányok, szövegszépelgések csupán a szomszédos írások energiáitól válnak az irodalmiasság produktumaiból, szemfényvesztő ötletekből irodalommá (*Moszkvában is jártunk; Róma; Hajnali teapletykák),* bevillanó Franz Kafká-s mázuk hamis vagy nehezen észrevehető. A hosszabb egységek, a dzsessz- vagy nem dzsessznovellák színvonala sem egyenletes, ezek azonban sokkal intenzívebb összmunkára, együttműködésre hajlanak, mint a magukra hagyatkozó, magukra maradó epigrammatikus prózai komponensek. Ha egyik-másik szöveg kifogásolható, kevesellhető is, semmi sem íródott felelőtlenül vagy vaktában Darvasi műhelyében. Az írói éthosznak, ars poeticának ott a vízjele *A Lehetséges Alapítvány Cirkusz*ban, a 113. oldalon. Ez még egyértelműbbé teszi azt, ami a tézises kijelentés nélkül is kétségtelen – az idézet befejező két mondatának kérdezz-felelekje a kulcs –: e cirkusznak „volt elefántja, majma és oroszlánja, meg néhány pónilova, és persze a nagyon veszélyes ugrószámok. A bohóc impotens volt, az igazgató szerencsejátékos, az erőművészt gyomorbaj gyötörte. Bármit mondhatunk? Nem, nem mondhatunk bármit".

Az *Összegyűjtött szerelmeim* történetdzsungelében sok olvasat sokféle utat vághat. Magam *Az utolsó hajó neve* hullámzásában újra és újra feltett, Szív Ernőnek adresszált – s mindnyájunknak szóló – kérdés felől értelmeztem a könyvet. „Hogy hívnak…?", hangzik el sűrűn (85–89.), s nem csak ez a novella, az egész kötet is – ha így közelítem – név-válaszokat ad: az én neveit, a hely neveit, az idő neveit, a szerelem neveit.

Az én lehetséges nevem talán *a kritikus* lenne. Ezért is idéztem mottóként *A kritikus* címerének töredékes vésetét, a végéről tizenkét szót hagyva el (122.).

A tizenkét szóból az első, a hiányos mondatot kiegészítő szó ez – és így írva –: *NŐ*.

Aztán jön még egy – szükségképp tizenegy szóból alkotott – mondat, mely zavarba hoz nevemet illetően.

Hogy hívnak?

Annyit az *Összz*-ből biztosan tudok, hogy *hívnak*.

Tarján Tamás

Szeptemberi számunk tartalmából

KOVÁCS ANDRÁS FERENC, BÁGER GUSZTÁV, KUKORELLY ENDRE, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ, SIMAI MIHÁLY versei

BUDA FERENC, FERDINANDY GYÖRGY, MÁRTON LÁSZLÓ, TANDORI DEZSŐ prózája

A hetvenéves *Fried István* és *Ilia Mihály* köszöntése

„A TISZA-PARTON MIT KERESEK?"

(Hollósi Zsolt beszélgetése *Gyüdi Sándor* karmesterrel)

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj 2004-ben megjelent könyvei

Sándor Iván: Séta holdfényben
(Esszék)

(kötött, 409 oldal, 2750 Ft)

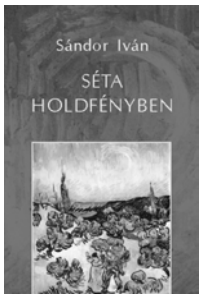

Vörös László: Szigorúan ellenőrzött mondatok
(A főszerkesztői értekezletek történetéből)

(fűzött, 363 oldal, 2250 Ft)

Kosztolányi Dezső: Aranysárkány
(Ifjúsági változat)

(kötött, 196 oldal, 2680 Ft)

Podmaniczky Szilárd: Időntúli hétméteres
(Regénytrilógia)

(kötött, 348 oldal, 2850 Ft)

Tandori Dezső: Az Éj Felé
(versek)

(kötött, 152 oldal, 2400 Ft)

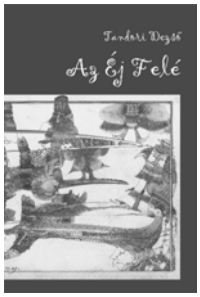

Nagy Gáspár: Szavak a rengetegből
(esszék)

(kötött, 440 oldal, 2950 Ft)

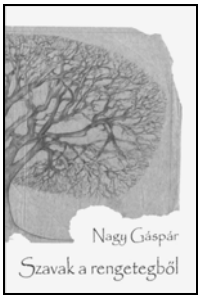

Egy szabad ember
Írások Vekerdi Lászlóról
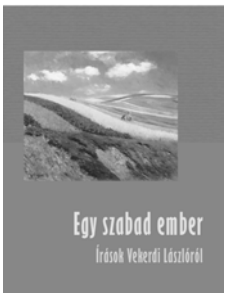
(kötött, 220 oldal, 2150 Ft)